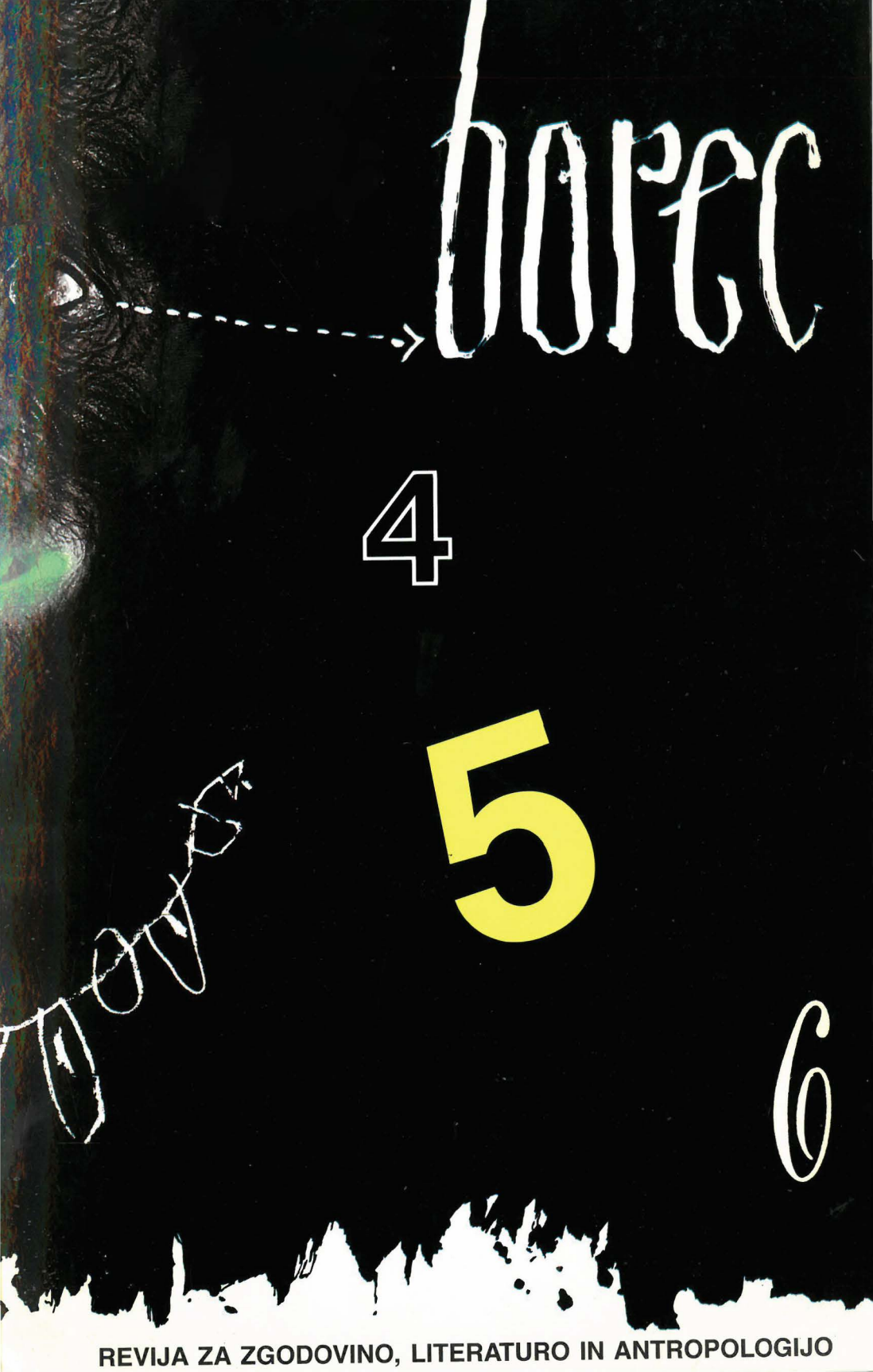

borec

4

5

6

dr. Gene Logar

Kakšen naprej pripravljen peklenski načrt proti starim, predvsem predvojnim komunistom je bil pripravljen v vrhovnem partijskem in policijskem vodstvu v Beogradu, se mi niti sanjalo ni. Šele desetletja pozneje mi je znanec, ki je bil tedaj sekretar okrožnega komiteja, povedal, da so dobili sekretarji okrožnih komitejev iz ljubljanske Udbe slepe ukaze: aretiraj toliko in toliko komunistov informbirojcev. On jim je na primer odgovoril, da toliko komunistov nima v okrožju. Taki so bili torej nalogi za aretacijo popolnoma nedolžnih ljudi, celo takih, ki jih niti bilo ni. In to na daljavo in popolnoma na slepo. Na grmado in sežig! Šele na Golem otoku in pozneje sem videl, da so voditelji tedaj v ta ogenj lahko metali vse, ki so se jim kdaj zamerili med bojem ali pozneje. (str. 287)

Vsaka baraka je bila tovarna za mučenje. V njej so fizično in psihično toliko časa mučili človeka, dokler se ta ni prijavil, da gre k svojemu (republiškemu) zasliševalcu in se mu preda na milost in nemilost, ter obljubi, da bo opravljal vse to zločinsko mučenje in provociranje ter denunciranje svojih najboljših tovarišev. To je bila osnovna strategija Golega otoka pri lomljenju komunistov, ki mora pripeljati v zločinstvo – spremeniti najboljšega komunista v zločinca! Zakrvi se: edino s pobijanjem in denunciranjem ter provociranjem svojih tovarišev in prijateljev moreš dokazati, da nisi stalinist, čeprav nikdar nisi bil stalinist. Denuncirati svoje tovariše pri svojem republiškem zasliševalcu, da so govorili karkoli pozitivnega o Sovjetski zvezi. Če niso govorili, si izmisli, podtikaj. Zasliševalec potem določi sobnemu starešini oblike mučenja denunciranega, ne glede na to, ali je česa kriv ali ne. Vsi morajo dokazati svoje sovražstvo do Sovjetske zveze z masakriranjem, denunciranjem, vsi, od zasliševalca, sobnega starešine in revidircev, aktivistov, mučiteljev, do tistih, ki so mučeni, tj. tistih, ki se nočejo vključiti v to blazno zločinstvo: Zakrvi se! zakrvi se! Zlomi tistega, ki se noče zlomiti in počenjati zločinov, kajti vsak tak neomadeževani človek je potencialni sodnik zlomljenih, prodanih, krvnikov, zločincev, ki so se vdali v zločinstvo edino zato, da bi prek hrbtov in trupel svojih tovarišev prišli na svobodo. (str. 298)

Jaz sem zavzel isto stališče kot med vojno. Kmalu v začetku vojne sem spoznal, da je minimalna verjetnost, da bom preživel. Če je padlo toliko mojih najboljših in najožjih tovarišev, je minimalna možnost, da bom preživel jaz. V najtežjih trenutkih boja, ko nisem videl popolnoma nobene možnosti, da bom preživel, se mi je golo življenje pokazalo v neizmerni vrednosti in lepoti. Vselej sem tedaj sklenil: Če bom prišel iz tega položaja živ v svobodo, bom zadovoljen, tudi če bom živel ob samem kruhu in vodi. Le enega ne: vdati se sovražniku. (str. 311)

Vlado Habjan

Dnevnik (še) neodkrita domobranskega telefonista je izrednega pomena. Iz zapiskov, kakor tudi iz razpoložljivih partizanskih virov je mogoče sestaviti novo podobo o premiku front na Slovenskem v dneh pred kapitulacijo Velike Nemčije. Saj so tu tudi poročila o zavezniških napredovanjih, predvsem pa podatki z nemške strani. »29. aprila so (območno) kapitulirali nemški poganjalci v zavezniškem glavnem stanu v Caserti. En milijon nemških vojakov v Severni Italiji, Tirolskem, Vorarlbergu, Gornji Koroški in delih Štajerske, torej vsi, ki so pripadali jugozahodni nemški armadi bi morali 2. maja ob 12^h opustiti (podčrtal V. H.) bojne posege. Kljub temu so hoteli nacionalsocialistični oblastniki na Koroškem, prvenstveno gaulajter in državni namestnik dr. Friedrich Rainer, vojaške spopade nadaljevati...« Tako je zapisal koroški zgodovinar Wilhelm Wald. (str. 341)

Milica Strgar

Se pa tudi sprašujem: bi bilo nemogoče, da ni brez stalnih groženj in nevarnosti z druge strani meje, torej tudi teh, o katerih pišem v tem prispevku, še doma postoriti kaj drugače, kakor smo? (str. 345)

Danica Lovrečič

Vprašanje je, zakaj desetletja po vojni nismo smeli o dr. Kantetu niti govoriti niti pisati. (str. 409)

borec

4 • 5 • 6 Revija za zgodovino, literaturo in antropologijo • XLIII

Ivan Mrak **Abraham Lincoln • 235**

dr. Cene Logar **Goli otok • 265**
Lističi iz dnevnika
Goli otok
Dokumenti 1945–1958

dr. Božidar Jezernik **Od kod ta kamen za vratom? • 338**

Vlado Habjan **Dnevnik (še) neodkritega domobranca • 341**

Milica Strgar **Vojaško življenje slovenskih beguncev v taborišču po
Avstriji, Italiji in Nemčiji 1945–1948 • 345**

Neznani avtor **Pesem v spomin Bosne • 379**
Nekje iz Loškega Potoka

Franci Strle **Partizani, ustreljeni na obeh straneh in belogardisti v
Loški dolini do jeseni 1942 • 383**
Tudi v odgovor Črnim bukvam

Danica Lovrečič **Spomini • 409**
Iskanje resnice o doktorju Kantetu
Beležke dr. Vladimirja Kanteta v zaporu
Uprava policije in zbor policijske straže

dr. Dušan Nečak **»Slovenija 1945 – čas evforije, shizofrenije in
paranoje« • 443**

France Slokan **Groteskna igra usode • 450**
Habend sua fata libelli

Janez Gradišnik **Dva portreta • 460**

Zvone Kržišnik **Borec po novem? • 462**
Odgovor dr. Božidarja Jezernika
Razprava Zvoneta Kržišnika na okrogli mizi Problemi
sodobne publicistike in njena vloga v domoznanskih vedah

VINJETE: ČRTOMIR FRELIH

mag. Aleš Gabrič

SLOVENSKA AGITPROPOVSKA KULTURNA POLITIKA 1945–1952

Delo Slovenska agitpropovska kulturna politika 1945–1952 prikazuje odnos oblasti do šolstva, množične amaterske kulturne dejavnosti ter znanosti in umetnosti. Pri šolskem področju so opisane težnje po uveljavitvi enotnega šolskega sistema in forsiranje izobraževanja tehničnega strokovnega kadra. Ljudska prosveta je bila tista organizacija Osvobodilne fronte, ki je koordinirala množično kulturno delo, glavni organizator pa so bili sindikati. Delovanje znanstvenikov in umetnikov je bilo podrejeno statutom njihovih stanovskih društev, ti pa so bili pisani po volji kulturne politike. Umetniško delo je moralo biti črno-belo in optimistično zasnovano ter opisovati predvsem čas narodnoosvobodilnega boja in povojnega socialističnega razvoja.

Kulturno ustvarjanje je bilo centralizirano, vodeno iz osrednjega centra, ta pa je bil agitprop CK KPS. Politična zanesljivost je imela prednost pred strokovno usposobljenostjo. Teorija marksizma-leninizma je postala ideološko vodilo celotnega ustvarjanja, delovanje zunaj oblastnih organizacij je bilo onemogočeno.

Pri raziskavi sem uporabljal arhivsko gradivo oblastnih (vlada, ministrstvi za prosveto ter za znanost in kulturo) in političnih struktur (Komunistične partije Slovenije, Osvobodilne fronte, Ljudske mladine Slovenije, Zveze sindikatov Slovenije, Ljudske prosvete Slovenije) ter uradna glasila teh organizacij.

K a z a l o

1. POGlavJE: OBNOVA KULTURNEGA
IN PROSVETNEGA DELOVANJA NA NOVIH TEMELJIH
 - I. Kulturni delavci in Osvobodilna fronta slovenskega naroda
 - II. Cilji in naloge kulturne politike
 - III. Organizacija in kader za izvajanje kulturne politike
 - IV. Novi duh v šolstvu
 - V. Ljudsko-prosvetno delo kot osnovna kulturno-politična naloga
 - VI. Vloga kulturnih delavcev v novi državi in kulturna politika
2. POGlavJE: KULTURNA POLITIKA IN PETLETKA
 - I. Kultura v petletnem planu narodnega gospodarstva
 - II. Petletka in reorganizacija izobraževalnega procesa
 - III. Aktivizacija sindikatov na ljudsko-prosvetnem področju
 - IV. Znanost in umetnost v petletnem planu
 - V. Spremembe v organizacijski strukturi kulturne politike
3. POGlavJE: KULTURNA POLITIKA V ČASU INFORMBIROJEVSKEGA SPORA
IN ZAČETKOV SAMOUPRAVLJANJA
 - I. Tuji vplivi na slovensko kulturno politiko v času zaostrovanja sovjetsko-jugoslovanskih odnosov
 - II. Čistka med kulturnopolitičnimi in kulturnimi delavci
 - III. Spreminjanje odnosa do sovjetskega vpliva v kulturni politiki
 - IV. Spremembe v organizaciji šolstva po III. plenumu CK KPJ
 - V. Ljudsko-prosvetno delovanje po II. kongresu Ljudske prosvete Slovenije
 - VI. Novi idejni tokovi v umetnosti
4. POGlavJE: LETO 1952 – SPREMEMBA KULTURNO-POLITIČNE USMERITVE
 - I. Tuji vplivi v kulturi v začetku petdesetih let
 - II. Ustanovitev Zveze delavsko-prosvetnih društev Svoboda
 - III. Slovo od načel socialističnega realizma
 - IV. Konec agitpropovske kulturne politike

Ivan Mrak
ABRAHAM LINCOLN

Himnična drama
v sedmih stopnjevanjih

1933–1936

DRAMATIS PERSONAE:

ABRAHAM LINCOLN

MARY njegova žena

DOUGLAS senator
douglasova žena

GRANT general

MCCLELLAN general

SYDNEY BOOTH igralec traged

JOHN BOOTH igralec

GILBERT igralec

režiser

2–3 igralci

douglasovi prijatelji

eden iz ljudstva

pastor

ligist

črnka

histerična dama

prvi pribočnik

drugi pribočnik

doktor

reporter

fant

orožnik

starec

črni služabnik

lincolnov služabnik

ljudstvo

vojaštvo

Ivan Mrak

Za časa mojega prvega bivanja v Parizu (1926–1927) je edino pismo Karle Bulovčeve name tako učinkovalo, da sem ga pripel na zid svoje sobice. Iz teh časov naj omenim še srečanje s Klausom Mannom in pesnikom* Berno. Prvič sem slišal o resnični tragediji velikega Petra Iljiča Čajkovskega. Prvič me je tudi spreletelo, da bi napisal dramo o njem. Berna, ki je bil prepričan demokrat in pacifist, me je v razgovorih navdušil za edinstveno osebnost Abrahama Lincolna. –

Ko sva se s Karlo vrnila (iz Prage l. 1933) v Ljubljano, Iva Severja (ustanovitelj revije Samorodnost in mecen) ni bilo več. Umrl je vsled pika muhe. Že ko sem se pred leti poslavljaj od njega, sem imel občutek, da se je naveličal. Preveč umirjen je bil. Isto me je spreletelo, ko sem potoval z materjo v Maribor leto pred njeno smrtjo. Presunil me je njen mir. Ko sem poslednjič govoril s Kosovelom – in koliko bi jih lahko še naštel. Povsod sem občutil neko odmaknjenost. Kot da so že sklenili svoj račun. –

V takšnem razpoloženju sem leta 1933 na Bledu dovršil svojo himnično dramo Lincoln. Karla, ki je dva meseca risala svojo Madono, me je pustila kot »talca« v neki vili. Šla je v Ljubljano na banovino po obljubljeni denar. Zadeva se je vlekla v nedogled. Jaz sem pa, »zastavljen«, pridno delal. –

Kmalu zatem je odpotovala Karla v Beograd. Predložila je Kulundžiću, dramaturgu Narodnog Pozorišta, mojega Lincolna. Slednji je delo sprejel v repertoar. S tem sem se naivno hvalil po Ljubljani. Ko sem pozneje sam prišel v Beograd, sem takoj okusil posledice svoje nepremišljenosti. Moje delo že ni imelo nobene možnosti več. –

Lincoln sem v Ljubljani delno prenašal na radiu. Po zaslugi takratnega direktorja Dularja. Slednji se je za moje delo, pri recitaciji na mojem domu, toplo zavzel. Ob tej priliki je izšel v Jutru Rožencvetov članek. S tem je prvič eden slovenskih dnevnikov poročal o mojem delu resno in stvarno, brez pamfletskega prizvokov. –

Sledi zatem premiera moje himnične drame Lincoln v Šentjakobskem gledališču. Delo sem režiral sam in je bilo navdušeno sprejeto. Kritika, predvsem L. Mrzel v Jutru in Zadnek v Slovenskem narodu, je zahtevala, da se uprizori delo na poklicnem odru in je smatrala za napačno, da avtor režira svoje delo.

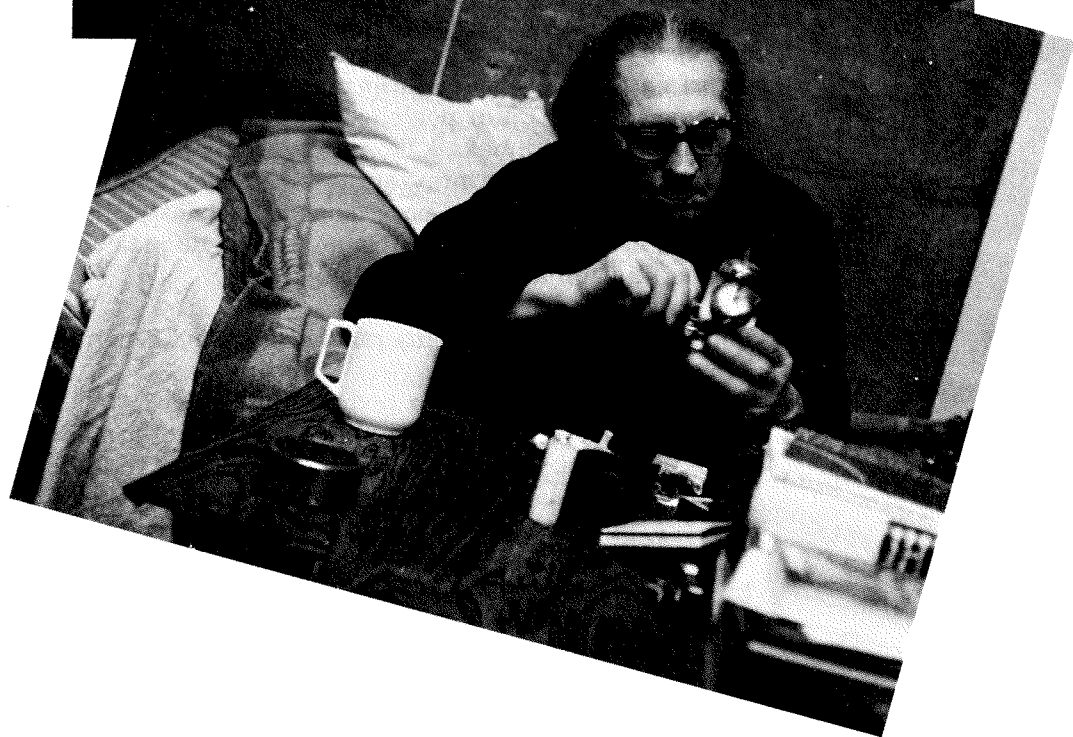
PRIPIS

Himnična drama Ivana Mraka Prezident Abraham Lincoln je bila napisana leta 1933. Rokopis iz tega obdobja ni ohranjen. Pričujoča objava temelji na tipkopisu z avtorjevimi rokopisnimi popravki. Tipkopis je bil osnova predstave v Šentjakobskem gledališču v Ljubljani v sezoni 1937/1938. Delo je režiral Ivan Mrak in ob tej priložnosti je nastal tudi dramaturški zapis Pripombe k drami Abraham Lincoln, ki je obenem analiza in geneza tega dela. Spodbude in nastanek drame o Lincolnu ter vzroke za njeno tako pozno objavo v tisku pa osvetljuje uvodoma objavljeni povzetek iz rokopisa Ivana Mraka Moje življenje, Avtobiografija do leta 1940. (Miran Kavšek)

* Osebnost samo po priimku omenjenega Berne je Ivan Mrak sedemnajst let pozneje upodobil kot nemškega vojaka Hansa Berno v drami Rdeča maša.

EDEN ZADNJIH POSNETKOV IVANA MRAKA

PRVO STOPNJEVANJE

Lincolnov preprosto opremljeni kabinet.
Nekaj dni pred volitvami.

SLUŽABNIK: General Grant.

LINCOLN: General Grant? Grant? Vstopi naj! Vi – gospod Grant?

GRANT: Gospod predsednik.

LINCOLN: Torej vi ste tisti, ki se že pol leta borite za Unijo in zmagujete... Veste, rad vas imam!

GRANT: Gospod predsednik...

LINCOLN: No, sedite. Ste že bili v mestu? Ste brali današnje časopise?

GRANT: Ne, pravkar sem prišel s kolodvora.

LINCOLN: To mi je všeč. Veste, kaj vse so mi o vas načenčali, ko sem se namenil, da vas nagradim?

GRANT: Ne... ne vem...

LINCOLN: Halo! Vina!

GRANT: To... so vam povedali?

LINCOLN: No, pa sem jih vprašal, katera vina najraje pijete, da bi vam jih po godu poslal. Seveda, tega mi nihče ni vedel povedati.

GRANT: Francoska vina, gospod predsednik.

LINCOLN: Le glejte, da naši patrioti tega ne izvohajo... Da tuja vina cenite bolj kot domača... Sicer – ne vem, gospod general.

Zasliši se godba, ki se približuje.

LINCOLN: Slišite godbo? Pridite sem, pridite sem. Kaj mislite, kdo prihaja s tem spremstvom in godbo? – General McClellan se pri nas ne čuti dovolj varnega... pred menoj menda. Zato ta vojska! Ljudi pogledajte, kako so navdušeni nad temi nališpanimi junaki, kako jih pozdravljajo, s cvetjem obsipavajo! Zakaj se pravzaprav borimo za vsesplošno dobro? Takale parada – pa je konec s treznostjo! Sicer pa ljudi ne bomo spremenili. Samo to vem, da je ta vojna v Ameriki zadnja, potem – bo Unija eno!

GRANT: Da, gospod predsednik.

LINCOLN: Potem, potem se popolnoma razumeva. Ste vi generalis-simus?

GRANT: Vi in vaši ministri ste ukaz podpisali.

LINCOLN: To vem, toda McClellan se še vedno obnaša kot armadni vodja. Malo mu je mar, da sem ga odstavil. Z godbo in gardo se sprehaja naokoli, v pismih mi grozi z nasiljem... Skratka, ta bedak, ki v štirih letih svojega generalovanja ni izvojeval niti ene bitke, igra pred menoj Napoleona! In če pomislite, da v mestu ni vojaštva, boste zlahka sprevideli, da sem prepuščen na milost in nemilost njegovi gardi. Ta zadeva se mora nemudoma razčistiti, zato sem

poklical vas in njega. Slišal sem, da vas vojaki obožujejo.

GRANT: Ne vem, morda...

LINCOLN: Medtem, ko bom govoril z njim, uredite zadevo z njegovo gardo.

GRANT: Z veseljem, gospod predsednik.

LINCOLN: Vedel sem, da se lahko zanesem na vas.

Grant odide.

SLUŽABNIK: General McClellan.

LINCOLN: Tako... tako...

DRUGI PRIBOČNIK: Njegova ekscelenca, general...

LINCOLN: Že vemo, že vemo.

McCLELLAN: Gospod predsednik?

LINCOLN: No?

McCLELLAN: Dovolite mi, da vam predstavim svojega pribočnika.

LINCOLN: Ni potrebno, gospod, lahko odide.

McCLELLAN: Ampak, gospod predsednik...

LINCOLN: Z vami želim govoriti. Sedite, gospod. Predvsem mi pojasnite, od kod navada, da se republikanske generale naziva z ekscelencami?

McCLELLAN: Gospod predsednik, to je stvar discipline, to je notranje vojaška zadeva. Civilistom pač...

LINCOLN: Verjemite mi, da je nam, ubogim civilistom, vaše početje presneto malo razumljivo. Saj vsa štiri leta vašega generalovanja niste tako rekoč niti koraka napravili, o napadu na sovražnika ni bilo govora, še več, če so vas uporniki napadali, ste se vedno umaknili... Koliko ljudi, koliko materiala in časa smo pri tem izgubili!

McCLELLAN: Strategija...

LINCOLN: Pa Grant? On zmaguje! On dela! Ne umika se, ne sedi prekrižanih rok, napada!

McCLELLAN: Različnost taktike.

LINCOLN: Hm... strategija, taktika...

McCLELLAN: Gospod predsednik, jaz sem samo opravljal svojo dolžnost. Kdaj že bi obračunal z uporniki, če bi imel dovolj veliko in oskrbljeno armado! Da, Grant, zmaguje. Toda kdo mu je vojsko izvežbal, kdo mu je to uspešno pot začrtal? Jaz! Vse ljudstvo to vé. Vsa ta štiri leta, ki mi jih očitajte, sem prekleto garal. Ko pa sem armado spravil na noge, ste mi odvzeli poveljstvo.

LINCOLN: No, pa naj vaša obvelja... Gospod, kdo vam je dal dovoljenje, da ste črnske sužnje Južnih držav proglasili za svobodne?

McCLELLAN: Se ne borimo za osvoboditev črncev?

LINCOLN: Kolikor vem, se vi še nikdar niste borili...

McCLELLAN: Saj vas ljudje imenujejo »črnega predsednika«! Niso odstopile Južne države od Unije samo zato, ker ste vi predsednik?

- LINCOLN: Veste, da bi vas moral izročiti sodišču zaradi veleizdaje?
- McCLELLAN: Vi, mene?
- LINCOLN: Da, gospod! Opozarjam vas, da se Grant bori in zmaguje v imenu neokrnjene Unije. Vprašanje suženjstva je temu boju podrejeno. Nikdar nisem hotel posegati v samoupravne pravice katerekoli Zveznih držav. In če ste vi, gospod, tako rekoč v mojem imenu proglasili sužnje Južnih držav za svobodne, ste s tem pred vsem svetom dali upornikom v roke neomajni dokaz, da imajo prav, ker se borijo za svoje samoupravne pravice. Za tiste pravice, ki se jih jaz nisem drznil niti dotakniti! To laž, ki jo od vsega začetka te bratomorilske vojne razglašajo v svojo obrambo, ste vi, gospod, potrdili!
- McCLELLAN: Izročite me naglemu sodišču! Senator Douglas vas bo poučil... ne samo vas, vso Ameriko... kdo sem!
- Grant vstopi.
- LINCOLN: To je torej Douglasova kaša. Seveda... slog, formulacija, tiste proklamacije, vse to je njegova zadevščina.
- McCLELLAN: On o tem ničesar ne ve...
- LINCOLN: Verjamem, rad verjamem...
- McCLELLAN: Veste, kaj šepetajo ljudje, gospod predsednik?
- LINCOLN: No?...
- McCLELLAN: Da ste zato preklicali moj manifest, ker si hočete sami prilastiti čast osvoboditelja sužnjev. Toda jaz sem spregovoril! Zgodovina je slišala moj glas! Prehitel sem vas!
- LINCOLN: Mislite?
- McCLELLAN: Odhajam! Volitve so na pragu. Med nama naj razsodi ljudstvo, armada!
- LINCOLN: No, kar zadeva ljudstvo, vas je kljub širokoustnosti vaših trabantov že zdavnaj spregledalo. Ne bojte se torej, da bi vas pahnilo v tako neprijeten in neudoben položaj, kot je dandanes predsedniško mesto. Kar pa zadeva armado, tako ali tako veste... in čutite, da ni samo uradno v Grantovih rokah, pač pa z dušo in srcem. Vaša garda in godba?... No, ravno zato stopite k oknu...
- McCLELLAN: Kje so moji vojaki? Kje je moja garda? To je podlost! Izdaja!
- LINCOLN: Kot vidite, jih ni. Vaše garde ni več, gospod. Odslej bom slehernemu generalu prepovedal razkošje osebnih gard in godb. Ponovno vas opozarjam, da v armadi ni več mesta za vas! Sicer pa... svobodno pot!
- McCLELLAN: Kot Napoleon... Armado so mi vzeli in sedaj. .. sedaj Sveta Helena...

McClellan odide.

- LINCOLN: Gospod general, vsa ta štiri leta, od kar me je ta gospod vodil za nos, sem že dvomil in obupaval, če ima naš boj

sploh kak cilj... Uporniki so o svojem prav prepričani ravno tako kot mi. Ravno tako se sklicujejo na Boga kot mi... Da, da, takrat, pred štirimi leti, ko sem bil izvoljen za predsednika, so točno čutili, da bom poskusil vse, samo da po poti ustave odpravim suženjstvo. Zato so se mi postavili po robu... protipredsednika so mi izvolili. Še sreča, da se je tako zgodilo! Verjemite mi, da bi si nikdar ne upal na svojo roko poseči v njihove samoupravne pravice. Z nasiljem bi si ne drznil odpraviti suženjstva. Kršiti ustavo? Kdo bi jo še upošteval, če bi jo omalovaževal sam predsednik? Toda, general, kakor hitro premagate upornike, bo edina kazen, ki jih čaka... pomislite: odpravljen suženjstvo!

GRANT: Mislim, da bi bilo treba bolj strogo ukrepati...

LINCOLN: Da, da, vi mislite... ne samo vi, vsi naši gospodje generali, vsi naši gospodje senatorji, vsi vi mislite in si umišljate, kako boste gospodovali nad Južnimi...

GRANT: Gospod predsednik...

LINCOLN: Proti Južnim se borimo, ker nočejo odpraviti suženjstva, zdaj pa mi svetujete, naj si mi zaslužnimo Južne.

GRANT: Gospod predsednik...

LINCOLN: No, ne boste mi mogli ugovarjati, če trdim, da so nekateri med nami po vaših sijajnih zmagah dobili tek po gospodovanju.

GRANT: Gospod predsednik, nekaj mi očitata, nečesa me dolžite... Zakaj mi ne poveste naravnost?

LINCOLN: Pisali ste mi, da bo vojna v sto dneh končana.

GRANT: V sto dneh bo Unija eno!

LINCOLN: Dobro. Veste, da je včeraj senat moj predlog enoglasno zavrgel? Gospodje senatorji si pač mislijo: Lincolnu so dnevi šteti...

GRANT: In kakšen predlog je bil to?

LINCOLN: In kakšen predlog je bil to? General, sedaj me poslušajte in ne sodite, dokler vsega ne slišite.

GRANT: Prosim.

LINCOLN: Naša vojska zmaguje. Pod vašim vodstvom bo zmagala. Toda... poslušajte. Odločil sem se, da bom dal premaganim štiristo milijonov dolarjev, samo da bi se ta bratomorilski boj takoj končal. Južni že natančno vedo, da je njihov upor izgubljen. Mislite, da ne bi z veseljem sprejeli tega denarja in suženjstvo drage volje odpravili? Pomislite, že jutri bi bil lahko mir v deželi.

GRANT: To ste predlagali vi?

LINCOLN: Jaz. Gospod, če bi bili vi predsednik...

GRANT: Čemu to?...

LINCOLN: Da, vi... Mar ne kandidirate na listi demokratov, nimate največjih upov na uspeh? Mož, ki zmaguje, ki prisega

Južnim maščevanje!

GRANT: Od kod vam ti podatki?

LINCOLN: Ne kandidirate?

GRANT: Ne, gospod predsednik! Dokler ima Amerika možnost voliti vas za predsednika, toliko časa za ta položaj ni sposobnejšega.

LINCOLN: Tako pravite vi, tako stvar razumete vi... Naj vam obrazložim svoj predlog senatu. Ko ste mi pisali, da terja vojna še najmanj sto dni in da bo zmaga naša, sem preračunal stroške. Veste, koliko nas to stane? Štiristo milijonov dolarjev! To je vendar ogromna vsota! Južni dobro vedo, da je njihovemu uporju odbila zadnja ura. Zakaj bi jim človek ne dal tega denarja, ko bodo pa jutri tako ali tako z nami del celote? Zakaj še toliko nepotrebnih žrtev, čemu izstreliti to premoženje v ljudi, ki bodo jutri naši sodržavljani? In navsezadnje... ko je tako pri njih kot pri nas zaradi te vojne toliko gorja...

GRANT: Bo že res... General sem! Politika me ne zanima!

LINCOLN: Tako je prav! Samo ne generalska politika...

Vstopi Douglas.

DOUGLAS: Oprostita mi, gospoda, slišal sem, da bom tu našel gospoda generala samega...

LINCOLN: Nič hudega, midva z generalom sva se že pomenila.

DOUGLAS: Gospod predsednik, brez zamere... Nujna obvestila...

GRANT: Z bojišča?

DOUGLAS: Ne, gospod general, ne tako prijetna... Zelo neprijetna. Še enkrat prosim oprostjenja, toda slišal sem, da je gospod general odšel z vlaka naravnost v dvor.

LINCOLN: V dvor?

DOUGLAS: No, ne vzemite za zlo, nasploh se tako govori, podobno vsak dan beremo v časopisih... Kralj Lincoln, dvorska kamarila... Zarekel sem se, priznam. Tu imate sad zakotnega časopisja...

LINCOLN: Gospod senator Douglas, slabo časopisje...

DOUGLAS: Gospod general, k vam me pošilja demokratska stranka.

GRANT: Tako? Ravno prav! Če vas pošilja demokratska stranka, mi pred predsednikom povejte, kaj želi.

DOUGLAS: Na to, hm... na tak primer gospodje v odboru še pomislili niso... No, kaj bi rekel... malce preostro so vso zadevo obravnavali. Meni je več kot neprijetno... Svoje sklepe so mi sporočili ustno...

GRANT: Kar sem rekel, drži!

DOUGLAS: Ampak, gospoda, nikar ne mislita, da sem istega mnenja... Meni se zdi ta zadeva le posebno zanimiva...

GRANT: Govorite!

DOUGLAS: Dobro. A niti najmanjše odgovornosti ne prevzamem... To so sklepi kluba... Gospod general, ste brali današnje

časopise? Ste morda poučeni o tem, kar je gospod predsednik včeraj predlagal senatu?

GRANT: Gospod predsednik mi je sam povedal.

DOUGLAS: Gospod predsednik vam je sam povedal? Da, da ... seveda, to sem si mislil ... Pravzaprav sem to pričakoval. Gospod predsednik, to je izborna poteza!

LINCOLN: Kaj hočete s tem? ...

DOUGLAS: Izborna poteza ... Čudovita, prečudovita poteza! Pomislite, kako si klub ta predlog razlaga ... Seveda mene izvzemite, jaz o tem še nisem razmišljal.

LINCOLN: Dobro. Torej vi o tem ničesar ne veste?

DOUGLAS: Klub misli ... gotovo so vam sporočili, da ste pri predsedniških volitvah kandidat demokratov, gospod general? Klub misli ...

GRANT: Kandidat? Meni ni nihče ničesar sporočil.

DOUGLAS: Nič zato, klub misli ...

GRANT: Gospod senator ...

DOUGLAS: Naj vam najprej sporočim mišljenje kluba. Klub misli, da se je gospod predsednik zaradi bližnjih volitev zbal vašega ugleda ... Ne vznemirjajta se, gospoda! Kot vidita, je zadeva zares znamenita. Gospod general ... od kar ste generalissimus, naša vojska zmaguje. Ljubljenec Unije ste ... Če kandidirate, zmagate! Zdaj pride najzanimivejše ... Klub si razlaga sinočnji predlog gospoda predsednika ... Predvsem vas klub opozarja na dejstvo, da zmagujemo, od kar ste vi vodja armade. Lincoln pa je bil premagovan vsa štiri leta svojega predsednikovanja ... Zanimivo, ne? Predsednikova krivda je, če McClellan ni obvladoval svoje dolžnosti. Skratka, gospod general, vaša priljubljenost je tolikšna, da je Lincolnova kandidatura ob vaši brez upanja na uspeh! Lincoln to čuti, zato hoče nasilno preprečiti vojno, to se pravi ... vaše zmage! Kaj naj bi bil sicer njegov sinočnji predlog senatu, če ne ponesrečen poskus predvolilne borbe? Verjemita mi, gospoda, prepričan sem, da je bil predlog gospoda predsednika porojen iz najčistejšega nagiba. Toda jaz o predlogu nisem še niti razmišljal, nisem si še na čistem, kar pa sem povedal, je po treznem preudarku končnoveljavna sodba kluba.

GRANT: Gospod senator, kar sem pravkar izjavil gospodu predsedniku, ponavljam vašemu klubu! Isto bom izjavil tako glasno, da me bo slišala vsa Unija! Dokler je v Ameriki kandidat za predsednika Lincoln, nimamo za ta položaj sposobnejšega!

DOUGLAS: Gospod general ... to ni, to ne more biti vaša zadnja beseda ... Nikar prenačljenih odločitev! Ničesar še nisem slišal ...

- GRANT: Gospod senator, narobe ste me razumeli. Vojak sem! Kar rečem, drži!
- LINCOLN: Gospod general, za vaš odgovor sem že vnaprej vedel. Gospod senator, povedali ste, kar vas je težilo. Tudi odgovor ste prejeli. Dovolite, da vam nekaj svetujem?
- DOUGLAS: Gospod predsednik...
- LINCOLN: Kot v slabem časopisu piše, da sem jaz ameriški kralj, tako lahko tam preberete, da ste demokratska stranka... vi!
- DOUGLAS: Kot je prvo zgolj obrekovanje, je drugo vsekakor prece-njevanje.
- LINCOLN: Pa pustimo igrice... Kot sem rekel, samo en nasvet: ne govorite venomer, da so vas poslali, da so vam v klubu naročili, da ste vi pravzaprav proti temu... Zapomnite si, kdor hoče karkoli doseči, ta mora jasno govoriti. Da ali ne! Vse drugo je odveč!
- DOUGLAS: Predragocene besede! Kakor nalašč za v šolske knjige!
- LINCOLN: Le zabeležite si jih! Gospod senator, pravkar ste razkrin-kali moje črne in sebične namene...
- DOUGLAS: Z veseljem bom poslušal vaša dragocena dognanja.
- LINCOLN: Dobro se zavedate, da niste med najbolj priljubljenimi, torej bi ponovno radi tekmovali z menoj. Brez uspeha! Računali ste, da boste za svoje namene zlahka pridobili Granta in ga naščuvali zoper mene. Toda gospod senator, mar zares mislite, da bi si lahko Granta tako meni nič tebi nič izposodili za svoje namene, kot ste si izposodili McClellana? Kot ste si izposodili McClellana za neumes-tno, prenagljeno, naravnost izdajalsko proklamacijo o osvoboditvi črncev Južnih držav!
- DOUGLAS: McClellan? Proklamacija? Da, da, spominjam se... Se-veda se spominjam... Tista proklamacija... to je bila veleizdaja! Toda gospod predsednik, jaz gospoda gene-rala McClellana osebno sploh ne poznam. In naenkrat... na vsem lepem me sumničite brez vsakršnega dokaza...
- LINCOLN: Verjamem vam. Gospod senator, ne ostane mi drugega, kot da vas prosim oproščenja...
- DOUGLAS: Prosim, prosim, gospod predsednik.
- LINCOLN: Hvala. Sicer pa mislim, da smo si vse povedali.
- Douglas odide.
- GRANT: Kanalja!
- LINCOLN: Bistra glava, ta deček! Morda je v Douglasovi razlagi mojega predloga senatu vendarle kos resnice? Kaj se ve?
- GRANT: Gospod predsednik!
- LINCOLN: Kaj se ve? Jaz ne vem ničesar! Samo to vem natančno: če hočem doseči svoj cilj, moram vztrajati na mestu, kjer sem.
- GRANT: Na vaše zdravje, gospod predsednik!

LINCOLN: Glejte no, na vino sva pa pozabila!

GRANT: Jaz ne, gospod predsednik.

LINCOLN: Da mi je Bog poslal tako imenitnega fanta!

DRUGO STOPNJEVANJE

Gledališka garderoba.

V ozadju ogromen plakat »Julij Cezar«.

Igralci se z mrzlično naglico oblačijo in šminkajo.

Sydney Booth za vlogo Cezarja, John Booth za vlogo Bruta.

REŽISER: Seveda, gospodje se tu zabavajo in jutri je premiera. Kakor hitro bom pozvonil, morate biti vsi na odru.

IGRALCI: No, no...

JOHN BOOTH: O, če bi vi videli mojega brata, kako je ponosno na konju sedel!

STARI IGRALEC: Ga slišite, že spet nori!

JOHN BOOTH: To je bil blišč, to je bilo časti! Pojedine! Vino je v potokih teklo z miz, tri dni in tri noči! Sužnje najlepše in najsočnejše! Katerekoli se nam je zahotelo, vsaka nam je bila na voljo. In če nam je kljubovala... je pel bič, je tekla kri! Na poljih so se za naš blagor pehale armade črnih sužnjev! In zdaj, zdaj naj bi bilo konec vsemu? Ste slišali zadnji govor božanskega Douglasa?

GILBERT: O, slišali! To je mož

JOHN BOOTH: Prav si povedal! Iz tvojih ust je spregovorila Amerika! O, če izgube demokrati Douglasa, so enkrat za vselej ob aplavz.

IGRALCI: Si slišal? Ja... ja... ha.

JOHN BOOTH: In kaj je rekel božanski Douglas? Lincoln! Vsemu je kriv ta plebejec! Dvorce nam je zrušil, sužnje nam je vzel! V bedo je pognal nas, ki smo rojeni, da vladamo, da gospodujemo. Ne samo to! V bratomorno vojno nas je naščuval! Komu se imamo zahvaliti, da so se bratje na jugu ločili od nas? Kdo je kriv temu? Da so Združene države sen... ki je bil? Vse to je Lincoln in vse to zaradi črncev!

IGRALCI: Živio! Bravo!

REŽISER: Če bi na odru tako igral kot tu govoričiš, ne rečem, da ne bi dosegel uspeha kakor tvoj brat, tako pa... Kakor hitro pozvonim, mora biti vsak na dogovorjenem mestu.

Režiser odide.

JOHN BOOTH: Moj brat... moj brat! Vsi veste, kako mi je drag! Toda zakaj vedno moj brat? O, ti sam najbolje veš, kako drag si mi... Dobro, če je moj brat velik traged in so njegove

slave polna vsa usta... poslušajte me, poslušaj me ti! Moja slava tvoje ne preseže. On igra tirana, zna igrati Bruta, vsi vemo, da je nedosegljiv... pa kaj vse to! To je vendar samo igra! Igra? Kaj pa življenje? O, moj brat, ti dobro veš, kako si mi ljub... Ne, nisem in nočem biti glumač! Človek dejanja sem! Vem, v igri sem slab... kaj pa je igra? K vragu z vso to lažjo! Mar mi je za šminko, lepe besede so mi ogabne, studijo se mi lesena bodala, sovražim ponarejene solze! Jaz bom sam končal tirana!

IGRALCI: Bravo! Bravo!

STARI IGRALEC: Gobezdalo! Kdo ti le verjame? Ne vidiš, da te imajo za norca? Fej, šema!

GILBERT: S teboj sem. Kar boš želel, bom napravil.

JOHN BOOTH: Torej si razumel skriti poziv božanskega Douglasa? Štiri leta so minila, odkar je bil tiran izvoljen za predsednika... Če bo znova kandidiral, če bo izsilil, da bo na novo izvoljen, tedaj... smrt tiranu!

GILBERT: Smrt tiranu! (odide)

SYDNEY BOOTH: Tako, zdaj sva sama... Si nor, ne pomisliš, kaj te čaka? Še sreča, da te nihče resno ne vzame...

JOHN BOOTH: Sit sem tvoje slave! K tlom me tišči tvoje ime! Kaj pa sem jaz? Brat slavnega trageda, vrata do tebe, tvoja senca, človek, ki nosi tvoje ime... Pusti me... pusti...

SYDNEY BOOTH: Ne jokaj, prijatelj... Če bi ti vedel, kako je vse to brez vsake prave cene... Slava, navdušene besede, aplavz... Do grla sem vsega sit!

JOHN BOOTH: Lažeš! Če napravim, kar nameravam, boš poleg mene s svojo glumaško slavo... ubogi vrag! Vsi bodo govorili omalovažujoče o tebi... Saj to je samo njegov brat... nič drugega... kot moj brat!

SYDNEY BOOTH: Ubogi moj fant...

TRETJE STOPNJEVANJE

Lincoln v svoji knjižnici. Vstopi Mary.

MARY: O, moje sanje!

LINCOLN: Mary, glej, da se mi ne prehladiš! Ogrni se v pled. Še dve uri, pa grem v senat. Tam se bo odločilo...

MARY: Ne smeš kandidirati!

LINCOLN: Pojdi, pojdi...

MARY: Nočem plega. Kar naj se prehladim, zbolim, umrem naj! Kaj mi je še do življenja? Tebi tako ali tako ni nič zame...

LINCOLN: Tako torej, Mary, prehladila bi se rada? Ne pomisliš na to, da imava otroke? In če bi mene več ne bilo?

MARY: Če bi tebe več ne bilo...

LINCOLN: No, vse se lahko pripeti...

MARY: Misliš, da ne vem za vsa tista grozilna pisma, ki jih

- dobivaš, odkar ponovno kandidiraš? Noč za nočjo prejočem... Seveda, ti si za vse to gluhi in slepi. Če te ne zanimam več, pomisli... saj nisva sama, otroci so še tu.
- LINCOLN: Mary, se še spominjaš tistih dni, ko si bila žena ubogega advokata Lincolna? Moja soba ti je bila preslaba... vse preveč uboga mala klientela... Tisoč vzdihov... Veš, kaj si dan za dnem govorila? Če bi tale naš Lincoln vsaj do poslanca prerinil! In to vsepovsod, doma, v družbi, pred tujimi ljudmi, zmerom eno in isto. In tako je prišel dan, ko si imela tega našega Lincolna poslanca...
- MARY: Kako sva bila pa tudi srečna! Kako sem bila ponosna nate!
- LINCOLN: No, to ti še ni bilo dovolj. Komaj si bila gospa poslančeva, že ti je bilo zamalo, da nisi gospa senatorjeva...
- MARY: Prav imaš! Veš, ko sva se vzela, sem dobro vedela, da je tvoj cilj Bela hiša.
- LINCOLN: Meni pa se vse tako zdi, da si ti svoj cilj meni podtaknila. Mar ne, mamica?
- MARY: Ne, ne... Ko sem te zagledala prvič, sem vse vedela.
- LINCOLN: Glej jo no, Mary, bistrogleda pa si! O predsedništvu se mi še sanjalo ni.
- MARY: Vidiš... Pomisli, Douglas je bil že senator, ti nisi bil nič. Med tistimi, ki so hodili za menoj, je bil Douglas največji gospod, vsi so videli v njem bodočega predsednika...
- LINCOLN: To mi sploh ne gre v glavo, da si zavrgla tako blestečega gospoda... Vzela pa to fiziološko prekljo neprikupnega obraza, tega rogovileža Lincolna...
- MARY: Takega polizanca... takega medenega moža ne bi hotela, pa če bi bil stokrat predsednik! Če si ti pogledal v oči... bi te kar naprej gledala in poslušala. Včasih sem si mislila... četudi ne bo nikdar predsednik, rada ga pa le imam.
- LINCOLN: Navsezadnje si se le zarekla. Ravno tako malo si vedela o mojem predsedništvu kot jaz!
- MARY: Ne, ne Lincoln! Predsednika sem si že kot otrok tako predstavljala. Ravno tak pogled, ista hoja, iste besede, kakor da bi tebe poslušala. Tiste čase pa, ko sva živela v bedi in je bila okrog naju sama negotovost, sem si venomer ponavljala: ne na predsednika, na Lincolna sem čakala...
- LINCOLN: Ti najbrž še nikdar nisi pomislila na to, da mi je advokatska sobica vse bolj pri srcu kot vsa tukajšnja navlaka. Zdi se mi, da sem bil kot komi v trgovini, kot dninar na farmi bolj srečen... Mogoče tudi bolj koristen...
- MARY: Lincoln, Lincoln?
- LINCOLN: Le glej me, le čudi se...
- MARY: Ti ni prav, ti ni vseč?

LINCOLN: Če bi bilo po moje, bi bila ti še danes žena podeželskega advokata. Zdaj sva, kot vidiš, tu. To ni ravno tako mehka postelja, kot si si jo predstavljala.

MARY: Ne smeš kandidirati! Lincoln, moje sanje so božje svarilo!

LINCOLN: Pojdi, Mary, pa se še malo prespi.

MARY: Nikamor se ne premaknem! Tu bom pazila nate! Sicer pa, če kandidiraš... se pri priči vržem skozi okno!

LINCOLN: No... in?

MARY: Potem bom mrtva! Potem ne boš mogel!

LINCOLN: Pravzaprav si zvita lisica... Če prekličem kandidaturo, če ne bom na novo izvoljen za predsednika... Verjemi, Mary, potem so izgubljena štiri leta mojega dela. In ti dobro veš, kaj vse sem napravil, zamislil, koliko sem garal... Jih slišiš, kako pojo, kako žalostno, na smrt žalostno?... In jaz naj bi jih zapustil, naj bi jih izdal?... Pravijo, da sem jim oče, in ti hočeš, ti zahtevaš, naj jih zatajim? Ne morem, Mary, ne morem... Samemu sebi bi se zazdel dezterter, zadnji dezterter, ki sem ga dal ustreliti... Kako naj bi mi bilo potem še do življenja?

MARY: Lincoln, moje sanje so od Boga...

LINCOLN: No, če je po tvojem, tedaj Bog tako ali tako ne bo dopustil, da me na novo izvolijo, če pa so tvoje sanje kar tako, potem... potem je vse, kot mora biti.

MARY: Dobro. Pa napraviva, kot želiš. Ampak, povem ti, moje sanje pomenijo...

LINCOLN: To... bova še danes videla...

ČETRTO STOPNJEVANJE

Pred senatom.

Pride Douglas, obkrožen od prijateljev.

V pozdrav mu zadone fanfare.

GLASOVI: Glejte Douglasa! Živel naš novi predsednik Douglas!

DOUGLAS: Gospoda, upam, da bomo danes začeli novo življenje. Ves svet se nam že posmehuje, ker trpimo na čelu zarobljenega kmeta.

PRIJATELJI: Gospod senator Douglas!

DOUGLAS: Gospoda, boj za osvoboditev sužnjev je zoper Sveto pismo, ki pravi, da naj gospod ostane gospod, suženj pa naj brez mrmranja ljubi svojega gospoda.

PRIJATELJI: Bravo! Bravo!

DOUGLAS: Takole med nami povedano... ves svet nas ima za norca! Pred kratkim, ko sem bil gost angleškega kralja...

PRIJATELJI: Ste slišali? Gost angleškega kralja? Ste slišali?

DOUGLAS: ... se skloni Veličanstvo k meni in pravi: To je torej vaša svoboda! Od sramu sem zardel. Vsi se norčujejo iz nas! Češ da nam ne bi bilo treba Evrope. Povsod obsojajo

bratomorilsko vojno. Vedno bolj se širi glas po svetu, da ne znamo vladati sami sebi! In kdo je to zakrivil, kdo nas je pognal v bratomorilsko klanje?

PRIJATELJI: Ste slišali? Ste videli? Toliko, da se ni razjokal! Douglas je patriot! Amerika, prebudi se!

HISTERIČNA DAMA: To ste možje! O, če bi me volile, bi bilo vse drugače! Glejte ga, gospoda senatorja Douglasa, največjega ameriškega gentlemana! Vsi poznamo njegovo rodbino! Vsi vemo, kdo mu je bil oče, kdo ded in kdo praded! A vi? Zmeraj na novo vas preslepi prazno govoričenje človeka neznanega porekla! Vpijete: Lincoln! Kdo pa je to? Bivši komi, dninar na farmah naših očetov! Človek brez šol, a danes vampir ameriškega naroda! Možje, Amerika vas zaklinja: proč s tiranom! Mi hočemo Douglasa za predsednika!

GLASOV: Živel predsednik Douglas!

GLASOV: Lincoln prihaja!

PASTOR: Gospod predsednik, božji služabnik sem. Ničesar ne zahtevam zase, toda v imenu Vsemogočnega vas svarim in opozarjam, ne potegujte se za črnce! Živina so!

LINCOLN: Poslušam.

LIGIST: Vsa Amerika se zgraža, da pošiljate v vojno naše črne brate...

PASTOR: Tu je dokaz! Gospod sam nam ustvarja črnce za sužnje!

LIGIST: V imenu lige »Za pravice črnega človeka« zahtevam, da se črnce osvobodi, ne pa hinavsko pošilja v boj!

LINCOLN: Če je Gospod Južnim dovolil, da so se uporniško dvignili zoper večino ameriškega ljudstva, ki me je izvolilo pred štirimi leti za predsednika, je Gospod ravno tako meni dovolil, da sem pričel vojno zaradi ohranitve enotne Unije! Kdo ima prav? Jaz ali oni? Za nas govore zmage! In zdaj se jezite, da sem črnce, ki sem jih v imenu in po volji velike večine ameriškega ljudstva osvobodil... da sem poslal osvobojene črnce v boj zoper Južne, ki jim kratijo sleherno človeško pravico. Morda se upravičeno razburjate nad menoj... res ne vem... Prav tako se mi zdi kot tista zgodba o Aesopu. Štirje beli možje drgnejo in perejo črnca v banji, da bi mu izmili črno barvo; pri tem se črncem prehladi, zbolijo in umre. Bog si ga vedi, če se našemu črncu ne bo isto zgodilo.

GLASOV: Ta jima je pa dal! To je beseda! Nad Lincolnom ga ni!

LIGIST: Tako resna in tako sveta zadeva... predsednik pa se šali in nam odgovarja s pravljicami iz Aesopa!

PASTOR: Jaz sem dognal! Resnica je tu! Gospod sam pravi: Črncem je živina!

LINCOLN: Gospod, vi in vaša liga se borite za svobodnega črnca, ki naj bo v Ameriki enakopraven belemu človeku?

- LIGIST: Tako je!
- LINCOLN: Dozdeva se mi, da gledate na črnca z očmi gospoda pastorja.
- LIGIST IN PASTOR: Gospod!
- LINCOLN: Da, gospod! Liga za črnske pravice! Če bi vi videli v črncu sebi enakopravnega človeka, bi se ne čudili, da ga skupno z belimi vojaki pošiljam v boj, da osvobodi na jugu svojega črnega brata. Toda vaša liga vidi v črncu svojo igračo. S črncem ravirate kakor bogata dama s svojim psičkom, da bi se bogcu vendar kaj ne pripetilo, da se, revše, navsezadnje ne bi morda prehladilo... Ker sem črnca po volji ameriškega ljudstva osvobodil, sem mu dal iste pravice kot belemu človeku. Kot svobodnemu in polnopravnemu ameriškemu državljanu pa mu nalam tudi ista bremena:
- LJUDJE: To je naš očka! Z ljudmi govori, da ga vsak razume!
- EDEN IZ LJUDSTVA: Ste brali Grantov razglas?
- GLASOV: Grantov? Kaj piše?
- EDEN IZ LJUDSTVA: Dokler je Lincoln kandidat za položaj predsednika, nima Amerika za to mesto sposobnejšega! Ni lepo? Na pamet sem se naučil!
- STAREC: Grant že ve! On je mož na mestu!
- FANT: Če izsilite, da vas še enkrat izvolijo za predsednika, potem se pripravite na smrt!
- LJUDJE: Sramota! Živel Lincoln!
- LINCOLN: Če je kdo od njih, ki mi grozijo, tu, naj jim povem, da mi ni mar niti groženj niti dejanj!
- GRANT: To je beseda!
- LJUDJE: Lincoln – predsednik! Lincoln – predsednik!

PETO STOPNJEVANJE

Velika dvorana v Beli hiši.

Gostje se zbirajo.

Vstopi Lincoln z Mary.

- LINCOLN: Gospoda, na današnji večer smo se zbrali, da proslavimo končnoveljavno združenje Unije.
- GRANT: Živele Združene države!
- KLICI: Živele!
- LINCOLN: Dolgo smo trpeli, mnogo smo žrtvovali, a vse v zavesti, da je pravica na naši strani. Štiri leta, še več, je ogrožala našo enotnost bratomorilska vojna, obupavali smo že, dvomili, ko je Bog že zdavnaj odločil, da je z nami... saj nam je poslal našega vojskovodjo Granta! Gospoda, brez Granta bi bila vsa naša prizadevanja neuspešna! Gospoda, toliko sem bil domišljav, da sem Grantu ravno za zadnji odločilni boj poslal natančno izdelan načrt. Mislite,

da me je poslušal? Kaj še! Z lastno glavo je zmagal! Vsi smo priče, da je imel prav...

GRANT: Čemu jim pripovedujete o tem? Le kaj koga briga?

LINCOLN: Samo zato, da se ne bom več vtikal v zadeve, ki jim nisem dorasel. Da, da, dragi moj. Ob takem nevednežu kot je McClellan sem si že domišljal, da sem najmanj Aleksander Veliki. Ob vas pa sem spoznal, da še za kaplarja nisem sposoben!

GRANT: Kaj pa zdaj, ko vse vame zija?

LINCOLN: Le potrpite. Mary povprašava za nasvet. Ona se na take stvari spozna. Mary!

MARY: Za božjo voljo, Lincoln! Kaj se tako obnašaš? Senatorji so tu, diplomatski zbor...

LINCOLN: No, no, ne razburjaj se. Našemu generalu razloži, kako in kaj naj napravi.

MARY: Kaj naj napravi?

LINCOLN: Saj vidiš, da ne ve, kje se ga glava drži.

MARY: Poklonite se, gospod general, in zahvalite se jim, da vam toliko zaupajo.

GRANT: Za zaupanje naj se jim zahvaljujem? Kaj še! Pri vašem možu so me očrnili, da sem zanič, da samo popivam. Dobro! Če sem general in sem upornike ugnal, je to Lincolnova zasluga. On mi je zaupal, on me je postavil na čelo armade, ne pa ta – fakaža!

DOUGLASOVI PRIJATELJI: Slišite? Nas psuje!

JOHN BOOTH: Kmečki general!

MARY: Moj Bog, vidva sta mi res prava, kar skupaj slišita!

LINCOLN: Vidiš, to si pa zadela.

MARY: Vi pa nikar tako ne kričite, gospod general, da vas kdo ne sliši...

GRANT: Ravno to hočem, da me vsi slišijo! O, saj jih dobro poznam! Tiste lumpe! Seveda, takole po parketu sukati se, ploskati, pa priklanjati se, poštenega človeka po zobeh vleči, to znajo... Sicer pa, gospod predsednik, dovolite mi, da grem. Dolgčas mi je. Vina ni! Pametna se pa menda tudi ne bo uganila...

JOHN BOOTH: Kajpada, vina ni...

LINCOLN: Ne, general, ne hodite. vi ste južne upornike premagali, jaz vam bom pa obrazložil, kakšna bo nova demokracija.

GRANT: No, če je tako...

Pride Douglasova v spremstvu dveh dam.

LINCOLN: Gospa senatorjeva...

DOUGLASOVA: Gospod predsednik...

LINCOLN: Anie vas pozdravlja. Anie, vaša stara služabnica...

DOUGLASOVA: Ta nora starka... Ha, ha... Gospod predsednik, to je zelo izvirno... zares, zelo izvirno...

LINCOLN: Gospa, se vam zdi to izvirno?

DOUGLASOVA: Stephen, gospod predsednik je danes izvrstno razpoložen, odlično me zabava! Pomislite, kakšen izreden domislek... Pozdravi me, tako resen kot ga poznamo, pa mi sporoči pozdrave od nore Anie... ha, ha...

DOUGLAS: Sijajna šala, gospod predsednik! Taka zabava! Izjemno, izvrstno, nedosegljivo! Tako posrečen domislek je mogoč samo še na francoskem dvoru... Domislek, naravnost briljanten domislek gospoda predsednika!

GLASOVI: Pst, poslušajmo!

DOUGLAS: Saj dovolite, gospod predsednik!

LINCOLN: Prosim. Gospoda, kaj, ko bi se ta po izjavah gospoda senatorja briljantna šala odigrala kar tu, pred nami?

DAME: Bravo, bravo!

DOUGLAS: Gospod predsednik, mi nestrpno čakamo...

Vstopi črnka.

ČRNKA: Jojmene, gospod, tako mi je, kot da sem prišla v sama sveta nebesa. Toda kje so naša gospa?

GRANT: Gospod predsednik, to je prekleto čudna zabava. Jaz protestiram! To je torej vaša beseda o demokraciji in novi pravici? To torej, da se tem pitanim senatorjem, vojnim dobičkarjem in puhoglavcem v posmeh razkazuje uboga črnka?

JOHN BOOTH: Spet psuje!

DOUGLASOVA: Zares, kmečki general!

DOUGLAS: Gospod general, ne bodite preveč trdosrčni, privoščite nam malo zabave. Saj si je vendar gospod predsednik zamislil vam na čast in v veselje!

GRANT: Res je, vse kaže, da niste več, kar ste bili! Okužila vas je ta gospoda...

DOUGLAS: Ste slišali, gospoda? Saj sem si takoj mislil, da se tako duhovit domislek pri nas ne izplača. Če bi morda s tem užalili gospoda generala, mi pač...

DOUGLASOVA: Tako je! Tako je!

LINCOLN: Gospod senator, midva z Grantom se bova že pomenila. Menda ste se že dovolj prepričali, da nama ni do tujega posredovanja. General Grant, odkar je mir v državi, niste več generalissimus, v mirnem času je po zakonu to delež predsednika. Kot vrhovni poveljnik želim, da ostanete!

GRANT: No, če je povelje... ostanem, čeprav mi vaše početje ni niti malo všeč.

LINCOLN: Nezakonito je, da kritizirate dejanja svojega predpostavljene.

ČRNKA: Gospa! Glejte jih, tam so naša gospa!

JOHN BOOTH: Sramota!

GOSPODJE: Slišite?

DAME: Vidite?

JOHN BOOTH: Čemu vse je izpostavljena dama!

- ČRNKA: Gospa, ko bi vi vedeli, koliko sem prejokala! Kaj pa je z Jerryjem? Je zdrav? Pa male Bessie, ne boli glavica? Oh, gospa, naj no povedo, kako je z otročički... O, saj vem, vi niste name hudi, čeprav sem vas užalila. Oh, kakšna stara neroda sem! Ko bi vi le vedeli, kolikokrat sem na vaša vrata trkala. S psi in kamni so me odganjali! Pomislite, da po vašem naročilu, so se lagali. Kajpak da jim nisem verjela! Saj sem vas vendar dojila, pestovala, pred mojimi očmi ste gor rasli... Glejte, naši gospe sem hudo napravila! Tale naša gospa so mi vse odpustili. Še več, sem, v ta lepa nebesa so me povabili!
- DOUGLASOVA: Gospod predsednik, kaj pomeni ta komedija?
- LINCOLN: Gospa senatorjeva, dovolite mi, da na vsesplošno željo izvedem ta »briljantni domislek« do konca. Gospoda, ne vzemite resno, vse je vnaprej dogovorjeno.
- JOHN BOOTH: To je izzivanje!
- DOUGLASOVA: Ni res! Ni res! Ta šala presega meje bontona!
- ČRNKA: Oh, gospa, ko bi le vi vedeli, kako sem srečna! A obenem mi je spet tako težko... kakor da so tisti kamni, tisti psi resnica... Oh, moja neumna stara glava! Moja ljuba, moja dobra gospa!
- LINCOLN: Zdaj ste slišali, gospoda, na lastne oči ste se prepričali o vdanosti te črne služabnice. In njena gospa? Za šestdeset let njene službe, njene zvestobe in ljubezni jo je v petin-sedemdesetem pognala od hiše! S psi in kamni! In zakaj? Ker je stara služabnica ob težkem delu oslabela in povzročila, starosti tresoč se, ogenj. Mala in neznatna je bila škoda, ki jo je pretrpela bogata in ugledna gospa. Ravno kar smo slišali, kako se je tej stari ubožici oddolžila. S psi in s kamni! Še več, bogata žena je to ženo tožila. Služkinja je bila obsojena, prihranki vsega njenega življenja so komaj zadostovali, da je škodo krila. Gospa, kaj boste vi na to odgovorili?
- DOUGLASOVA: Jaz? Sem jaz kriva, če mi je bedasta starka hišo zažgala? Jo bom še naprej pod streho trpela?
- GOSPODJE: Tako je! Tako je!
- ČRNKA: Gospa, gospa, saj bom pazila!
- LINCOLN: Ne, gospa, reva je doslužila, zato naj pač gre! Kam in kako, to vam je malo mar! Toda jaz vam pravim: če je ta žena vse svoje življenje za blagor vaše rodbine trpela, je vaša dolžnost, da jo preživljate zdaj, ko je onemogla.
- DAME: Škandal! Sramota!
- GOSPODJE: To je tiranija!
- GILBERT: Kralj Lincoln!
- DOUGLASOVA: Dokler ste vi tu, gospod, ne bom več prestopila praga te hiše! Gospoda, ste slišali, kako se tu proti dami postopa? Zaradi služkinje, zaradi črnke...
- DAME: Zaradi služkinje!

GOSPODJE: Zaradi črnuhinje!

ČRNKA: O, o, o, črnuhinja? Kaj nismo vsi ljudje? Če nas tepete, če nas s kamni obmetavate... kaj mislite, da nas ne boli? Nisem od vsega srca ljubila vaših otrok? Kdo jih ljubi bolj od mene? Stara sem, zgarana, blizu je konec mojih dni... Toliko sem se namučila, toliko prestala, pa zmeraj znova: črnuhinja! O Bog, kaj je to tvoja pravica?

LINCOLN: Služkinja? Črnka? Zapomnite si, gospa in vi, gospoda, tu, pred vami, je ameriška občanka.

DAME, GOSPODJE: Ste zdaj slišali?

GILBERT: Odslej nam bodo gospodarili črnuhi!

LINCOLN: Gospa, mar smo še evropska kolonija, da bomo Evropo spraševali, kaj smemo in kaj ne?

GRANT: Živela svobodna Amerika!

ZBOR: Živela! Živela! Živela!

GRANT: Gospod predsednik! Moja volovska glava... Še sanjalo se mi ni, da se bo vse tako razmotalo...

LINCOLN: Ne kritizirati... to je proti zakonu...

GRANT: No, dobro so jih dobili po glavi. Če pa še tega ne smem povedati, pa če vam v roko ne smem seči, me pa kar zvežite, usta mi zamašite!

LINCOLN: Kar tiho bodite, moj stari dečko!

VEČINA: Lincoln! Grant! Lincoln! Grant!

DOUGLASOVA: Mar vam niti toliko ne pomenim, da bi me branili pred tem nemogočim človekom?

DOUGLAS: Gospa, pomislite vendar, kje ste... Nikdar ne bom pozabil, kako so tu žalili mene, ki sem intimni prijatelj angleškega Veličanstva.

ČRNKA: Gospa, kaj me ne bodo vzeli s seboj? Mi niso odpustili? Meni je tako tesno pri srcu, tako hudo! Oh, moja mala otročička!

MARY: Tako postopa dama! Sramota!

JOHN BOOTH: Vsi, ki Douglasu niso verjeli, so se danes lahko več kot dovolj prepričali, kje smo in kaj nas čaka! O, kako ponosna gospa je moja mati! Toda kaj, če doživim, da se bo morala kot ta dama tu uklanjati muham slaboumnega tirana! Kakšen sin bi bil, če ne bi mogel preprečiti, da se moji materi in mojim sestram ne pripeti ravno tako? Mera je polna! Če senat jutri pristane in podpiše, nam zavlada črnska svojat. Sužnji bodo naši gospodarji. Če se to zgodi, glej, takole pritisknem, in tirana ni več. Ko se bo v gledališču veselil, ko bo užival v tem, da nas je ponižal... prav tisti trenutek čakam. Da, da, moj brat je slaven traged, toda kar bom zmogel jaz, je brez primere. Odigral bom novega Bruta!

ŠESTO STOPNJEVANJE

Lincolnov kabinet.

LINCOLN: Senat je pristal, razglas je podpisan, suženjstva je konec, vojne je konec, Unija je eno... Veš, Mary, zdi se mi, da je moja pot zaključena...

MARY: Kaj vendar govoriš?

LINCOLN: Še nikdar nisem imel tega občutka, te zavesti, pomisli, danes prvič...

MARY: Lincoln...

LINCOLN: Da, da, veliko je še dela, še za celo človeško življenje, še za več življenj... a vendar me vse to ne zanima, nič več me ne privlači... Tisti veliki, edinstveni cilj je dosežen.

MARY: Kaj boš govoril, saj še ni vseh dni konec. Zdaj boš lahko šele začel, zdaj, po tem velikem uspehu. Nisi občutil, kako so te danes vsi ljudje proslavljali? Prvikrat sem se v tem mestu počutila domače! Danes so bili ljudje tako odkriti in pristrčni... Njihovo ljubezen sem občutila, njihovo ljubezen do tebe! Ti ne veš, niti zamisliti si ne moreš, kako sem srečna...

LINCOLN: Prav imaš, Mary... Samo tega ne veš, da se tako pozdravlja umirajoče...

MARY: Kaj vse ti danes ne pade v glavo!

LINCOLN: Zakaj danes, ravno danes taka ljubezen, tolikšna radost, toliko odkritega prijateljstva? Mary, povej, se ti ne zdi čudno?

MARY? Za božjo voljo, kaj ti je, Lincoln? Menda nisi bolan?

LINCOLN: Mary, si opazila, kako lepe, kako nenavadno lepe in veličastne pogrebe prirejajo naši ljudje svojim velikim sodržavljanom?

MARY: Lincoln, na tak dan o pogrebih govoriš?

LINCOLN: Imenitne pogrebe jim prirejajo in to tistim ljudem, ki so jih vse življenje psovali in preganjali kot garjave pse. In veš, zakaj? Veseli so, da so se te zveri enkrat za vselej iznebili! Zato ta nenavadna hvaležnost, to nenavadno prijateljstvo...

MARY: Zakaj vse to pripoveduješ?

LINCOLN: Veš, tako je delovalo name današnje slavnostno razpoloženje, ta preobilna ljubezen, vse, v kar ti tako neomajno verjameš, kar tako lepo, o, prelepo vidiš...

MARY: Čemu me mučiš? Seveda, ni ti všeč, da sem danes malce svobodneje zadihala, se malce razvedrila...

LINCOLN: Ne, Mary, ne sodiš me prav. Meni je danes tako težko...

MARY: Lincoln, ne govori tako, pomisli, kaj vse te še čaka, kaj vse lahko še napraviš...

LINCOLN: Veš, to je bil tisti edinstveni boj, ki sem ga lahko samo jaz izbojeval. Danes, ko sem na cilju... danes mi je vsa volja do življenja splahnela...

- MARY: Lincoln, kaj pa otroci, kaj pa jaz?
- LINCOLN: Prav imaš... vse to je bilo. Boj je minil. Umaknila se bova, daleč proč od tod, kjer naju nihče ne pozna. Veš, čisto majhna hišica, malo polja... Vrtnaril bom... Samo drug za drugega in za otroke bova živela!
- MARY: Tako si povedal, kot sem si vedno želela! Ti ne veš, kako sem vesela, kako sem srečna!
- LINCOLN: Kar bojim se, da boš ves božji dan name kričala.
- MARY: Ne, ne, če vse to napraviš, ti prisežem, da bom vse mirno potrpeła.
- LINCOLN: Res?
- MARY: Joj, koliko ljudi, da nas v gledališče pospremi! Slišiš, kako so vsi srečni, kako se veselijo? Kajne, da me ne boš več plašil?
- LINCOLN: Nič več, Mary, nikoli več... Svoj cilj sem dosegel. Poslej bova le drug za drugega živela...

SEDMO STOPNJEVANJE

Douglasovo razkošno stanovanje.

- DOUGLAS: Še zmeraj nore za njim? Pravkar vstopa v gledališče... To je slava, to so časti! Če človek vse to gleda in posluša, se mu včasih zazdi...
- DOUGLASOVA: Ta komi! Ta smrdljivi konjski hlapec, ta, o katerem govorijo, da se je paril s črnkami!
- DOUGLAS: To so čenče!
- DOUGLASOVA: Mi niste ravno vi govorili o tem?
- DOUGLAS: Govoril? Česa se človek vse ne spomni, o čem vse ne govori... Draga moja, mi smo svojo partijo odigrali. Konjski hlapec je zmagal, danes je zmagal...
- DOUGLASOVA: Kaj mi mar ta prekleta drhal! Še konjski hlapec je predober zanjo!
- DOUGLAS: Vidite, to je bila vsa najina politika. Torej... so gostje že tu? Gospa?
- DOUGLASOVA: Ste brali tisti nemogoči članek?
- DOUGLAS: Ne razumem, ne vem, kaj mislite? O kakšnem članku govorite?
- DOUGLASOVA: Vidite, tu! Pojasnite mi! Čemu ta namigovanja? Slišala sem, toda nisem verjela... Da bom pa nekoč brala o tem... Kaj pravite vi na to?
- DOUGLAS: No... in če bi bilo res?
- DOUGLASOVA: Če bi bilo res? Torej priznate, kar se vam tu očita? Ste torej resno lazili za Mary?... In ker vas ta kratkonoga dama čudnega obnašanja in ne ravno najlepše pretekloti ni uslišala... seveda... potem sem vam bila jaz dobra! O, če bi takrat vedela!
- DOUGLAS: Čemu blatiti ženo, ki je pripeljala Lincolna v Belo hišo?

- DOUGLASOVA: Tako torej, naenkrat sem jaz kriva vaše nesposobnosti!
- DOUGLAS: Gospa, ne spozabite se...
- DOUGLASOVA: Gospod, bojim se, da ste vi pozabili, da nisem nobena poljubna Mary, ampak dama!
- DOUGLAS: Dama? Mar dama igra igro, kot sva si jo dovolila midva? Se prava, resnična dama poroča z naslovom... senator? Slišite, z naslovom! In pravi mož ki ve, kaj dela, kam hoče, mar se poroča z denarjem?
- DOUGLASOVA: S svojim življenjem sem popolnoma zadovoljna. Jaz vem, kaj je življenje...
- DOUGLAS: Da, vi veste... Res, življenje nama je vse do danes potekalo zlahka, v plesnih korakih, z galantnim nasmeškom okrog ust... Toda če se človek zamisli sam nad seboj, tedaj obstane, ostrmi... Res je, da med nama so čisti in točni računi. Jaz naslov, vi denar. Vse se krije... Toda gospa, sva bila kdajkoli odkrita? Nisva vselej vse molče prešla?...
- DOUGLASOVA: Najini odnosi so zadeva zase in ne zadevajo tega...
- DOUGLAS: Prav imate. Kar pomnim, sva danes prvič v tej sobi sama, čisto sama. Sicer je bila tu družba, prijetni razgovori, godba... nikoli nisva imela časa drug za drugega... nikoli!...
- DOUGLASOVA: Oprostite, Stephen, toda jaz vas niti malo ne razumem. Kaj hočete s tem?
- DOUGLAS: Niti malo me ne razumete, niti najmanj ne! A vendar si že petnajst let laževa, da imava skupne cilje... Kaj bodo šele oni drugi rekli, če se zatečem k njim?
- DOUGLASOVA: Stephen, skoraj vas ne bom več prepoznala. Kaj vendar govorite? Zakaj bi se h komu zatekali, pomoči iskali? Mož ste, bodite kot ste bili, ko sem vas spoznala, sicer bom prisiljena misliti...
- DOUGLAS: Da, da, sicer boste prisiljeni misliti... to je vaš star trik. Zmeraj sem se znova spametoval in bil spet stari svetovljanski diplomat. Danes... to ni mogoče, danes... si želim človeka...
- DOUGLASOVA: Človeka? No, čudna beseda. Jaz poznam samo družbo, cenim samo družbo... Človek? Ta beseda, s tem naglasom... zdelo se mi je, kot da ste rekli: želim si berača?...
- DOUGLAS: Morda imate prav...
- DOUGLASOVA: To, to sem doživela od tistega moža, od tistega bleščečega govornika in nepremagljivega diplomata, o katerem sem skozi vsa ta leta sanjara kot o bodočem predsedniku!
- DOUGLAS: Pozabite že enkrat, gospa, kar ste videli, mislili pa sanjari... Ta bleščeči govornik, ta nepremagljivi diplomat je ubog, betežen starec... Verjemite mi, še pljuniti se ne splača vanj... Še niste sprevideli, da... če sem zlomljen, strt in uničen, če sem se jaz uračunal, da ste se

tudi vi? Navsezadnje sva bila toliko zvezana... če pade eden, padeva oba. Da, ponosna gospa! Kdaj boste uvideli in si priznali, da ste z menoj vred na tleh? Da s tega dna ni nobene poti več, nobene pomoči! Skupaj sva obsojena!

DOUGLASOVA: Ste se že izpljuvali, izbruhali? Vedno sem vedela, da je vse to v vas, da ste zmožni vsega tega! Leto za letom, dan za dnem sem čakala tega trenutka, točno sem vedela, da bo prišel. Zaradi tega sem vas vse življenje tako sovražila. Ne, ne, studili ste se mi, zaničevala sem vas!

DOUGLAS: Vidite, povedali ste... Ne samo moji neuspehi, ne samo jaz, vi ste naju pokopali! Da, da... če bi bili iskreni, če bi me... spoštovali...

DOUGLASOVA: Ha, ha... jaz naj bi vas spoštovala?

DOUGLAS: Da, če bi me spoštovali! Kje je tisti, ki bi si upal trditi, da ni v slehernem človeku, slišite, v slehernem toliko dobrega, da ne bi bil spoštovanja vreden? Da, gospa... niti ljubezni ne zahtevam od vas, ampak samo trohico spoštovanja, ki daje človeku tisto prepotrebno samoza-vest. Samo trohico spoštovanja in verjemite mi, da bi bil drug človek. Točneje, jasneje bi vedel za svoj cilj. In navsezadnje, življenje naju obeh ne bi bilo izgubljena igra...

DOUGLASOVA: Mislite resno, da sem jaz kriva? To je vaše govorjenje! O spoštovanju govorite, ki ga je vreden sleherni človek? Vi... govorite o drugih ljudeh... Ne prepoznam vas več, kratko malo... vas več ne razumem! Za božjo bolj, kako se morete primerjati s slehernim človekom?... Zahtevate nekaj, po čemer niste nikdar spraševali, kar ste zatirali v meni... Zmeraj ste bili ponosni, ne, oholi! Samemu sebi ste se zdeli vse in vse vam je bilo dovoljeno. Kaj vsi drugi! Bili so le prilastek vaše moči in slave! In zdaj, po vseh teh in takih letih zahtevate od mene nekaj, nekaj... no, pustimo to... Poslušajte, nisva danes sentimentalna, neznosno sentimentalna?...

DOUGLAS: Da, gospa, jaz sem danes sentimentalen, priznam, neznosno sentimentalen, o življenju govorim, ki sva ga zamudila, o življenju...

DOUGLASOVA: Nehajte že vendar, nehajte! Vi, neznosni človek! Zakaj me mučite? Vse sem vam povedala, niti besedice ni več neizgovorjene med nama! In da veste... sovražim vas, preziram vas!...

ČRNI SLUŽBANIK: Njegova eksclenca McClellan.

DOUGLASOVA: Sprejmite ga sami.

McCLELLAN: Gospod senator...

DOUGLAS: Sedite, sedite, veliko imam povedati. Eksclenca, sedite vendar...

McCLELLAN: In gospa soproga? In vaši gostje? Ni danes veliki spre-

jemni večer?

DOUGLAS: Če bi vedeli, kako sem vesel, da ste prišli... Do zaupnega prijateljskega razgovora mi je... Glejte, kako sem sam... Mnogo sem jih povabil, toda nihče ni prišel. Oh, ko bi vedeli, kako sem sam, brez prijateljev...

McCLELLAN: Gospod senator? Vaš prijatelj sem. Če bi ne bilo vas, bi bil brez zaveznika! Vsa Severna Amerika je proti meni...

DOUGLAS: Proti vam? Kdo ja zame? Kdo za vas? Na kaj pravzaprav naj se sklicujeva midva? Vi, vedno premagovani general, jaz, večni kandidat za položaj predsednika...

McCLELLAN: Tako me še nihče ni užalil, še nihče... Niti najhujša tiranova žalitev me ni tako zadela, kot so me vaše besede, gospod senator.

DOUGLAS: Jaz da sem vas užalil? Ne, ne, slabo me razumete, eksclenca, danes ni mogoče, da bi kogarkoli žalil... Danes sem sam preveč užaljen... Verjemite mi, nocoj si želim samo prijatelja, s katerim bi mogel odkrito govoriti... brez prizanašanja o stvareh, ki so...

ČRNI SLUŽBNIK: Predsednik je ustreljen! Umira!

DOUGLAS: Predsednik... umira?...

ČRNI SLUŽBNIK: Naš oče, naš mesija, naš kralj... umira! Sonce je posijalo na črnega moža in že ugaša... Prekleta naj bo roka Judeževa, prekleta... prekleta...

DOUGLAS: Povej, kako se je zgodilo,

ČRNI SLUŽBNIK: Zgodilo se je, kot je bilo sojeno... Komaj se je pričelo slavlje... ko se je veliki beli oče radostil osvobojenja črnih otrok... je igralec... Brutus po imenu... dvignil svojo prekleto roko in končal naše upanje, našega očeta... o, joj, prejoj...

STRAŽNIK: Gospod senator, predsednika nesejo.

DOUGLAS: Sem ga nesejo?

DOUGLASOVA: Ste slišali?

DOUGLAS: Sem ga nesejo...

DOUGLASOVA: Koga? Teka komija? Hlapca? Tega...

DOUGLAS: Gospa!

Nosilnica z Lincolnom.

Za njo Mary, Grant, zdravnik.

DOUGLAS: Gospod, jaz nisem vreden...

LINCOLN: Hvala...

MARY: Lincoln...

LINCOLN: Mary, podaj mi roko, vidiš, tako... Veš, čutim... Tistega pa, ki mi je napravil zlo, ne preganjajte. Revez, saj nič ne ve...

DOUGLASOVA: Gospod general, ste prijatelj mojemu možu?

McCLELLAN: Gospa senatorjeva...

DOUGLASOVA: Lincoln umira...

McCLELLAN: Umira?...

- DOUGLASOVA: Da, umira... Nikakor ne smemo odpustiti, da bi se senator predal obupu. Njegova ura je tu... in z njim tudi vaša. Se vam ne zdi, da je senator nocoj nekam čuden?
- McCLELLAN: Da, čuden...
- MARY: Lincoln, prijatelj...
- LINCOLN: Mary, nič ne misli na tisto, kar se je zgodilo... Prijatelj Grant, Mary in otroci bodo poslej tvoja skrb... pa država...
- GRANT: Dokler je Lincoln predsednik... nima Amerika sposobnejšega...
- LINCOLN: Prijatelj, prijatelj... Kajne, Mary, da sva se imela rada? Veš, nihče ni imel v življenju boljšega tovariša...
- MARY: Lincoln...
- DOUGLAS: Mrtev?...
- ZDRAVNIK: Da, mrtev! Abraham Lincoln, predsednik Združenih držav, je preminil...
- EDEN GOSPODOV: Gospod senator, vaš čas je prišel, Amerika čaka na vašo besedo.
- REPORTER: Kako ste rekli, gospod tajni svetnik...
- EDEN GOSPODOV: ... čaka na vašo besedo...
- McCLELLAN: Naš bleščeči govornik, naš nepremagljivi taktik, naš novi predsednik!
- REPORTER: ... naš novi predsednik...
- GOSPODJE: Naš novi predsednik!
- DOUGLASOVA: Stephen, vaš čas je prišel, bodite mož...
- DOUGLAS: Gospodje, star sem že in slaboten, sam sebi nadležen mož, verjemite, nisem vreden niti sposoben...
- McCLELLAN: Tega nič ne pišite!
- DOUGLASOVA: Nič ne dajte na njegove besede, gospodje, saj vidite... ta smrt ga je silno potrla...
- DOUGLAS: Gospoda, moji računi so sklenjeni...
- DOUGLASOVA: Nič mu ne verjemite! Saj vidite, ta nenadna smrt... Oprostite, gospoda, moram za njim...
- REPORTER: Vse nas je pretreslo, ko smo doživeli skromnost, s katero se brani veliki Douglas zasluženega plačila. Obenem pa smo ponovno videli, da je edino ta mož vreden zaupanja ameriškega ljudstva...
- GOSPODJE: Izborno...
- GRANT: O, sramota! Vi barantači!
- EDEN GOSPODOV: To je naša dolžnost, gospod general. Domovina čaka... Lincoln je mrtev...
- MARY: Mrtev?... Kdo je mrtev? Lincoln? Ha... ha... Tiho... on spi... on samo spi... Pazite, da se ne prebudi... tako izmučen je... Joj, Lincoln, vidiš najino hišico, vrčiček, polje?... Otroci in midva... Joj, kako sem srečna!...

FINIS

Ivan Mrak

PRIPOMBE K DRAMI ABRAHAM LINCOLN

Karakterizacija **Lincolna** in **Douglassa** – **osrednjih** osebnosti drame Abraham Lincoln – je izvedena že v prvem stopnjevanju. Tu si stojita nasproti:

Lincoln kot osebnost, ki ji je fundament ameriškokristjanska demokratska ideologija in se nam torej očituje kot dozorel človekoljubni skeptik; **le** v važnejših odločilnih momentih ga prevlada zanos (patos), ki pa je pri tem človekoljubnem skeptiku **vedno** pogojnega značaja, tj. **ne** absolutno sam vase verujoč, ampak vedno v **dvomu** nad samim seboj in svojim početjem. Vprav v tem poslednjem dejstvu se očituje vsa Lincolnova uravnovešenost in dozorelost. V **tem** tudi Lincolnova (etično-moralna) premoč nasproti vsem drugim nastopajočim osebam. Logično je torej, da je Lincoln v nastopu, dejanju, gesti in besedi preprost, iskren in skromen.

Pravi protipol mu je **Douglas**, ki temelji na evropsko fevdalno antidemokratski ideologiji; gestikulira in govori skoraj vedno v mrzličnem zanosu, opajajoč se nad lastno neskromno in bohotno **dialektiko** (solistiko), iz neprepičanja govori absolutno prepričevalno.

In če sta v teh dveh osebnostih izkristalizirana pojava dveh svetov, tj. svet ameriškega kristjanizma (v Lincolnu) in svet evropskega paganizma oziroma južnjaško-ameriškega (v Douglasu), so vse druge osebe bolj ali manj na strani enega ali drugega.

● Že v prvem stopnjevanju izstopa Douglas – pompozni, blesteč v svoji retoriki, s katero si hoče priboriti **osebno** moč in slavo (oziroma preživeli lesk fevdalne Evrope). V **pridobivanju** Granta nastopi Douglas z naravnost demonično dialektiko. V **izvijanju** v zadevi v zvezi z generalom McClellanom pa se nam Douglas na dramatičen način pokaže kot spreten **diplomat**, čeprav Douglas v obeh primerih **podleže**, ne dialektični, ampak moralni premoči Lincolna kot Granta. Čeprav se Lincoln v dialektičnih sposobnostih vedno lahko kosa z Douglasom – ni pri tem nikdar **sofist**!

Tej sofisticirani in demagoški osebnosti nasproti izstopa tembolj jasno enostavna, heroična Lincolnova osebnost – v mirni državniški gesti nasproti McClellanu, ko s pomočjo Granta prepreči McClellanu nameravani **državni udar**. Lincolnov naravnost **obupni** boj za ponovno izvolitev na mesto predsednika – contra Grant. Lincoln dobro ve in zna ceniti Granta kot močno, brezkompromisno osebnost, a se zaveda, da slednjemu manjka državniško-diplomatski naturel, da je Grant **le** in **samo** vojak. Ker se Lincoln boji za svoje življenjsko delo in cilj (tj. neokrnjena Unija, ohranitev demokracije, odprava suženjstva), ga je strah Grantove popularnosti med ljudstvom – **ne pa** zaradi kakih manjvrednih ali moralno neupravičenih razlogov. Zato se prvo stopnjevanje konča v popolnem medsebojnem spoznanju Lincolna in Granta – v čistem, moškem prijateljstvu dveh osebnosti, katerih vsaka je absolutno na svojem mestu, dobro zavedajoč se svojih sposobnosti in zmoglosti, tj. svojih meja.

General McClellan je v primerjavi z redkobesednim in naturno ponosnim, preprostim Grantom blebetav, napihnen. V nasprotju z Grantom, ki se dobro zaveda svojih **meja**, bi McClellan rad igral (nahujskan od Douglassa) ne samo vojaško, ampak tudi politično vlogo; takoj je pripravljen na **sleherno** pustolovščino (ker pač **ni** osebnost, torej tudi ne čuti svojih **meja**), ima vsled tega tudi **nezdrave**, sebi **neprimerne** ambicije. Razmerje Douglas – McClellan je torej etično manjvredno.

● V drugem stopnjevanju se nam v tiradah tragedovega brata (John Booth) na dramatičen način očituje vsa miselnost protilincolnovskih, antidemokratsko, fevdalno-aristokratsko usmerjenih struj. Tu je **predvsem** tudi omemba voditelja in inspiratorja tega gibanja. **Tu** je zarodek zoper Lincolnovo življenje, in sicer v imenu **Douglasove ideologije**!

● V tretjem stopnjevanju se nam dramsko odpre vpogled v Lincolnovo **najprivatnejše** razmerje do Mary in se nam na dramatičen način pokaže, kakšno vlogo je **odigrala** Mary v moževem življenju. Tu se razkrije Lincoln v vsej svoji **nečastihlepnosti**, **neambicioznosti**, preprostosti, in vse to v tako **skrajni** meri, da je s tem **očitna** (dokazana) važnost Maryjine vloge v njegovem življenju, ki mu ga je izpolnila s svojim častihlepjem in svojo ambicijo, da mu je bilo mogoče doseči predsedništvo in s tem odigrati **zgodovinsko**

važno vlogo, za katero je bil **rojen in usposobljen**. V tem je tudi veličina – **usodna** veličina, zveze Lincoln – Mary!

V tretjem stopnjevanju bi Mary rada povzročila Lincolnov **umik** iz političnega življenja oziroma njegovo resignacijo na ponovno kandidacijo za predsednika – ker **sluti** posledice Lincolnove brezkompromisne, poštene in silovite borbe za odpravo suženjstva, a obenem podzavestno **sluti**, da bi bila, če bi se kaj zgodilo, **sokriva**, kar ji Lincoln tudi **hudomušno** očita.

Lincoln pa kot pravi duhovni heroj **ne more, ne sme** – ne samo to, saj ta borba (za odpravo suženjstva) mu je postala **bistvo** življenja – noče nazaj, **četudi se zaveda**, da **tvega** s tem svoje življenje. (Junak drame.)

● V četrtem stopnjevanju se nam tik pred volitvami na dramatičen način – v slovesni, veličastni sceni pred vhodom v senat – pokaže Douglas kot kandidat za predsedniško mesto v vsej svoji pompoznosti in afektiranosti pri posnemanju in oboževanju evropejstva; ko pa nastopi trezni in mirni ter samosvoj Lincoln, sovražnik patetične geste in pompa, takoj vidimo, da je zmaga njegova. To stopnjevanje nam na dramatičen način plastično pokaže **tedanje** ideološko-politične smeri, toda **le** toliko, kolikor so blizu nam in so v svojem bistvu občečloveške in vedno aktualne, ter le toliko, kolikor nam čim točneje pojasnijo glavno, osrednjo osebnost dela.

Lincoln se tu **ponovno** pokaže v vsej svoji **neustrašenosti** in **doslednosti** na poti, ki vodi do cilja – navkljub grožnjam!

● V petem stopnjevanju se nam v veličastni sceni na novo potrdi **visoki** odnos med Lincolnom in Grantom; Lincoln (s podzavestnim sekundiranjem Douglasa) v naravnost **slovesni**, a vendar lahkotni sceni **konkretno**, tj. kolikor mogoče **nazorno, prijemljivo** (kar je odrsko edino užitno in sprejemljivo) razvije svoj socialno-politični program na **eminentno dramatičen** način. S to gesto tudi utrdi v svojem morilcu končnoveljavni sklep o umoru. V tej sceni zaživi pred nami **predvsem** Douglasova žena, visokostna dama, ki predstavlja z družbo porajajoče se ameriško malomeščanstvo. Nasproti njej izstopa **Mary**, **ne** direktno (kot tudi ne Lincoln nasproti Douglasu – v kakršnemkoli osebnem odnosu), ampak s konkretnostjo svoje nature in dejavnosti; v tem že tiči dramatičnost kontrastov, ki se faktično bore v idejnem, ideološkem smislu, čeprav je ta borba pridušena, tj. ni treba, da bi bila direktna.

Mary se v borbi in gledanju za Lincolnov položaj ne žene za kakšnimi abstraktnimi, tj. **neženskimi** cilji, ampak gleda na celo zadevo zelo **konkretno**, tj. **žensko**.

Razlika med Mary in Douglasovo ženo je v preprosti, iskreni Maryjini naturi ter oholosti in nedostopnosti Douglasove žene, katere človeška nota izstopa na koncu petega stopnjevanja, ko očita možu njegov zgolj formalni odnos do nje (čisto žensko). Sicer pa se Douglasova žena v tej sceni pokaže zgolj kot dama.

Črnka je v svoji primarni globoki človečnosti simbol trpečih in ponižanih in ob njenem trpljenju, dobroti se razgibata oba pola drame v **usodni, odločilni** konflikt, v katerem so vse prejšnje scene **uvod**, dasi so vse prejšnje scene **odločilne** za **dramatično** rast Lincoln in Douglasa.

Mary se prav v sceni s črnko pokaže kot zelo **preprosta** in iskrena; čeprav je kot žena **bolj** vezana na vnanje **družabne** forme kot mož, vendar, kot je vidno, brez škode za svojo **človečnost**.

Dejstvo, da se prav okrog črnke odigra osrednji konflikt, nastajajoč v ideološkem smislu skozi celo dramo, da se tu sprožijo ob sicer na **videz** neznatnem, toda **bistvenem** dogodku sile – sile obeh nasproti si stoječih svetov, tj. okrog problema **Douglasove služabnice** – in dejstvo Lincolnove neustrašene **izpovedi**, tj. njegovega boja zoper vse obstoječe družabne in socialne konvencije,

to torej

zbudi v J. Boothu **končnoveljavni** sklep o umoru; vse to simbolno in faktično daje celoti monumentalno obeležje in jo strne v popolno celoto.

Končnoveljavno je potrjena pogubnost Douglasove ideologije nasproti Lincolnu.

Vsa ta dejstva dajejo petemu stopnjevanju visoko **ceremonialni** značaj.

● V šestem stopnjevanju se zaključí vse prejšnje z Lincolnovo točno **slutnjo konca**. Tu se nam Lincoln pokaže v vsej svoji veličini, tj. v vsej svoji **dognanosti**. Lincoln namreč točno **ve**, da je dosegel svoj življenjski cilj (tj. bistveno, edino njemu možno in dano – svoje poslanstvo). Torej ga dejansko niti **ne plašijo** predsmrtna slutnje, ker se kot močna in velika osebnost zaveda, da je z **izpolnitvijo cilja** njegovo življenje v **bistvenem zaključeno** – da je to **vse** Lincoln, **heroj** in **duhovni** človek! Lincoln človek pa sanjari z Mary o idili, ki ga čaka sedaj po doseženem cilju.

● V sedmem stopnjevanju se pokaže popoln triumf Lincolnove ideologije na njegovem najsposobnejšem, najpretkanejšem in najvidnejšem nasprotniku – Douglasu.

Douglas namreč ob Lincolnovem triumfu prvič pogleda sam vase, **spozna** zgrešenost svojega življenja –

svoje ideologije – tudi v najbolj bistvenem, v svojem zakonu! **Tu** posebno plastično izstopa vzajemno izpopolnjujoče se razmerje med Mary in Lincolnom, ki je zgrajeno na **pravi** človeški simpatiji – nasproti preračunljivi zvezi pri Douglasovih.

Douglasovo spoznanje (katarza) se v svoji resničnosti in globini najbolj plastično manifestira v tem, da ga niti ob **mrtvem** Lincolnu ne zanima več predsedniška kandidatura, čeprav je bil to osrednji in končni cilj njegovega ambicioznega življenja!

(Tu je treba upoštevati dejstvo, da Grant kot čisto **nediplomatska** natura, kljub svojim visokim kvalitetam kot možni kandidat za predsednika ni toliko nevaren Douglasu kot Lincolnu.)

Vsa teža Douglasove osebnosti – kot tudi vrednosti Douglasa – Lincolnovega rivala, izstopa **končno** šele v tej sceni, in to na eminentno dramatičen način.

Kot je mirno sprejetje usode, tj. umora pri Lincolnovem **uravnovešenem, dozorelem** karakterju – v mirni, nebolestni resignaciji, a v polni zavesti izpolnjenega življenja – je Douglasovo **sprejetje tiste** realnosti, ki si jo je vse življenje prikrival in prek katere se je varal s svojo zanosno **dialektiko**, obupno, krčevito in se konča v vseodrekaajoči, toda **obupni** resignaciji.

V končni sceni vidimo torej ob dejstvu Lincolnovega umiranja in smrti še enkrat vse važnejše osebnosti, ki jih v njih pozitivnem oziroma negativnem ta veličastna smrt posebno dobro izpove.

Doživimo Douglasovo katarzo, doživimo v nekaj besedah na novo prijateljstvo dveh osebnosti, kot sta Lincoln in Grant, na novo in dokončno doživimo življenjsko skupno pot Mary in Lincolna, ki se konča z Maryjino blaznostjo –.

Etično manjvredna Douglasova žena in McClellan ostaneta od te smrti **nedotaknjena**, ker pač nista **osebnosti** v nekem višjem etičnem pomenu.

Vse to seveda daje **sceni smrti** – ne privatni, ampak javno – državno važen značaj. Torej umiranje in smrt kot **veličastna ceremonija**.

Etos drame »Lincoln« je v zmagi **moralčno upravičenejšega, močnejšega** Lincolna, (ki plača to zmago z lastnim življenjem); tj. Lincoln pade, a vendar **zmaga, njegova smrt je zmaga – katarza Douglasa!**

Lincolnova **dramatična** osebnost v smislu heroičnega boja – izpolnjujoč pri tem **zavestno** svoj življenjski cilj in namen – je, da mora umreti ravno zaradi tega; in da umre **rade volje**. V tem pa se bistveno razlikuje od heroja antične tragedije (ki stalno doživlja ob koncu svoje poti katarzo oziroma po Freudu samoizpoved, tj., iznebi se različnih podzavestnih kompleksov, ki so ga pripeljali v pogubo). Lincoln je po vsem znanem tako visoko dozorela osebnost, da je pri njegovem umirjenem karakterju tragedija v antičnem smislu **nemogoča**, ampak je z njegovo življenjsko potjo in smrtjo podana persona dramatis, ki etično bazira na krščanski ideologiji.

Lincolnovi himnično **kristjanski** drami nasproti stoji **pagansko** usmerjeni Douglas, katerega katarza vpliva **osvobajajoče** (ne potlačujoče ali celo žalostno v tistem banalnem smislu žaloiger ali realističnih dram). Douglas pri tem porazu, obupu doživi nujno preroditev, ki ga etično dvigne in je s tem tudi dokončno izpričan kot – **osebnost!**

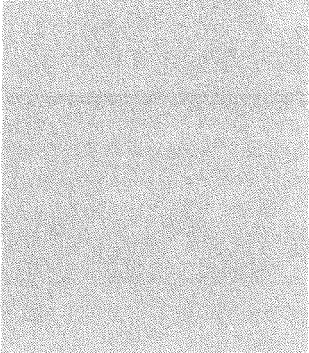
Samo po sebi umevno pa je, da Lincolnova smrt ne more vplivati žalno, ampak vpliva v svoji **visoki** logiki tako, da okrepi v nas zavest **življenjske smotnosti in lepote**, da nam izpriča **bistvo** življenja; to so vse dejstva, ki pod nobenim pogojem ne morejo delovati na nas v žalnem ali celo potlačujočem smislu, ampak nas rešijo predvsem **malenkostnosti** ter nam prinesejo v zavest **celotnost** življenja. Z eno besedo, ta dejstva morajo vplivati na nas **samo osvobajajoče**, tj. **himnično**.

V tem pa je **končno** namen tega dela!

CENE LOGAR TIK PRED ARETACIJO

dr. Cene Logar

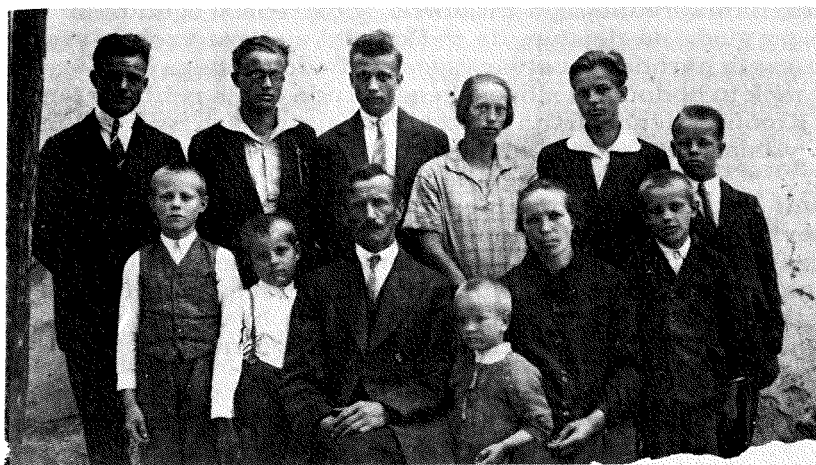
GOLI OTOK

*Ta zapis posvečam spominu na svojo mater Ano Logar,
katere srce je med vojno v internaciji izgorevalo za njenih deset otrok,
ki so se borili za svobodo;
izgorelo pa je to srce 1949. leta,
ko je partija s svojo zločinsko Udbo aretirala njenih pet sinov
in jih odvedla v pekel Golega otoka...*

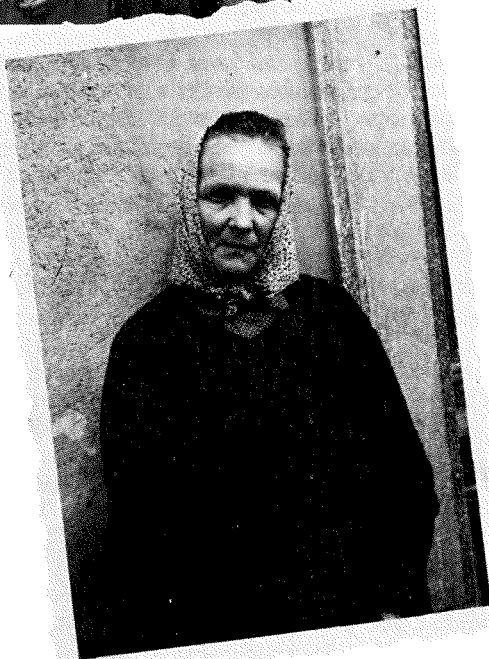

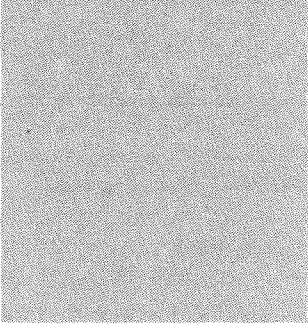
DRUŽINA LOGAR, HORJUL, OKROG 1916

DRUŽINA LOGAR, HORJUL, OKROG LETA 1927.
ZADNJA VRSTA Z LEVE: FRANCE (1905),
JANEZ (1907–1988), JAKA (1909–1972),
ANGELCA (1911–1985), CENE (1913), TINE
(1916), PREDNJA VRSTA: TONE (1918), MILAN
(1922), OČE (1880–1944), LOJZ (1924), MAMA
(1882–1949), VIKTOR (1920)

ANA LOGAR (1882–1949). ARETIRALI SO JO
POLETI 1942 IN ODPELJALI V
KONCENTRACIJSKO TABORIŠČE V ITALIJO.
DOMOV SE JE VRNILA PRED KAPITULACIJO
ITALIJE. PRI NAS DOMA JE BIL CENTER
DEJAVNOSTI OSVOBODILNE FRONTE ZA
PODROČJE HORJUL IN Z NJO JE BILA
POVEZANA TUDI NAŠA MAMA. TO SO TEDAJ
ŠE PRIKRITI BELOGARDISTI OPAZILI IN IZDALI
ITALIJANOM, KAR JE BILO TUDI VZROK ZA
ARETACIJO DRUGIH ČLANOV NAŠE DRUŽINE.

... Glede na dejstvo, da je Komunistična partija Jugoslavije sekcija Komunistične internacionale – svetovne stranke mednarodnega proletariata, najnaprednejšega družbenega razreda v zgodovini človeštva – in pa glede na dejstvo, da je Sovjetska zveza vzela v svoje roke usodo zatiranih narodov ter stvar vsega svobodoljubnega človeštva, je bila za obstanek in bodočnost slovenskega naroda edina rešitev v tem, da prevzame Komunistična partija Slovenije iniciativo za Osvobodilno fronto kot vsenarodno organizacijo za osvoboditev in združitev slovenskega naroda.

... Ustanovni sestanek Osvobodilne fronte slovenskega naroda je pravilno ugotovil, da je resnična, končna in trajna rešitev slovenskega narodnega vprašanja zajamčena le ... z naslonitvijo slovenskega naroda izključno le na Sovjetsko zvezo ... Nujna posledica vsega tega je, da je Komunistična partija Slovenije, ki je zgrajena in vodena po organizacijskih in političnih načelih boljševizma ...

(Dolomitska izjava)

LISTIČI IZ DNEVNIKA

Da bi prikazal, v kakšni ideološki politični situaciji smo bili komunisti leta 1948, ko je udaril informbiro, ki je povzročil toliko tragedij med komunisti in toliko škode naši partiji, navajam nekaj najosnovnejših in najsplošnejših stališč in gledanj na Sovjetsko zvezo že pred vojno, med vojno in neposredno po njej. Podobna smo – še zlasti po vojni – dobivali neposredno od vseh najvišjih voditeljev in vanje brez najmanjšega pridržka verjeli in se po njih ravnali. Izjave sem zbiral v času, ko sem bil v – lahko rečem – neprostopoljnem getu.

V Ljubljani, 27. marca 1991.

Gradivo CK KPJ iz predvojne dobe

str. 81

Vsak PK in OK mora brezpogojno omogočiti članom, da si nabavijo Zgodovino VKPb. Ker v deželi ni dovolj tiskanih izvodov, je treba razmnožiti poglavje za poglavjem na kakršen koli način.

str. 87

Nedavno je neki Č. napisal kritiko »Proletera« in se spotaknil ob to, da se v njem visoko postavlja naš veliki učitelj in voditelj svetovnega proletariata tovariš Stalin. V tem smislu mrgoli trockističnih nazorov.

str. 90

Komunistična partija Jugoslavije je zadnja leta nenehno opozarjala na nevarnost, ki preti Jugoslaviji, istočasno pa je tudi opozarjala na pot, po kateri mora kreniti Jugoslavija, če hoče zagotoviti svojo neodvisnost in se izogniti nevarnosti, da bi jo zapletli v vojno. Ta pot je bila, da Jugoslavija vzpostavi diplomatske odnose s Sovjetsko zvezo, da naveže s to veliko in močno deželo čim tesnejše kulturne in ekonomske stike in končno – kar je v sedanjem trenutku za našo deželo najvažnejše – da sklene pakt o medsebojni pomoči, ker vidimo edino v tem rešitev ne samo mi komunisti, temveč tudi vse ostalo delovno ljudstvo Jugoslavije.

Tito, Partijska konferenca 1940 v Zagrebu

str. 81

»Kadri rešujejo vse« – je dejal naš veliki učitelj in vodja Stalin... Tudi mi moramo v naši partiji postaviti to vprašanje tako, kot nas uči tovariš Stalin.

str. 87

Naša partija, kot tudi vse sekcije KI, je dobila pred poldrugim letom močno teoretično orožje, dobila je Zgodovino VKPb. V tej krasni knjigi, na kateri je sodeloval tudi sam naš veliki učitelj in vodja tovariš Stalin, je v obliki zgodovine v najbolj popularni obliki strnjena velika izkušnja najbolj revolucionarne Partije, Partije boljševikov. V tej knjigi je orisana vsa herojska pot VKPb, ki je zrušila kapitalizem in izgradila socializem. Na tej zgodovini se danes uči proletariat vsega sveta, na tej zgodovini se mora učiti tudi naš partijski aktiv in jugoslovanski proletariat.

str. 89

Prva lastnost boljševikov, po kateri se odlikujejo od vseh drugih ljudi, je skromnost.

str. 93

Vsak član Partije se mora zavedati, da je velika čast biti imenovan za člana Partije, pripadati Partiji višjega tipa, Partiji Lenina–Stalina.

str. 95

Ali mi bomo to (organizacijsko vprašanje) obvladali, če bomo sledili nauku naših velikih učiteljev Marxa, Lenina, Stalina. Če bomo sledili in pravilno uporabljali izkušnjo najbolj revolucionarne in herojske VKPb, bo naša Partija mogla izvršiti svojo zgodovinsko misijo.

str. 98

Narodi velike dežele Sovjetov so zmagovito dokončali izgradnjo socializma.

str. 101

Ta vlada (Cvetković–Maček) ne upošteva zahtev ljudstva, da se v teh težkih časih Jugoslavija nasloni na Sovjetsko zvezo, da sodeluje in sklene pakt o medsebojni pomoči s Sovjetsko zvezo.

Delo, organ CK KPS, 1942

št. 5

Najzavednejši del slovenskega delovnega ljudstva, ki se je zbral v KPS, je iz bogatih izkušenj sovjetskega ljudstva leta in leta črpal pobude za svoj neenaki herojski boj proti slovenski protiljudski in protinacionalni reakciji. Navodila tovariša Stalina so bila mogočno orožje v rokah slovenskih komunistov v njihovem boju za resnično ljudsko in resnično slovensko pot k osvoboditvi in zedinjenju vse delov... Sovjetski oblasti je tuja vsakršna politika razdeljevanja sveta na »interesne sfere« velesil.

Boris Kidrič, Dve vojski, dva značaja in dva namena, Glavni štab NOV in POS, 1944

str. 21

Narodnoosvobodilna vojska ni z Rdečo armado sorodna samo zaradi tega, ker jo vodi v borbo isti smoter – uničenje nemškega fašizma. Tudi ni sorodna zgolj zaradi tega, ker je veliki ruski narod naš bratski slovanski narod. Sorodnost Narodnoosvobodilne vojske z Rdečo armado sega še globlje, sega v njeno vsebino, v njen razvoj, v njeno rast.

Rdeča armada, naša velika vzornica, je kot Delavsko kmečka armada najpristnejša armada na svetu. Ljudska vojska je tudi naša Narodnoosvobodilna vojska, saj je zrasla iz ljudskih sil naših narodov, predvsem iz sil naših osnovnih ljudskih množic, množic delavcev, kmetov in delovne inteligence.

Rdeča armada je kot branik nadoslednejše in najpristnejše demokracije na svetu, sovjetske demokracije, vojska demokracije sploh v njeni borbi proti fašizmu. Tudi naša vojska, ki se je skovala in porodila v borbi za naše demokratične narodne in ljudske pravice, je vojska demokracije.

Delavsko kmečka Rdeča armada je kot armada narodne svobode in enakopravnosti svobodoljubnih narodov bistveno protiiimperalistična armada. Tudi Narodnoosvobodilna vojska, ki je zrasla iz borbe proti fašističnemu imperializmu, iz borbe za svobodo jugoslovanskih narodov, in ki jo vodijo najnaprednejše ljudske sile naših narodov, je protiiimperalistična armada...

Bankroterji, Ljudska pravica, 13. septembra 1944

Tretje dejstvo, ki ga reakcionarna gospoda ni videla, je spremenjen mednarodno politični položaj Sovjetske zveze. Za to gospodo ne obstoji sedemindvajset let notranjega razvoja Sovjetske zveze.

Tito je govoril v Zagrebu in Ljubljani, Propagandna komisija pri IO OF, Ljubljana 1945

V Moskvi smo na svoje oči videli in na svoja ušesa slišali, kako narodi Sovjetske zveze ljubijo jugoslovanske narode. Jugoslovanski narodi so si to ljubezen pridobili s tem, da so v najtežjih časih, ko so nemški osvajalci z vso silo navalili na Sovjetsko zvezo, ostali zvesti svojim bratom v Sovjetski zvezi brez vsakršnih pogodb. Narodi Jugoslavije so lahko sedaj mirni za svojo usodo, lahko se mirno razvijajo v vsakem pogledu, mirno se lahko prepuste izgradnji svoje porušene domovine. Trdno smo povezani s Sovjetsko zvezo, ker je to v interesu naše dežele in v interesu obeh zaveznikov.

Govor podpredsednika Zvezne vlade Edvarda Kardelja na volilnem zborovanju v Ljubljani in Propagandna komisija pri IO OF, Ljubljana 1945

str. 21

(O naši delegaciji v Londonu 1945 zaradi Slovenskega primorja.)

Zlasti moramo poudariti, da nas je bratska SZ podprla tako, kakor smo želeli, in še bolj, kakor smo pričakovali. Podprla nas je v istem obsegu, kakor smo si sami postavili to vprašanje...

Edvard Kardelj, Pot nove Jugoslavije – članki in govori iz narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1946

str. 211–214

julij 1941

Hitler se je zavedal, da so vsi njegovi »uspehi« nad majhnimi neoboroženimi in od protiljudskih vlad notranje oslabljenimi narodi kratkotrajni in ničevi, dokler bo obstajala močna trdnjava in zaščitnica zatiranih narodov in vseh delovnih ljudi, ZSSR, dokler ne bo uničen ta praktični primer uresničenja popolnega bratstva med narodi in ljudmi. Postalo je nemogoče, da bi še dalje istočasno obstajala drug poleg drugega dva iz temelja nasprotna si svetova: svet krvavega fašističnega barbarstva..., a na drugi strani bratska skupnost sovjetskih narodov, svet, v katerem ne poznajo narodnega ne rasnega zatiranja ne zatiranja človeka po človeku, svet trumfa ustvarjajoče misli in kulture, globoko človeške in internacionalistične po

svoji vsebini, a nacionalne in pestre po obliki v živem soglasju z nacionalnimi posebnostmi številnih narodov, ki svobodni in enakopravni razvijajo vse svoje sile in sposobnosti...

Milijonom in milijonom delovnih ljudi po vsem svetu je postalo jasno, da se na tak način lahko bori samo Rdeča armada, ki je zrasla iz globin ljudstva, ki je z ljudstvom povezana, ki se zaveda svoje vloge in ciljev, ki brani srečo in svobodo svojega ljudstva – in ki črpa svojo materialno moč iz orjaških uspehov v graditvi socializma, iz socialistične industrije in socialističnega gospodarstva sploh... Dežela socializma in sreče njenih narodov je najvišji plod ustvarjajoče ljudske misli, največičastnejša pridobitev človeštva... ona odpira celokupnemu človeštvu pot v svetlejšo bodočnost, v kateri bo ime človek šele dobilo vso svojo veličino... Samo ena je pot osvoboditve in združitve slovenskega naroda: zmagoviti triumf velikega boja, ki mu stoji na čelu ZSSR.

str. 215

Ogromna večina slovenskih množic danes jasno vidi, da je usoda bodočnosti slovenskega naroda odvisna izključno samo od izida velikega boja, ki ga bijejo narodi SZ proti fašističnim osvajalcem... Prav iz tega prepričanja izhaja neizmerna ljubezen slovenskega ljudstva do bratske družine sovjetskih narodov, do Rdeče armade in do velikega Stalina, čigar gonilna misel je vodila milijone sovjetskega ljudstva od uspeha do uspeha, od zmage do zmage.

str. 224

september 1941

Velika oktobrska socialistična revolucija je iz ruskega naroda napravila baklonosce napredka, postala je up vseh tlačanih in zatiranih narodov in ljudi... Vse napredno človeštvo je ponosno na pridobitve in uspehe ruskega naroda.

str. 238–241

junij 1942

Edina dežela, ki je vodila in ki je tudi edina mogla voditi stalno in dosledno borbo proti fašističnemu napadalcu, je bila država socializma, država zmagovite oblasti delavcev in kmetov, Sovjetska zveza. Sovjetska zveza je bila na čelu borbe proti fašističnim osvajalcem od prvega dne dalje, ko so se pojavili kot taki. Sovjetska zveza je odkrito nastopila proti japonskim imperialistom, ko so leta 1931 vdrl v Mandžurijo in na Kitajsko. Sovjetska zveza je bila na čelu borbe proti fašističnim izizvalcem in napadalcem tudi v času, ko so napadli Španijo, zaslužili Avstrijo, Čehoslovaško, Albanijo itd. Danes pa zopet Rdeča armada z orožjem v rokah in z junaštvom, ki ga občuduje ves svet, prenaša glavno breme borbe proti fašističnim armadam in jih razbija s silo, ki vedno bolj raste...

Zakaj je edino Sovjetska zveza mogla dosledno voditi borbo proti fašističnim osvajalcem, zakaj so vsi uničevalni poizkusi fašističnih varuhov v Sovjetski zvezi ostali brezuspešni in zakaj je samo Rdeča armada mogla vsemu svetu pokazati, da Hitler ni nepremagljiv?

1. V Sovjetski zvezi so uničena razredna nasprotja in popolnoma likvidirana možnost izrabljanja človeka po človeku. Od tod izhaja, da je petokolonska akcija kot politika nekega razreda nemogoča v Sovjetski zvezi. Ljudstvo in vlada v Sovjetski zvezi sta eno. Fašistični sovražnik se more opirati samo na posamezne vohune in bandite, ki spadajo v kriminalno rubriko in ki imajo v deželi sovjetizma kratko življenje...

2. V Sovjetski zvezi je popolnoma likvidirano in za večne čase onemogočeno nacionalno zatiranje. Sovjetska ustava daje vsaki sovjetski in nacionalni republiki pravico do odcepitve, v čemer se odraža boljševiška doslednost v vprašanju priznanja pravice vsakega naroda do samoodločbe. Vsi narodi v Sovjetski zvezi so enakopravni...

To sta dva glavna vzroka, zakaj je fašizem edino v Sovjetski zvezi naletel na enodušen odpor in ne samo na odpor, temveč tudi na tisto nepremagljivo silo, ki ga bo uničila. Sovjetska zveza za zatirane narode in vse napredno človeštvo ni samo zaveznik, kaže jim tudi pot, ki kaže v bodočnost človeštva. Fašizem je najtemnejše brezno človeške zgodovine. Sovjetska zveza je svetloba, h kateri se milijoni in milijoni izmučenega človeštva obračajo s toplim upanjem in globoko vero, da bo to upanje uresničeno... pravičen mir, nacionalna svoboda in neodvisnost, demokratične svoboščine in srečno življenje. Narodi vsega sveta gledajo na veličastno borbo Rdeče armade s popolno zavestjo, da gre tu ne samo za usodo narodov Sovjetske zveze, temveč tudi za usodo zatiranih narodov in vsega človeštva.

str. 265–267

junij 1942

Hkrati z legendo o nepremagljivosti nemške oborožene sile pa so se razblinile tudi vse laži in vsa obrekovanja, ki so jih sovražniki kulture, demokracije in svobode vse od 1917. leta kopičili okrog Sovjetske zveze... Enoletni boj Sovjetske zveze je slehernemu iskrenemu patriotu odprl oči, odkril najgloblje korenine naše aprilske katastrofe in utrdil prepričanje, da se ne sme nikdar več vrniti tista »gosposka domovina«, o kakršni je govoril že naš veliki Cankar in ki je zgrajena na neenakopravnosti narodov in brezpravnosti

državljanov. Enoletni boj Sovjetske zveze nam kaže smoter našega lastnega boja, boja za svobodo, novo domovino enakopravnih jugoslovanskih narodov.

str. 304–308

november 1942

Petindvajseto obletnico svojega obstoja praznuje ZSSR v okoliščinah orjaškega preloma v odnosih ali na področju politike, preloma, ki po svojem obsegu in pomenu za vso bodočnost človeštva predstavlja enega najodločilnejših dejanj v zgodovini... Pokazalo se je dalje, da edino veliko načelo samoodločbe slehernega naroda, vključno s pravico na odcepitev odnosno na prostovoljno združitve z drugimi narodi, načelo, ki ga je ZSSR dvignila na stopnjo odločujočega načela v odnosih med narodi, lahko zavaruje obstanek malih narodov... Veliki uspehi ZSSR v petindvajsetem letu njenega obstanka odpirajo človeštvu mogočno perspektivo za bodočnost.

str. 345–355

april 1943

Ni dvoma, da je bil Stalingrad prelom v sedanjí vojni, pa tudi prelom na političnem področju. Stalingrajski junaki so pred vsem svetom razbili bajko o nezlomljivosti nemških oklopnih armad, a obenem pokazali milijonskim množicam vsega sveta vso orjaško vojaško, gospodarsko in moralno silo Rdeče armade, Sovjetske zveze, sovjetskega ljudstva... Sovjetski sistem se je pokazal kot najtrdnjši sistem... Tesna naslonitev naših narodov na ruski narod in na celo Sovjetsko zvezo, v jasnem spoznanju, da jih ta naslonitev lahko najbolje zaščiti pred možnostmi ponavljanja takih katastrof, v kakršne so mali slovenski narod in vse narode Jugoslavije privedli njeni nekdanji protiljudski režimi...

str. 446–451

april 1945

Morda niti en dogodek v tej vojni ni napolnil src slovenskega naroda s tako radostjo kakor vest, da je Rdeča armada v svoji osvobodiljski misiji stopila na slovenska tla... 22. junija 1941. leta je Hitler napadel Sovjetsko zvezo. V teh dneh je bilo v slovenskem narodu malo ljudi, ki so verovali, da bo Hitler izšel iz tega napada kot zmagovalec. To so bili izključno izdajalci, okupatorjevi pomagači. Ves slovenski narod je bil trdno prepričan, da je Hitlerjev napad na Sovjetsko zvezo začetek njegovega poraza. Vsa ljubezen do velikega bratskega ruskega naroda in ostalih narodov Sovjetske zveze, utrjena v davni preteklosti, vsa hvaležnost slavni Rdeči armadi za pomoč in mržnja do skupnega sovražnika jugoslovanskih narodov, slovanstva, Sovjetske zveze, vsega svobodoljubnega človeštva, vse to se je v tistih dneh leta 1941 izrazilo v novem borbenem poletu slovenskega naroda... Z bolečino v duši in podeseterjeno silo so naši borci jurišali na sovražne bunkerje v svesti, da s tem vsaj v neki meri pomagajo sovjetskim borcem pri Moskvi, Stalingradu, pred Leningradom... Preobrat pred Mosko, pred Stalingradom in na vsej vzhodni fronti je na novo podžgal borbe slovenskega naroda in vseh narodov Jugoslavije... Vera v nezlomljivo moč Rdeče armade in Sovjetske zveze je bila največja vzpodbuda za slovenski narod in za vse jugoslovanske narode v teku vojne... Prvikrat v svoji zgodovini more slovenski narod jasnega čela gledati v bodočnost. To je velik rezultat naše borbe, to je velika nagrada za vero slovenskega naroda v Sovjetsko zvezo in njeno nepremagljivo Rdečo armado... Tudi mi dobro vemo, da se ima slovenski narod za to, da je naša borba mogla doseči take rezultate, zahvaliti veliki Sovjetski zvezi, njeni nepremagljivi Rdeči armadi in velikemu Stalinu, ki je bil inspirator borbe vsega naprednega človeštva proti močnemu fašističnemu tiranstvu... Nikdar ne bo izbrisana iz src slovenskega naroda brezmejna hvaležnost Sovjetski zvezi, Rdeči armadi in Stalinu za vse to, kar smo v tej vojni dosegli.

str. 523–530

december 1945

Pisati o Stalinu pomeni pisati o najpomembnejšem zgodovinskem razdobju v razvoju človeštva, ki je z njim nerazdružljivo in ustvarjalno povezano njegovo ime. Pisati o Stalinu pomeni pisati o veliki resnici, ki je začela zmagovito preobraziti človeško družbo in človeka, pomeni pisati o veliki znanstveni pridobitvi, ki vodi človeka k njegovi resnični osvoboditvi, pomeni, končno, pisati o velikem triumfu človeškega razuma... Marx, Engels, Lenin, Stalin – to so štirje vrhovi v razvoju marksizma-leninizma. Istočasno predstavljajo določena razdobja v njegovem razvoju... Iz leninske borbe za ohranitev znanstvenega in revolucionarnega marksizma in za njegov nadaljnji razvoj v pogojih imperializma je zrasel tak Stalin, najzvestejši Leninov učenec. Nihče ni tako kakor Stalin doumel vse zgodovinske vloge in veličine Leninovega ustvarjalnega dela, zato je še za Leninovega življenja, pred oktobrsko revolucijo in po njej, postal ne samo njegov zvesti učenec, temveč tudi njegov sodelavec pri ustvarjalnem delu, ustvarjalec v nadaljnjem razvijanju marksizma. To zlasti velja za Stalinovo delo glede nacionalnega vprašanja ideloških in organizacijskih temeljev boljševiske partije... Stalin je prevzel vodstvo v obrambi velikih znanstvenih pridobitev marksizma-leninizma v času, ko je revolucionarni polet po prvi svetovni vojni končno splahnel in se je začela začasna stabilizacija kapitalizma... V takih pogojih so se znova pričeli napadi na znanstvene temelje marksizma-leninizma, tako z desne kakor z »leve«, tako znotraj Sovjetske zveze kakor tudi izven nje, v

območju mednarodnega delavskega gibanja... Kakor se je Lenin dvignil v obrambo temeljnih znanstvenih pridobitev marksizma pred napadi revizionistov, tako se je po Veliki oktobrski revoluciji dvignil Stalin v obrambo znanstvenih pridobitev leninizma. V tej borbi je Stalin dodal bogati zakladnici marksizma-leninizma mnoge novdoznanstvene pridobitve in odprl pred naprednim človeštvom nove perspektive... V borbi proti desnim in »levim«, zavestnim in nezavestnim restavratorjem kapitalizma v Sovjetski zvezi je Stalin ne samo dokazal, da je izgradnja socializma v eni sami deželi mogoča, temveč je pokazal tudi na pot in oblike borbe in organizacije, ki bodo privedle do ohranitve in do zmage socializma v Sovjetski zvezi. Stalin je položil temelje za mednarodno politiko socialistične države in za linijo notranje izgradnje socializma..., vse to je rezultat teoretične in praktične Stalinove vodilne delavnosti v borbi za zmago socializma v Sovjetski zvezi. V tej borbi je Stalin obogatil marksizem-leninizem na vseh njegovih področjih z novimi velikimi znanstvenimi rezultati, ki dajejo danes naprednemu človeštvu v njegovi borbi proti nazadnjaškim silam mnogo širše možnosti in mnogo bolj raznovrstna sredstva, kakor so bila v preteklosti... Znano je, da so mednarodni imperialisti hoteli spočetka preprečiti vodilno progresivno vlogo Sovjetske zveze. Zato so jo obkolili z blokado. Toda SZ je ne samo prebila to blokado, ampak je pod genialnim Stalinovim vodstvom korak za korakom zavzemala vedno trdnjše mednarodne pozicije, dokler ni v poslednji vojni postala vodilna sila, brez katere ni več mogoče v mednarodnih odnosih ustvariti nič trajnega... Stalin, ki globoko pozna zakone razvoja imperializma, je govoril, da je spopad med deželno socializma in avantgardo imperializma neizbežen. Toda prav tako je govoril, da protislovja imperialističnega sistema omogočajo zvezo socialistične države z drugimi miroljubnimi državami, da se zlomijo najbolj napadalne sile. Ko se je na primer pojavil fašistični center v Nemčiji kot avantgarda reakcionarnih mednarodnih sil, je Sovjetski zvezi, ki jo je vodil Stalinov genij, uspelo zbrati v vojni blok proti fašistični Nemčiji najrazličnejše države, ki so imele iz raznih razlogov interes razbiti fašistično Nemčijo... Jasno je seveda, da so te spremembe svetovnozgodovinskega pomena. Napredne, svobodoljubne sile človeštva s Sovjetsko zvezo na čelu so postale močan, nezlomljiv mednarodni faktor... Velika vojna proti hitlerjevskemu fašističnemu bloku je v celoti potrdila pravilnost Stalinovih teoretičnih postavk in njegovega praktičnega vodstva. Pokazalo se je, prvič, da je ne samo mogoče izgraditi socializem v eni sami deželi – kljub kapitalistični okolitvi, da se socializem ne samo more ubraniti pred zunanjimi napadi, temveč da more socialistična država v borbi z zunanjim sovražnikom socializma tudi vedno bolj utrjevati svoj mednarodni politični položaj. Drugič, pokazalo se je, kako prav je imel Stalin, ko je vprašanje socialistične rekonstrukcije, industrializacije in kolektivizacije najtesneje povezal z vprašanjem obrambe Sovjetske zveze, z vprašanjem Rdeče armade, z vprašanjem obstoja Sovjetske zveze. Če bi Hitlerja ne bila pričakala industrializirana dežela z najnaprednejšim poljedelstvom in sijajno oboroženo Rdečo armado, bi postala žrtev fašističnega barbarstva ne samo Sovjetska zveza, ampak tudi vse svobodoljubno človeštvo. Pokazalo se je končno, da bi bila fašizem in njegov red nepremagljiva, če ne bi bilo socialistične velesile s krepko notranjo ureditvijo, s sovjetskimi sistemom, ki je edini lahko kljuboval strahovitemu pritisku fašističnih imperialistov. Sovjetska zveza je imela glavno vlogo pri reševanju človeštva pred mračno barbarsko bodočnostjo, v katero ga je hotela vreči fašistična avantgarda imperializma. To pa z drugimi besedami pomeni: Stalinov genij je pokazal človeštvu pot k uničenju največjega njegovega sovražnika in praktično vodil borbo za doseg tega cilja.

Bolj kot kdaj koli lahko rečemo: Stalin je ne samo dostojno ohranil veliko dediščino Marxa in Lenina, ne samo hranil in razvil naprej delo Oktobrske revolucije, ne samo obogatil zakladnice marksizma-leninizma in človeške znanosti sploh z novimi nesmrtnimi pridobitvami, ampak je postavil temeljna načela in perspektive celotnega razdobja borbe za zmago socializma na svetu. Zato obsega Stalinova ustvarjalna delavnost izredno širok krog vprašanj: od konkretnih vprašanj izgradnje socializma in socialistične ekonomije v SZ do vprašanj mednarodnega delavskega gibanja; od strategije in taktike notranje borbe proti sovražnikom socializma do strategije in taktike borbe naprednega človeštva proti imperialistični reakciji, od konkretnih vprašanj organizacije Rdeče armade in obrambe SZ do vojne strategije in taktike itd.

V zgodovini je bilo mnogo zmagovitih revolucij. Toda nobena ni v toliki meri ostala zvesta svojim lastnim načelom kot velika oktobrska revolucija v Sovjetski zvezi. To je seveda tudi razumljivo, ker je Oktobrska revolucija prva revolucija v zgodovini, ki ne zamenjuje ene oblike izkoriščanja z drugo, ampak ukinja izkoriščanje sploh. In prav v tem, da je ohranil to najveličastnejšo pridobitev človeške zgodovine v pogojih kapitalistične okolitve in dal jasno perspektivo za njen nadaljnji razvoj, se izraža zgodovinska veličina Stalinovega genija.

Tito, Borba za oslobodjenje Jugoslavije (1941–1945), Beograd 1945

str. 34

(Godišnjica Crvene armije, 32–42)

Organizator in strateg Rdeče armade je bil Leninov sodelavec Stalin.

str. 38

Tov. Stalin ni bil le organizator zmag RA v pretekli vojni proti interventom in kontrarevolucionarjem, pač pa je neprestano od samega začetka RA vodil skrb za RA, za izgradnjo njenih kadrov...

str. 40

Rdeče armade ne ljubijo le narodi SZ, pač pa delovno ljudstvo vsega sveta, vsi zatirani in zaslužjeni.

str. 71

(Govor na dan ustanovitve 4. črnogorske brigade)

Bodite ponosni, da smo vredni zavezniki SZ, borci za svobodo slovanstva in človeštva.

str. 89

(Dnevno povelje za 7. november 1942)

V 25 letih so narodi SZ napravili iz zaostale in razrušene dežele najbolj kulturno, tehnično najrazvitejšo, najsrečnejšo deželo, kjer ni nacionalnega zatiranja in kapitalističnega izrabljanja delovnega ljudstva.

str. 93

(Govor ob predaji zastave Prvi proletarski brigadi)

Včerašnje besede tov. Stalina so zvenele prepričljivo, mirno, bile so prežete s tonom, ki navdihuje vsakogar, ki jih je poslušal.

str. 100

(Četrto stoletja Velikega oktobra)

Vodeni po boljševiški partiji, na čelu z velikim in modrim Stalinom, sovjetski narodi niti za trenutek niso pozabili na nevarnost, ki je stalno grozila njihovi domovini.

str. 108

(Govor na I. zasedanju AVNOJ-a)

Stalingrad, ta trdnjava vsega naprednega človeštva, je ubranjen.

str. 109

Na koncu bi hotel še poudariti, da so vsi rezultati naše borbe, ki smo jih do sedaj dosegli, predvsem zasluga naših velikih bratov Rusov in vseh narodov Sovjetske zveze.

str. 110

Naj živi veliki zaveznik – SZ. Naj živi veliki vodja in strateg tov. Stalin. Naj živi RA.

str. 129

(Nacionalno vprašanje v luči narodnoosvobodilne borbe)

Komunistična partija se ni nikdar odrekla niti se bo odrekla svojega principa, ki sta ga postavila velika učitelja in voditelja Lenin in Stalin, principa, da ima vsak narod pravico do samoodločbe vse do odcepitve.

str. 191

(Borba za osvoboditev Jugoslavije)

Medtem ko se je do napada na SZ, razen akcij po mestih, vodila borba tu in tam le po bosanskih in hercegovskih gorah, se je začelo po napadu na SZ partizansko gibanje hitro širiti po vseh ostalih delih države.

str. 229

(Prvi govor v osvobojenem Beogradu)

Ulice Beograda, zalite s krvjo vseh narodov Jugoslavije, so zalite tudi s krvjo naše herojske RA – sinov Sovjetske zveze. Danes velika SZ, sinovi sovjetske dežele, Rdeča armada, z ramo ob rami osvobajajo to deželo.

str. 233

(Pozdravni govor na Antifašistični skupščini Srbije)

Kaj nas je vodilo in kaj nam je vlivalo vero v zmago? – Prvič, vodila nas je ljubezen do svoje domovine, ljubezen do neodvisnosti našega ljudstva, vodilo nas je zaupanje v nepremagljivost velikega zaveznika Sovjetske zveze.

str. 237

(Pozdravni govor na prvem kongresu mladine Srbije)

Tu je sedaj že laže, tu smo najvišjo točko naporov že prešli – tu je z nami herojska Rdeča armada. (Vsi prisotni vstanejo in po dvorani grmi: Živela RA!)

Veljko Vlahović, Komunist, št. 1

str. 50

Stalin pravi: »Beseda komunistov je resna beseda, boljševiki so navajeni, da izvršujejo obljube, ki so jih

dali.«

Tito, Komunist, št. 2

str. 9

Obstaja tudi napredna diktatura z namenom, da spravi v življenje ideje človečanstva, v korist najširših ljudskih množic narodov. To je proletarska diktatura ogromne večine ljudstva nad manjšino izkoriščevalskega razreda. Ta diktatura je bila nujna v veliki Oktobrski revoluciji, zato da bi se popolnoma ostvarile ideje Marxa, Engelsa, Lenina, Stalina.

str. 10

Zaradi obstoja Sovjetske zveze z najnaprednejšim sistemom in ogromnimi uspehi tega sistema so bili v kratki periodi ustvarjeni na vseh področjih družbene delavnosti pogoji, ki bazirajo na bogati izkušnji iz izgradnje velike socialistične dežele in ki so omogočili, da široke delovne množice tudi v drugih deželah spoznajo, da ni samo potrebno, ampak tudi mogoče ostvariti v vsaki deželi posebej boljši in naprednejši družbeni sistem.

Edvard Kardelj, Komunist, št. 2, 1947

str. 31

Izgraditev socializma ni več izoliran pojav, ki mora šele v praksi pokazati svoje vrednosti. Velike socialistične pridobitve Oktobrske revolucije niso le prestale zgodovinske preskušnje, temveč so postale že vsebina celotnega resničnega demokratičnega razvoja v svetu... Sovjetska zveza je bila od prvega dne svojega nastanka upanje vseh svobodoljubnih ljudi in za napredno človeštvo primer, ki mu mora slediti na poti iz splošne krize, v katero ga je pahnil kapitalistični sistem.

str. 32

Prvi faktor – je današnji ogromen vpliv Sovjetske zveze v areni mednarodnih odnosov, vpliv, ki ga je Sovjetska zveza izbojevala v prvi vrsti s svojimi zmagami v pretekli vojni, ko je pokazala vse sile in vse prednosti sovjetskega sistema in socializma.

Tito, Komunist, št. 3, 1947

str. 1

»Kakor hitro nastane tu (pri povpraševanju) zastoj, pride do hudih kriz, do kriz zaradi preobilice. V socialističnem gospodarstvu, kakršnega ima ZSSR, so take krize nemogoče. Pri nas, v občeljudskem gospodarstvu, kjer se proizvaja za potrebe ljudi in ne za profit, so take krize nemogoče. Država s pomočjo statistike skrbi, da se potrebe ne samo krijejo, temveč tudi, da povečana produkcija postane stalen stimulans za povečanje blagostanja posameznika in vse skupnosti.

str. 15

Celo Evropa je postala za Hitlerja pretesna. Toda to pot je bil svet rešen z velikanskimi žrtvami – in sicer v prvi vrsti po zaslugi Sovjetske zveze.

Milovan Djilas, Lenin i Stalin u priči i sjećanju, Zagreb, 1947

str. 24

Stalin je čuvar lepše usode človeštva...

Stalin je najskrbnejši, najpametnejši vzgojitelj človeške plemenitosti...

Stalin je edini državnik s čisto vestjo in nesebičnim srcem...

Stalin je ostvaril veličastno premoč svobode in bratstva med ljudmi...

Stalin je najpopolnejši človek...

On ve in vidi vse...

Ali obstoji večja čast in sreča kot je občutek, da je tvoj najbližji in najljubši tovariš Stalin?

Ko ga ljubijo – mali postajajo veliki, večni, postajajo del nesmrtnega Stalina...

Ivan Kreft, Spori in spopadi III, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1984

str. 255

(Djilas o Stalinu: Članki in razprave 1941–1946, decembra 1949)

Slavospevi Stalinu... so ljudi le zavajali, razumljivo zlasti za komuniste, zato ni čudno, da jih je toliko končalo na Golem otoku ne samo po svoji krivdi, temveč tudi po krivdi našega političnega vrha, ki je prizanašal Stalinu.

str. 278

(Boris Kraigher, 29. aprila 1948 na drugem kongresu OF Slovenije)

e pred vojno so bili nosilci buržoaznega vpliva v Komunistični partiji in v našem demokratičnem gibanju. Kot taki so bili v Partiji razkrinkani večinoma že pred vojno...

V tej borbi za iztrebljanje sovražnih agentov je seveda potrebna naša največja budnost... Mislim, da je naša dolžnost, da smo v tem pogledu v bodoče budni in da ne dopustimo, da bi šel sovražnik po poti ustvarjanja medsebojnega nezaupanja in vsesplošnega sumničenja v naših vrstah... Naša dolžnost je, da do kraja razkrinkamo vso tisto umazanijo, vse tiste gestapovce in vojne zločince, ki jih je gestapo med NOB imel in ki so jih organizatorji špionaže in diverzije za namene zahodnega imperializma organizirali proti naši državi.

»Mislim, da naš patriotizem lahko primerjamo s patriotizmom, ki se je v zadnjih tridesetih letih čudovito razvil in ljudeh Sovjetske zveze in ki daje moč njenim narodom. Ta patriotizem sovjetskih ljudi se gradi na tradicijah revolucionarnih borb ruskega naroda, na tradicijah oktobrske revolucije, na ponosu nad tem, da so bili sovjetski ljudje tisti, ki so šli prvi na pot doslednega uničenja kapitalizma in imperializma, prvi, ki so v svoji domovini začeli pod najtežjimi pogoji graditi socializem. Mislim, da ni neskromno, če smo tudi narodi Jugoslavije ponosni na to, da se danes priključujemo sovjetskim ljudem, da gremo po isti poti, da gradimo socializem iz lastnih sil...

Za Stalina na svetu ni nerešljivih ugank, zato vodi njegova roka samo k zmagam.

Stalin – je najpopolnejša epoha v zgodovini človeštva.

str. 302

Upoštevati moramo dejstvo, da so se nekateri oficirji notranjega resorja usposabljali pred procesi na enkavedeskem tečaju v Moskvi, in domnevati smemo, da so kot dobri učenci prinesli s seboj v domovino tudi nekaj enkavedeske prakse. Ti (dahavski, op. p.) procesi so namreč bili po svoji zunanji podobi in končnih rezultatih (ne pa po svoji vsebini in namenu) šolske kopije znanih stalinističnih procesov v Moskvi.

str. 316

(Ljubo Bavcon)

Tako je, da je bilo vse skonstruirano, izmišljeno (dahavski proces, op. pis.) in da je treba obtožence rehabilitirati. Kar zadeva informbiro in informbirojevske procese, pa moja sodba ne more biti tako distancirana, ker sem doživljal tisto dobo (»kot študent«).

str. 317

(France Hočevnar)

Še sanjalo se mi ni, da se je to dogajalo tudi pri nas (nezakonitost stalinizma). Vse je bilo sijajno skrito.

str. 325

Vsebinska nekaterih izmišljenih obtožb in »priznanj na dahavskih procesih.

str. 329

(Mitja Ribičič)

Esesovska koncentracijska taborišča so bila predvsem sredstvo za pridobivanje gestapovske agenture.

Ni dvoma, da je dala pobudo za dahavski proces UDV in da je bila tudi njen režiser...

str. 512–515

Odgovornost za dahavske procese, ki bi jo moralo prevzeti sodišče, so morali prevzeti drugi, predvsem B. Kraigher in tožilec V. Krivic: Kraigher pravi, da so obtoženci že pred vojno zavirali delo partije. Zagrešili so oportunistem. Proti partijski liniji so uveljavljali lastno linijo, izpovedovali so napačna gledanja na vprašanja nacionalnosti in dosledno podcenjevali moč demokratičnih sil ter precenjevali moč imperialistov...

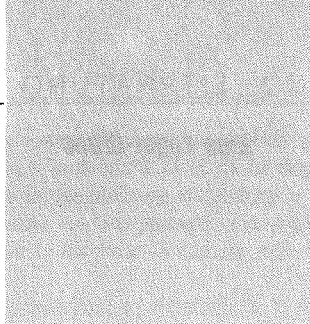
str. 521

Ko je pri »dachauski komisiji« predsednik IS 15. maja 1969. leta govoril, je dejal, da je bil namen dachauskega procesa »borba proti gestapovski agenturi, kar pomeni, da ni šlo za montiran proces niti za politično obračunavanje« in da je zaradi tega izključena kakršnakoli politična ali vsebinska podobnost s stalinskimi procesi... Temu je dodal, da je treba na sredstva pritiska na obtožence gledati s perspektive tistega časa 1948. leta, ne pa z današnje, in enako tudi na višino kazni... Če smo sprejeli kot dejstvo, da je bil namen obračunavati z gestapovsko agenturo, potem verjetno lahko govorimo le o zmotah in napačnih predpostavkah tistih, ki so imeli v rokah pripravo tega procesa. »Naš cilj je torej samo ugotoviti, če je bil kdo po nedolžnem obsojen in mu krivico popraviti, moralno, politično, pravno in materialno.« Predsednik komisije je bil Ivo Janžeković, člani pa Rihard Knez, Ivan Ros, Francka Strmole in Savo Šifrer.

Ema Logar-Grbec

Rodila sem se 23. aprila 1913 v Trstu, po poklicu sem učiteljica. Učiteljsko službo sem dobila po štiriletni brezposelnosti, opravljala sem jo do okupacije leta 1941. Potem sem delala kot nameščenka v zavarovalnici v Mariboru in se tam leta 1941 povezala z Osvobodilno fronto. Leta 1943 sem postala aktivistka in do aretacije v aprilu 1944, ko sem bila poslana v koncentracijsko taborišče Ravensbrück, sem bila članica mestnega odbora Osvobodilne fronte. Po osvoboditvi sem delala kot organizacijska sekretarka pri mestnem odboru Osvobodilne fronte, nato pa do 31. decembra 1946 pri okrožnem odboru Osvobodilne fronte v Mariboru. Zatem sem bila premeščena v Ljubljano na ministrstvo za prosveto kot referentka za strokovno šolstvo, nato pa na ministrstvo za industrijo kot načelnica oddelka za planiranje kadrov in strokovno šolstvo in nazadnje na komite za strokovno šolstvo kot inštruktorica. Tam sem delala do 14. februarja 1949, ko sem bila aretirana pod sumom, da sem privrženka informbiroja, v resnici pa zato, ker se nisem hotela ločiti od svojega moža Ceneta Logarja, ki je bil aretiran istega dne. Obsodili so me na »družbeno koristno delo« na Golem otoku za »šest mesecev«, a sem bila tam vse do julija leta 1952. Službo sem dobila novembra 1952 kot administratorica v vrtcu v Mariboru, od septembra 1955 pa sem delala v Ljubljani na Zavodu za gluho mladino. Šele 1. septembra 1957 sem dobila službo učiteljice na osnovni šoli Ljubljana Moste-Polje, nato pa sem poučevala na osnovni šoli Ketteja in Murna vse do 31. avgusta 1969, ko sem bila upokojena. Družbeno koristno delo na Golem otoku je bilo prenašanje težkega kamenja v kamnolomu, bilo je psihično in fizično uničevanje zelo podhranjenih in na razne druge načine trpinčenih ljudi. Še vedno se sprašujem o smiselnosti toliko zlobe in sadizma, ki razgrajujeta zdravo duševnost. Tako je ugasnila vera v boljši družbeni red, ki naj bi ga prinesla komunistična partija, ki nam je bila med vojno daljna lučka sredi goste teme okupacije. Kakšna slepota voditeljev, ki so mislili, da bodo ljudi navezali nase na tak način. Človeška narava ne prenese protinaravnega postopanja. Pride dan, ko se otrese tlačitelja, ker ga je spregledala v pravi luči, in ni več poti nazaj v prejšnje perspektive.

Inkvizitor Bernard:

Tri dni naj obtoženi ostane v celici okovanih nog in rok. Potlej mu pokažite priprave.

Samo to.

In četrti dan pričnite. Delajte počasi in postopoma.

Posebna vrednost tega postopka je prav v tem, da brezbožnež smrt okuša in jo pričakuje, a je ne dočaka, dokler ni priznanje popolno, prostovoljno in očiščujoče.

(Umberto Eco, Ime rože, MK, 1985, str. 417)

GOLI OTOK

Aktivno sem delal za partijo od 1938 naprej. Pri študentovskih demonstracijah pa sem na strani, ki jo je vodila partija, sodeloval že od 1934.

Leta 1936 sem nadaljeval študije v Pragi. Tja je prišel iz Moskve tudi Boris Kidrič. Povezavo z domovino je imel preko mene; na moj naslov so hodila pisma zanj. Ta povezava je bila odkrita. Na to me je opozoril moj profesor na nemški univerzi Oskar Kraus, ki je vodil tudi Brentanov inštitut, pri katerem sem delal tudi jaz. Nekoč me je poklical k sebi in me vprašal: Ali ste komunist? Ne, sem odgovoril, kajti tedaj še nisem bil član partije, a se mi je vse to večletno delo pozneje štelo kot kandidatura za članstvo. Pa mora vendarle biti nekaj na tem, je nadaljeval profesor, kajti odkar ste začeli vi hoditi v naš inštitut, so se začele tu goditi take stvari, da nihče od nas ne ve, kaj se dogaja pri nas. Na inštitut je začel hoditi uslužbenec jugoslovanskega poslaništva, češ da bi rad študiral filozofijo Brentana. Ko pa smo preizkusili, koliko obvlada to filozofijo, smo ugotovili ne le, da nima niti pojma o njej, marveč sploh nima pojma o filozofiji. Torej kaj išče pri nas? Filozofije ne. Vas išče. Pazite se!

To sem takoj sporočil Kidriču, ki se je tako prestrašil, da je v trenutku postal ves poten.

- Nisi bil dovolj konspirativen, sicer pa jaz tako ali tako odhajam v Pariz.
- Toda jaz ostanem tu.
- Pazi na konspiracijo.

Naslednja leto sem tudi sam odšel v Pariz s štipendijo, ki mi jo je v veliki meri omogočil prof. Oskar Kraus. Tudi tam sem intenzivno delal za partijo pod vodstvom Borisa Kidriča. Zato sem bil tudi pod stalnim nadzorstvom Deuxième bureauja (francoske protiobveščevalne službe). O mojem delovanju pa so nekateri študentje v Parizu (Fr. Žebot, Casar in drugi) poročali tudi jugoslovanski policiji. Imeli smo namreč stalne borbe z režimskimi študenti v Jugoslovanskem študentovskem društvu v Parizu. Zato vse do kapitulacije Jugoslavije nisem dobil profesorske službe na gimnaziji, čeprav sem prošnjo vložil že leta 1936. Univerza me je predlagala za privatnega docenta na univerzi in sem bil za to tudi imenovan.

V Parizu sem bil v stalnem stiku s Kidričem in njegovo ženo. Ti stiki so bili dnevni, začeli so se potem, ko sem končal svoje dopoldansko delo na Sorboni in v njeni knjižnici. Bile so to politične in ideološke debate. Pri tem je hotel biti Kidrič absolutno v vseh vprašanjih poslednji razsodnik. Preučeval sem predvsem spoznavnoteoretična vprašanja in njih kritike, ki jim je bila osnova fenomenološka filozofija Husserla in Brentana. Imel sem kritično stališče do Husserlove fenomenologije, videl pa velik prispevek v nekaterih delih Brentanove filozofije.

Nekoč mi je Kidrič prinesel debelo knjigo stenografskih zapisov o stalinskih procesih in pomorih partijskih voditeljev v Sovjetski zvezi. Proces zoper slednje

sem spremljal že v Pragi v vseh čeških časopisih, od skrajno levih (Rude pravo) do skrajno desnega Kramařovega Lidovi listy, enako tudi v Parizu od skrajno levega Humanitéja do skrajno desnega Petit parisien. Tako sem dobil precej trdno prepričanje, da gre v teh procesih za nekaj krivičnega, kriminalnega. O ozadju vsega tega dogajanja in o realnosti v tedanji Sovjetski zvezi nisem imel pojma. To bi mogel in moral vedeti le Kidrič, ki je več let pred tem in tudi med procesi živel v Moskvi.

Ko sem mu vrnil knjigo, sem mu rekel: Poslušaj, Boris, tukaj obsojajo najvišje voditelje proletariata in delavskega gibanja (Buharina, Radeka, Kerenskoga in druge), češ da so bili že več kot deset let agenti buržoazije in imperializma: ali se ne bi moglo zgoditi, da bi se čez deset let pokazalo, da so bili ti ljudje, ki danes sodijo, tudi že danes agenti zahodnega imperializma?

Kar sem doživel ob tej pripombi, je težko opisati, Kidričev bes, kajti on je imel v zakupu Sovjetsko zvezo in ves marksizem: Tako, ti ne verjameš tem procesom! Ti procesi so Stalin! Stalin ve vse! Stalin se ne moti! V Sovjetski zvezi ni pomote! O teh procesih morejo dvomiti le malomeščani! Itd. itd.

Takih in podobnih neverjetnih stalinističnih scen in odnosov sem bil deležen skoraj vsak dan. Dokler se nisem temu z vso močjo uprl. To je bilo ob primeru Zlate Pirnat. Po Kidričevem navodilu sem nekje (najbrž v Jugoslovanski študentovski organizaciji) dal neko negativno izjavo o Zlati Pirnatovi, ne da bi bila ona pri tem navzoča. Bil sem trdno prepričan, da mi je Kidrič govoril resnico, ko me je prisilil v to. Ona pa je morala to takoj zvedeti od drugih študentov, saj je nemudoma prišla k meni v stanovanje.

- Poslušaj, Cene, si res dal o meni tako izjavo?
- Res. Ali ni resnična?
- Seveda ni.
- Ali ni popolnoma nič resničnega v tem?
- Popolnoma nič.
- Tedaj sem se šele točno zavedel, s kom imam opravka. Kidrič me je že prej na podoben način nekajkrat zlorabil, toda ni šlo za tako hude stvari.
- Poslušaj, Zlata, jaz si tega nisem izmislil. Naročeno mi je bilo, a sem trdno verjel, da je vse resnično.
- Ali si pripravljena, da te soočim s tistim, ki mi je to naročil?
- Seveda sem. Zato sem tudi prišla k tebi. Mislila sem, da si si to izmislil ti.

Takoj sem odhitel h Kidriču. Kar planil sem v stanovanje: Baraba barabinska pokvarjena! Zahtevam soočenje z Zlato! Določi dan in uro soočenja. Kidrič in njegova žena sta otrpnila. Mislim, da ne prej ne pozneje nista doživela česa podobnega. Vedela sta, za kaj gre in da ni več mogoče niti terorizirati niti diktirati niti imeti v zakupu partijnosti in partijskega dela. Kidrič je v trenutku postal ves moker in zaripel v obraz, žena pa vsa blede. Na vse mogoče načine sta se poskušala izmakniti, toda jaz nisem popustil. Nazadnje se je Kidrič toliko zbral, da si je izmislil zvijačo: Tega si nisem izmislil jaz, marveč mi je to povedal Pavle Savić. Znašel sem se: Torej zahtevam soočenje s Pavletom Savićem, vpriči mene si boste pogledali v oči z Zlato. Kidrič in njegova žena sta se izmikala in izgovarjala na vse mogoče načine, iz česar sem sklepal, da sta si vse izmislila sama. Posebno žena, ki Zlate ni mogla videti nekako od jeseni 1938, ko je Zlata na nekem mednarodnem mladinskem zborovanju v Marseillu govorila v imenu slovenske progresivne mladine.

Ker sem vztrajal pri soočenju s Savićem, sta končno privolila in mi povedala datum, uro in kraj (stanovanje Savića in njegove žene), kjer naj bi se najprej sestel s Savićem. Ko sem prišel ob določeni uri tja, ni bilo nikogar doma. Tedaj sem sprevidel, da me je Kidrič zopet izigral in izrabil kot sredstvo za svoj osebni obračun in sovraštvo.

Podobnih konfliktov sem imel z njim prej in pozneje še več. Tak diktatorski, stalinski odnos do podrejenih je imel pri partijskem delu edino on. Podrejene je neprestano izigral za sredstvo svojih medsebojnih obračunavanj, konfliktov in sovraštva. Tudi pozneje v partizanih. Pred vojno je bil varen le njemu enak ali nadrejeni. Tako je bilo tudi, ko se je vrnil v Slovenijo, leta 1939, in je vodil frakcijski boj proti starim komunistom še iz časa pred Titovim imenovanjem za sekretarja partije.

Takšne so bile moje prve in edine izkušnje v medsebojnih partijskih odnosih med komunisti. Ker sem imel tako neizmerno in naivno vero v socializem, Sovjetsko zvezo, partijo, sem mislil, da je to nekaj normalnega, nekaj, kar bom moral prenašati, posebno potem, ko me bodo sprejeli v partijo. Slednje pa sem si iz vsega srca želel in bil pripravljen prenašati za to tudi najstrožje odnose, toda poštene, in najtežja žrtvovanja.

Toda skepsa, da niso vsi komunisti pošteni, je bila po teh stikih v meni. Posebno še, ker sem Kidriču skoraj dve leti dajal polovico svoje štipendije. Ženo sta živela odlično, denar sta dobivala tudi od očeta. Skoraj pri vsakem obedu sta imela na mizi vino, jaz pa sem stradal v revni menzi Franco–Serbe ob najbornejši hrani. Ko je tako nekoč sedel pri kosilu, je dejal: Jedec pa sem! Tega mi ni bilo treba posebej praviti, videl sem. Imel se je za višjega človeka, nedotakljivega, posvečenega, preroka. Nihče ni smel pogledati v ozadje njegovih prerokb in dvomiti o tem, da ima popolnoma prav, kar zadeva partijo, marksizem in poznavanje Sovjetske zveze in njenega socializma. To, da sem dolga leta moral dajati od svoje štipendije za to, da je v tako imenovani inozemski ilegali v Pragi in Parizu živel udobno, medtem ko so komunisti v Jugoslaviji umirali v jugoslovanskih zaporih po najtežjih mučenjih – vse to se mu je zdelo samo po sebi umevno. Samo po sebi umevno je bilo pozneje tudi njemu in njegovemu očetu, da mi ni povrnil vsega, kar sem moral dajati sinu, čeprav mi je pred tem obljubil vrniti. Ko sem po vrnitvi iz Pariza jeseni 1940 ostal zaradi svoje politične aktivnosti v Parizu in Pragi na cesti brez službe, sem prosil njegovega očeta, da mi povrne vsaj del tistega, kar sem dajal sinu. Toda v brezmejni in besni užaljenosti in maščevalnosti, ki sem jo čutil še po vojni, ko sem prišel na univerzo za profesorja, mi je odgovoril: Nimam denarja.

To so samo drobne izkušnje iz mojega sodelovanja s partijo pred vojno. Kljub temu pa nisem izgubil zaupanja niti v partijo niti v delavsko gibanje.

V Parizu so me po kapitulaciji Francije zatekli Nemci in štiri mesece sem bil v hudi negotovosti, ali so na prefekturi (policiji) še ostali spiski komunistov. Ker sem bil na takem spisku, mi namreč niso hoteli podaljšati dovoljenja za bivanje v Franciji za več kot mesec ali dva meseca, medtem ko so nelevičarji dobili dovoljenje za vse leto. Spisek je imela uradnica na prefekturi. Nemci me niso odkrili, so pa zato aretirali francoskega notranjega ministra Mandela in ga v konclagerju ubili. Gotovo je on dal uničiti te spiske in druge dokumente in je to plačal z življenjem. Nekaj podobnega sem bral o njem pozneje v tisku.

Ko pa je kapitulirala Jugoslavija, sem vedel, da je prišel čas boja na življenje

in smrt. Pozabil sem na osebne razprtije in manipuliranja in poiskal Kidriča. Ta me je seveda rade volje sprejel, mi priznal vse moje delo v Pragi in Parizu kot kandidato, me včlanil v partijo in me poslal organizirat Osvobodilno fronto in partijsko organizacijo na področju Dolomitov. Z njim sem bil v stalnem stiku leta 1941 in v prvi polovici 1942. Ponovno sva se srečala v Dolomitih oktobra ali novembra 1942, po roški ofenzivi, ko je vodstvo Osvobodilne fronte in partije prišlo v Dolomite. Tu sem bil z njim v stalnem stiku. Aprila 1943 je vodstvo zaradi neprestanih ofenziv spet moralo oditi iz Dolomitov nazaj na Rog. Nemški okupator je namreč preko provokatorja kurirja, ki je prenašal pošto in povezoval ljubljansko organizacijo s cekajem v Dolomitih, izvedel, kje je vodstvo, in ga skušal, skupaj z Italijani, uničiti z ofenzivami.

Ko smo zapustili Dolomite, sta me Kidrič in Kardelj poslala na Primorsko kot inštruktorja CK KP Slovenije. Junija 1943 sem se spet srečal s Kidričem. Na Bazi 20 na Rogu sem postal urednik Ljudske pravice. Po nemški ofenzivi po razpadu fašizma v Italiji sem bil kot član divizijskega partijskega biroja poslan v 18. divizijo na Hrvaško, takoj nato pa decembra 1943 v 14. divizijo in z njo sem odšel v boj na Štajersko. Po znamenitem pohodu Štirinajste sem nesel poročilo o stanju divizije v glavni štab in ostal tam kot načelnik propagandnega oddelka. Ves čas do konca vojne sem delal z vso predanostjo. Po vojni, 1946. leta, sem bil organizacijski sekretar izvršnega odbora Osvobodilne fronte, decembra 1946 pa sem postal univerzitetni profesor za filozofijo. Na univerzi sem ostal vse do aretacije zaradi informbiroja februarja 1949.

Ves ta čas nas je naše partijsko vodstvo vzgajalo v največjem zaupanju do Sovjetske zveze in Stalina. Ko sem bil leta 1944 načelnik propagandnega oddelka pri glavnem štabu, sem sicer že slišal nekatere glasove, ki so kazali na nesoglasja med nami in Sovjetsko zvezo, toda na to se nisem oziral. Slišal sem, da so v glavnem štabu povabili sovjetsko vojaško misijo na večerjo in jo hoteli rafinirano opiti, a so Rusi to pravočasno odkrili. Toda teh govoric nisem jemal resno.

Po osvoboditvi pa se kot organizacijski sekretar izvršnega odbora Osvobodilne fronte in univerzitetni profesor preprosto nisem brigal za take glasove, čeprav sem na teh položajih slišal še več. Štel sem jih za čenče o nevažnih trenutnih nasprotjih, ki v politiki vedno nastajajo. To stališče se mi je ob resoluciji informbiroja kruto maščevalo. Vedno sem imel sovjetsko vodstvo za takšno, kot nam ga je ves čas prikazovalo naše vodstvo. Na univerzi smo vsi komunisti imeli do njega brezmejno zaupanje. Do zadnjega dneva pred izbruhom nasprotja med Sovjetsko zvezo in Jugoslavijo in tudi še potem so pri nas najvišji voditelji pisali in govorili o Sovjetski zvezi in Stalinu le vse najboljše.

Zato je bilo zame največje presenečenje, ko sem bil poklican na sestanek partijcev, ki ga je sklical CK KP Slovenije in ga je vodil Marinko. Na njem so prvič prebrali pisma med Stalinom in Molotovom na eni strani in Titom in Kardeljem na drugi strani. Javnost s tem še ni bila seznanjena, niti s pismi niti z nasprotjem. Pisma je na sestanku prebral Ivan Bratko. Nato smo bili pozvani k razpravi, češ, naj vsakdo pove svoje mnenje. Bilo nas je kakih 20, med njimi se spominjam le brata Janeza in Uroša Kraigherja. Diskusije skoraj ni bilo. Nisem se oglasil ne jaz ne moj brat. Bil sem tako presenečen, da nisem postavil nobenega vprašanja. Po več kot desetletnem stiku in sodelovanju s partijo si nisem mogel niti zamisliti, da se dogaja kaj takega. Vseh teh deset let so me

naši najvišji funkcionarji neprestano utrjevali v najglobljem zaupanju in občudovanju tako Sovjetske zveze kot Stalina. Niti spomnil se nisem na svoje pomisleke pred desetimi leti ob stalinskih procesih in pomorih najvišjih partijskih voditeljev v Sovjetski zvezi. Ti so zbledeli za ocenami najglobljega zaupanja, občudovanja in hvaležnosti do Sovjetske zveze in Stalina, s katerim so nas vsa ta leta v največji meri zasipali vsi naši voditelji brez izjeme.

Toda sočasno so se začeli vrstiti tudi drugi dogodki, ki jih nisem mogel razumeti: dahavski procesi kot da so mi spodnesli tla pod nogami. Začelo se je dogajati nekaj misterioznega, popolnoma v nasprotju z vsakim treznim mišljenjem, logiko in položajem do sedaj. Naš svet in družba sta se mi spremenila in prikazala v svoji dvojnosti: tisto, kar se kaže in dogaja na zunaj, in tisto, kar obstaja nekje za tem zunanjim. Zunanje, to je prejšnji svet, se je pokazalo kot mrtva krinka, ono notranje pa kot edina prava realnost, ki je bila gonilo onega prvega, zunanjega. Kaj pa je to skrivnostno, nisem mogel vedeti niti jaz niti tovariši, v družbi katerih sem tedaj živel in deloval.

Udeležil sem se nekaj procesov po vojni. Od dahavskega se najbolj spominjam tistega, na katerem so bili obsojeni Diehl, Oswald, Košir, Stepišnik, neki inženir kemije iz Medvod in drugi. Niti za enega nisem mogel na procesu spoznati, da je bil česa kriv, razen morda Stepišnika. Ta je namreč dobil v taborišču nekaj dni dopusta, da je lahko odšel domov na obisk. Najbolj krčevito se je branil pred obtožbami inženir iz Medvod. Nikakor ni hotel priznati nobene krivde. Pretresljivo je kričal, da ni res, česar ga dolžijo. Vedno bolj se je v meni krepil občutek, da delujejo v naši družbi skrite demonske sile. Ta občutek sem pomalem začel dobivati takoj po vojni, ko so me prosili za pomoč naši najboljši medvojni pripadniki, češ da jim pobijajo svojce. Tako je prišla k meni Cankarjeva mati iz Samotorice, ki so ji med vojno Italijani ubili moža, ker je bil naš najboljši pripadnik v vasi. Ko so 1943. leta partizani odšli iz Dolomitov, so belogardisti na silo mobilizirali njenega sina. Po vojni ni hotel zbežati z belogardisti na Koroško, ker pač ni bil njihov, marveč se je javil naši oblasti. Niti na misel mi ni prišlo, da bi potem te ljudi naši pobijali. Toda Cankarjeva mi je vztrajno trdila, da jih pobijajo. Na to sem ji rekel, da tega ne morem verjeti, da pa bom naredil vse, kar morem, da ga izpustijo. Šel sem k Marjanu Breclju, toda on ni mogel nič. Nato sem šel h Kidriču. Tudi on ni mogel nič. In tako so umorili popolnoma nedolžnega čoveka, sina očeta, ki so ga zaradi aktivnosti z nami med vojno ustrelili Italijani. Enako se je zgodilo z mojima bratrancema, ki ju zaradi mladostnosti bela garda ni mogla mobilizirati. Šele šest tednov pred koncem vojne so ju nasilno mobilizirali, saj so vedeli, da je vsa družina ves čas vojne bila aktivno na naši strani. Ob koncu vojne nista hotela bežati z domobranci, marveč sta se skrila in javila naši oblasti. Ta ju je enostavno ubila.

Enako nisem mogel razumeti vseh laži takoj po osvoboditvi, ko so nacionalizirali trgovino. Govorili so, da so bili trgovci vojni dobičkarji. Razumeti tudi nisem mogel zaplembe in uničenje vse obrti, češ da so obrtniki eksploatorji. Tako me je prišel prositi za pomoč ključavničar Šlosar iz Horjula, ki je imel majhno vaško ključavničarsko delavnico z nekaj kladivi in kleščami. Že pred vojno je bil trden liberalec in je med vojno takoj postal najtrdnejši pripadnik Osvobodilne fronte proti klerikalnim belogardistom. Z odvzemom obrti je bil popolnoma uničen. Ko so mu ob informbiroju aretirali še edinega sina, ga je

zadela kap in je umrl. V tem času približno je naredil samomor moj znanec iz partizanov Dostal. Bil je pravnik pri Udbi in, kot smo izvedeli, je moral pisati in sestavljati zlagane in izmišljene obtožnice. Ker zaradi svoje poštenosti tega ni mogel prenašati, je skočil iz šestega nadstropja Slavije in se ubil.

To je samo nekaj nerazumljivih grozovitosti, ki so se tedaj dogajale okoli mene in jih nisem mogel razumeti. In nato je udaril informburo. Kot profesor filozofije na univerzi sem bil tudi sekretar partijske organizacije, v katero so bili vključeni vsi predavatelji vseh fakultet razen medicinske. CK KP Slovenije je hotel priključiti tudi medicinsko fakulteto in formirati skupni partijski biro, katerega sekretar naj bi postal. Temu sem se uprl, češ da tako velikega dela ne bi zmogel ob sočasnem profesorskem delu.

Še preden je prišel spor med našim in sovjetskim vodstvom v javnost, sem bil maja na partijski konferenci vseh fakultet izvoljen za delegata na V. kongresu Komunistične partije Jugoslavije. Niti sanjalo se mi ni, kakšno nalogo so mi s tem namenili v CK KP Slovenije, kajti nihče ni vedel, da je spopad med vodstvoma v tajnosti že dosegel takšno stopnjo, da bo v najkrajšem času prišel tudi v javnost. In res je prišel na dan že pred kongresom. Za kongres smo bili izbrani komunisti, ki naj bi po izbruhu sovražnosti vodili na svojih ustanovah boj proti Sovjetski zvezi in Stalinu. Za ves ta peklenski zahrbtni načrt nisem vedel niti jaz niti partijci na univerzi, ki so me izvolili za delegata na kongresu. Kongres je potekal v balkansko-turškem pogromaštvu. Kolikor se spominjam, je nekaj delegatov branilo tudi nekatera stališča Sovjetske zveze. Bili so zmleti v huronskem pogromaškem kričanju. Jaz sem molčal. Ta divjaški, teroristični, pogromaški način, ki je preprečeval vsako diskusijo, me je še bolj utrdil v prepričanju, da v naši partiji ni mogoče niti govoriti o kaki demokraciji. Bila je tipično stalinska in je tudi stalinistično nastopala v tem sporu in po njem, vse do danes.

Le počasi, desetletja so se mi odpirale oči, da sem uvidel, da usodno živim v deželi, ki je zaradi svoje zapletene zgodovine v svojem večjem delu turško-balkanska. Po dolgem času sem spoznal, da Jugoslavijo ne smem gledati le s slovenskimi očmi in razmerami, marveč skozi balkansko-turške odnose in družbo, upošteva vse kruto in krvavo zgodovino dveh tretjin Jugoslavije, ki se je stoletja bojevala s turškim režimom in s tem branila Evropo pred Turki. Toda v tej borbi so se naši južni bratje navzeli tudi turške okrutnosti, mentalitete in medsebojnih odnosov.

Hkrati z branjem pisem informburoja je bila dana tudi zahteva, da se mora vsakdo izreči o njih v svoji partijski celici. V naši celici na univerzi je bilo le malo prernašalcev teh zahtev (Vojska). Toda ljudje se razen nekaj izjem (Kobe) niso hoteli veliko izrekati, najmanj pa proti Sovjetski zvezi in Stalinu. Obrambe jugoslovanskega stališča skoraj ni bilo, posebej ker je Stalin v pismih dokazal, da CK KP Jugoslavije laže o tem, da je veliko število članov CK KP Jugoslavije bilo izvoljeno, marveč so bili kooptirani. Poleg tega so bili v sovjetskih pismih očitki, ki so se večini članov zdeli upravičeni. Oglasil sem se edino zaradi očitka, da v naši partiji ni svobode. Dejal sem, da je res ni. Niti sanjalo pa se mi ni, da je v Sovjetski zvezi in njeni partiji še veliko manj svobode: naši voditelji so nam vse dotlej prikazovali Sovjetsko zvezo kot deželo popolne svobode, sreče in blaginje. Vsi moji stari pomisleki izpred vojne o Sovjetski zvezi in Stalinu so že davno popolnoma izginili v oceanu slavospevov vseh

naših voditeljev.

V tej situaciji sem, tako kot večina članov naše celice, začel sumiti, da smo bili ves čas, leta in leta, manipulirani, najbolj pa seveda ob informbiroju. Če bi bile obtožbe naših voditeljev proti Sovjetski zvezi in Stalinu resnične, potem so nas torej vse dotlej ti voditelji varali, kajti edino oni so bili pred vojno leta in leta v Sovjetski zvezi v emigraciji in na partijskem študiju. Zakaj so vse dotlej vedeli o Sovjetski zvezi le vse najboljše, zdaj, ko jih je Stalin napadel, pa le vse najslabše. Dopuščal sem možnost, da morda v čem tudi Stalin nima prav. Toda v čem in kaj, tega nisem mogel ugotoviti. Tega, da člani CK KP Jugoslavije niso bili izvoljeni, nisem štel za tako važno, enako tudi ne nedemokratičnosti. Toda zakaj je prišlo do tako silovitega spora, tega nisem mogel odkriti. Niti približno ne. Niti sanjalo se mi ni, da je Stalin takšna zver. Prav tako nisem mogel niti slutiti, da gre pri naših voditeljih za takšno domišljavost, kot se jim je očitala. Niti sanjalo se mi ni, kaj pomeni vsiljeni socialistični sistem v vzhodnoevropskih državah, ki so nam ga tudi naši voditelji prikazovali kot nekaj idealnega.

Kar je bilo v teh dilemah odločilno, je bilo vse bolj trdno priprisanje v meni in v vsej naši celici, da se od socialističnega sveta za nobeno ceno ne smemo odtrgati. Sami ne bi mogli kljubovati kapitalistični obkrožitvi. To je zmogla le velesila Sovjetska zveza, mi pa bi morali na kolena pred velekapitalom. Poleg tega vse do moje aretacije ni bilo od strani Sovjetske zveze nobene vojaške grožnje. Bili so le ekonomski manevri, ki pa jih tudi nismo mogli točno razumeti. V glavnem smo bolj verjeli v Stalinove obtožbe kot v našo obrambo pred njimi. Toda niti na misel ni nobenemu izmed nas prišlo, da bi se obrnil proti našemu vodstvu ali da ne bi branil naše zemlje, če bi jo ogrožala Sovjetska zveza s svojo armado. A to vprašanje se ni postavljalo in nobeden izmed nas si niti misliti ni mogel, da bi se lahko.

Ves čas je šlo le za mišljenje posameznikov, za njihova stališča do postavljenih in odprtih vprašanj. Če nismo bili prepričani, smo molčali. Torej v glavnem nismo dvomili o Stalinovih obtožbah, saj se nam niti sanjalo ni, kakšna azijska zver je Stalin, še manj pa, kakšno je turško-balkansko zverinstvo, ki nas je zaradi naše naivnosti čakalo.

O položaju v naši celici je neznani član (verjetno Danilo Vojska) poročal CK KP Slovenije. Prišel je organizacijski sekretar Stane Kavčič in hotel aktivizirati naša stališča, a se mu ni posrečilo. Ni nas prepričal. Sočasno sem od svojih študentov zvedel, kakšno gonjo vodi proti meni CK KP Slovenije med njimi in drugod. Slišati je bilo, da naj bi sestavljal celo svojo vlado, in druge neumnosti in podlosti. Kavčič je od študentov zahteval, da izjavijo, da nisem sposoben profesor, da bojkotirajo moja predavanja itd. Brez uspeha. Nekajkrat je prišla na moja predavanja neka ženska, ki ni bila moja študentka, in hotela delati nered med predavanjem. Brez uspeha. Študenti so me nekajkrat opozorili in mi ponudili, da mi omogočijo beg v tujino (na Madžarsko). Toda na beg nisem niti pomislil, saj se nisem čutil krivega, pa tudi slutil nisem, kakšno ofenzivo vodi proti meni CK KP Slovenije s Kavčičem. Nisem se zavedal, da sem v nasprotju z vodstvom, kajti vprašanja resolucije in pisem so bila dana v razpravo partijcem. Ti seveda niso mogli slutiti, da vsako stališče in misel v tej razpravi vodstvo spremlja s turško zahrbtnostjo, podlostjo in maščevalnostjo in da preži za hrbtnost posameznih partijcev cela vrsta krvooločnih komunistov,

ki komaj čakajo, da bi s sekanjem glav in krvjo poravnali svoja stara nasprotja in račune še iz vojnega in predvojnega časa. Bolestna ambicioznost je tako dobila priložnost, da se spravijo s poti vsi, ki so napoti, čeprav nedolžni in nič hudega sluteči nekdanji soborci.

Po objavi pisem, julija 1948, sem se zdravil v Dobrni. Tam me je obiskala Rankovičeva žena Slavka, ki sem jo poznal še iz vojne. Prišla je prav iz Beograda. Njen namen je bil, da bi me sprovcirala. Z največjo sladkostjo mi je govorila: Oh, Cene, ali bi imel tukajle, v Dobrni, javni govor, miting v zvezi z informbirojem. Seveda sem jo odslovil, rekoč, da meni samemu ni jasno, kaj se skriva za vsem tem.

Šele desetletje pozneje sem zvedel, kako je CK KP Slovenije pritiskal na študente komuniste in skojevce, da bi me izključili iz partije. Kako naj bi to naredili študenti, si ne znam predstavljati. Študent, ki je tedaj glasoval celo proti meni in za mojo izključitev, mi je pozneje povedal, da so na velikem sestanku po dolgotrajni razpravi trikrat glasovali o moji izključitvi oziroma o tem, da se me po razpustu partijske organizacije na univerzi ne sprejme več v partijo. Za ponovni sprejem sem namreč zaprosil skupaj z drugimi komunisti naše razpuščene celice. Toda vselej so bili poraženi tisti, ki so hoteli, da se me ne sprejme med člane. Na naslednji sestanek je nato prišla visoka partijska funkcionarka, članica CK KP Slovenije, Lidiya Šentjunc in me blatila na vse načine. Spet so glasovali in spet propadli. Zato ni kazalo drugega, kot da je CK KP Slovenije razpustil celotno univerzitetno partijsko organizacijo. Člani so se morali ponovno priglasiti za sprejem v partijo. Seveda smo se od naše celice priglasili vsi. Trije smo pisali univerzitetnemu komiteju oziroma cekaju ob priglasitvi za sprejem v partijo tudi pisma in v njih odkrito povedali, kako gledamo na vse obtožbe in nasprotja med Sovjetsko zvezo in Stalinom na eni strani in Titom in Kardeljem na drugi. Vsi smo se v svojih pismih (glej priloge) držali tistega načela o liku komunista, kakršnega smo se ves čas svojega partijskega delovanja in ki je bilo osnova v odnosih med komunisti: da se višjemu forumu vedno lahko in mora povedati vse svoje politične probleme, in to brez vsakršnega strahu, da bi ta to mogel škodovati za slabo. Narobe. To je bilo okoli 8. februarja 1949. Pisma in moj govor na proslavi obletnice Leninove smrti 21. januarja 1949 na univerzi so bili za CK KP Slovenije in Udbo kot bombni napad. Nekaj dni zatem smo bili aretirani, večina članov celice. Nobeden izmed nas niti slutil ni, da smo naredili kaj narobe.

Ko je 14. februarja 1949 potrkalo na vrata mojega stanovanja, niti slutil nisem, da je to aretacija. Nikdar niti pomislil nisem na možnost aretacije ali kakšnega drugega kazenskega posega. Vse sem štel le za stvar partijskega uravnavanja. Tisti večer je prišel na obisk moj rojak Franc Marinčič, ki je študiral v Moskvi. Ob spopadu v zvezi z informbirojem so bili vsi študentje poklicani domov, tako tudi Marinčič. Ko so me aretirali, se nisem zavedal, kaj to pomeni. Zavedela pa se je tega takoj moja žena, ki je aretacijo (gestapa) že prestala med vojno. Aretacija je zanjo pomenila najtežje zasliševanje, iz katerega si je le po naključju rešila življenje, ne da bi izdala kakega svojega sodelavca. Nato je sledilo koncentracijsko taborišče Ravensbrück, odkoder je prišla napol živa. Ko so me tistega večera odpeljali, je pretresljivo zajokala, kot da bi me pokopala. Ta jok me je strl bolj kot sama aretacija in me leta in leta spremljal na Golem otoku. Za menoj so odpeljali tudi mojo ženo, ki je bila

takrat zaposlena na ministrstvu za prosveto, in Marinčiča, za kar sem zvedel šele pozneje.

Kakšen naprej pripravljen peklenski načrt proti starim, predvsem predvojnim komunistom je bil pripravljen v vrhovnem partijskem in policijskem vodstvu v Beogradu, se mi niti sanjalo ni. Šele desetletja pozneje mi je znanec, ki je bil tedaj sekretar okrožnega komiteja, povedal, da so dobili sekretarji okrožnih komitejev iz ljubljanske Udbe slepe ukaze: aretiraj toliko in toliko komunistov informbirojevcev. On jim je na primer odgovoril, da toliko komunistov nima v okrožju. Taki so bili torej nalogi za aretacijo popolnoma nedolžnih ljudi, celo takih, ki jih niti bilo ni. In to na daljavo in popolnoma na slepo. Na grmado in sežig! Šele na Golem otoku in pozneje sem videl, da so voditelji tedaj v ta ogenj lahko metali vse, ki so se jim kdaj zamerili med bojem ali pozneje. Pri meni je tako prišel na maščevalni račun Kidrič zaradi zamer v Parizu, med vojno in tudi po njej, ko nisem hotel zagrabiti za karieristični trnek, ki mi ga je vrgel. Ker me politika ni zanimala, ampak le znanstveno delo, sem 1946. leta kot organizacijski sekretar izvršnega odbora Osvobodilne fronte le vestno opravljal svojo službo. Nič pa nisem zahajal v Klub poslancev, ki je bil tik nad mojo delovno sobo. Tja so vsak večer hodili voditelji in njihovi karieristični petolizniki, ki so hoteli s prilizovanjem narediti politično kariero. Pri tem so tedaj (1946!) imeli za bagatelno ceno na razpolago jedi in pijače, ki jih zunaj sploh ni bilo dobiti: najfinejša vina, šunke, klobase itd. Niti enkrat nisem šel v Klub poslancev, in to mi je nakopalo največjo zamer, usodno zame. To sem opazil že tedaj iz Kidričevih pikrih pripomb. Maščevanje je prišlo z aretacijo.

Pozneje sem šele sprevidel, da sem bil aretiran in specialno mučen na neposredno pobudo iz Beograda, kjer sta bila Kidrič, Kardelj. Neka tovarišica pa je s tem dobila priložnost za maščevanje, ker se takoj po vojni nisem hotel poročiti z njo. Med vojno se je na Bazi 20 v agitpropu razvil med nama prijateljski odnos, in jaz sem bil tisti, ki sem predlagal, da to urediva s poroko. Vselej, ko sva govorila o tem, je le jokala in se ni mogla odločiti. Februarja 1945 je bila poslana na Primorsko. Tedaj sva sporazumno sklenila, da stari odnos pokopljeva. Jaz sem najin sklep vzel zares, ona pa me je takoj po osvoboditvi prosila, da jo obiščem. Ko sem prišel k njej, mi je nepričakovano predlagala, da se poročiva, in začela spet jokati. Takega joka nisem še nikdar slišal, niti na pokopališču ne. Če ne bi tako jokala, bi se bil takoj odločil za poroko. Toda ta jok se mi je zdel kot prepad, ki je nastal med nama. Tudi sam sem bil pretresen, da bi skoraj omedlel. Toda odgovoril sem ji popolnoma mirno in hladno: Saj sva se sporazumno razšla na tvojo željo. Povratka ni. To jo je zadelo kot strela. V trenutku je bilo konec joka in dolgo je nepremično brez besed strmela vame. Nato sva se mirno razšla.

Tako se je začel drugi del peklenškega načrta, ki ga je zahrbtno vodilo najvišje državno in partijsko vodstvo v svoji domišljavi politiki do krvnika Stalina, ki ga je do tedaj partijcem in narodu ves čas prikazovalo kot idealnega človeka, genialnega voditelja. Za hrbtno naroda in partije pa je obenem pripeljalo ves narod na rob propada in v najhujši konflikt s to zverino. Od 1944 je to nasprotje naraščalo in kulminiralo v 1948. letu, najprej v obliki dahavskih procesov proti najboljšim predvojnimi in vojnimi partijcem, nato pa z aretacijami informbirojevcev in množičnimi zločini, pobijanjem komunistov

v ljubljanskih zaporih in na Golem otoku.

Na dahavskih procesih so ubrali sovjetsko stalinsko metodo: popolnoma nedolžne komuniste v zaporu z najhujšim mučenjem prisiliti, da bodo priznali vse, kar jih obtožuje izmišljena obtožnica, da so bili v Dachavu agenti gestapa. Ta metoda pa se je izkazala kot dvorezen meč: obtoženci so izmišljene zločine le priznali, niso pa bili zločinci. Torej bi lahko v vsakem času pozneje javnosti povedali resnico na kako zločinski način jih je državno in partijsko vodstvo prek Udbe prisililo, da so priznali nekaj, česar niso storili. Obtoženci bi se tako lahko vsak trenutek spremenili v najhujše tožitelje najvišjega vodstva ter celotnega sistema Udbe in pravosodja. Le če bi vse pobili, bi se morda deloma rešili tega odkritja resnice. Toda spregovorili bi lahko tudi udbovci. Vseh pa niso smeli pobiti kot Stalin, zato se je ta metoda izkazala kot zelo nevarna.

Stalinov napad se je že bližal in treba si je bilo izmisliti novo metodo za ustrahovanje partije in naroda. Izmislili so ji jo: ne le doseči, da bodo partijci priznali, da so zločinci, marveč iz njih z največjim mučenjem napraviti resnične zločince. Če so popolnoma nedolžne in najboljše partijce lahko prisilili, da so priznali, da so zločinci, potem mora biti mogoče te ljudi prisiliti tudi v resnične zločine. A to bi bilo mogoče z najstrahotnejšim terorjem in zločinstvom Udbe v popolni izolaciji, v popolni odtrganosti od naroda, na osamljenem otoku, od koder ne bi mogle predreti med ljudstvo vesti o zločinskem mučenju in bi se ti v samoti počutili popolnoma zapuščeni od naroda.

Ko so me prišli aretirat, so po vsem sodeč že začeli izvajati to drugo zločinsko varianto. Izbrali so Goli otok, odkoder ni bilo pobega kljub najstrahotnejšemu mučenju. Z Golega otoka je pobegnil in preplaval morje do kopnega le en kaznjenec, Slovenec Štefan Vrzela. Posrečilo se mu je priti celo v Maribor in od tod čez mejo na Češkoslovaško.

Moja aretacija je bila dobro pripravljena. V temi, po večerji, kot da bi imeli opravka z vojaško postojanko. Udbovci so imeli na cesti pred hišo avto, zasedli so hodnik v hiši in prostor pred sobo. Eden od njih je vstopil in cinično rekel: Čast mi je, da te aretiram. Jaz nisem niti razumel, za kaj naj bi šlo, kajti niti na misel mi ni prišlo, da bi kdaj kaj napačnega storil. Poleg tega še nikdar nisem imel opravka z aretacijo. Zvezali so me in takoj odpeljali. Niti na misel mi tudi ni prišlo, da bosta to doživela tudi moja žena, ker ni hotela pristati, da bi se ločila od mene, in France Marinčič. Ko so nas odgnali, so opravili preiskavo in ukradli iz stanovanja, kar se je dalo odnesti in je bilo kaj vredno. Odnesli so vso knjižnico, okrog tristo knjig, radio, denar, dokumente in drugo. Pozneje Udbe o tem ni hotela nič slišati, vedeti, potemtakem so udbovci kradli za sebe. Nekaj knjig sem pozneje našel v antikvariatu. Prepoznal sem jih po svojem znaku v njih. Torej so stvari tudi prodajali. Tatovi, roparji!

Po aretaciji so me zvezanega vrgli v avto in odpeljali v zapor na Povšetovo. Najprej v lepšo sobo in takoj nato na zaslišanje. Zvedeli niso nič, in kako le bi, ko pa so zahtevali priznanje o izmišljenih stvareh in izmišljenem sovraštvu in delovanju. Ko se jim ni posrečilo, da bi me vrgli na kolena in da bi priznal izmišljeno sovražno delovanje, kot jim je to uspelo pri dahavcih, so me po zaslišanju med polnočjo in eno uro ponoči odpeljali. Toda ne več v prejšnjo sobo, marveč pod zemljo. Le pod stropom je vanjo prihajalo nekaj svetlobe. Začelo se je stalinistično izsiljevanje, lomljenje, šikaniranje, teroriziranje. Za pograd je bilo nekaj desk in stara smrdljiva deka.

Niti zaspal še nisem dobro, ko so me ob treh zjutraj ponovno odvedli na zaslišanje. Moral bi jim povedati za vsak svoj pogovor, s komer koli sem ga imel. Vse, kar sem jaz govoril z drugimi, in vse, kar so drugi govorili z menoj. Tako sem postal človek, ki ga ni varoval noben zakon, prepuščen na milost in nemilost Udbi.

Ta je lahko delala z menoj, kar je hotela. In tako je tudi delala. Po ure in ure so trajala zaslišanja sredi noči, drugo za drugim, s kratkimi presledki. Ko sem legel, da bi zaspal, spet novo zaslišanje, itd. vso noč. Podnevi nisem smel spati niti ležati niti sedeti, marveč neprestano hoditi. Stražar me je nenehno nadziral skoz okence v vratih.

Na podlagi zaslišanj sem slutil, da je bilo aretiranih več mojih bratov, nič pa ni kazalo, da so aretirali tudi mojo ženo. Napeljali so celo tako, da sem ji pisal. Dejansko pa je bila to le provokacija, da bi ugotovili, koliko sem navezan nanjo in koliko me skrbi zanjo. In ali bi se me dalo na ta način zlomiti. Huje kot gestapo. Tu ni šlo za nič drugega kot za neusmiljeno lomljenje in uničenje. Sovražnik sovražnika. Toda jaz sem bil le umetno prikazovan sovražnik. Hoteli so le to, kar so dosegli že prej z dahavci: da bi priznal, da sem sovražnik partije in ljudstva. Niti sanjalo se mi ni, kako smo mogli postati borci naenkrat, čez noč, neizprosni sovražniki oziroma kako so oni mogli postati taki sovražniki do mene. Na ta način bi lahko vsakdo proglasil vsakega svojega najboljšega prijatelja za sovražnika, za izdajalca, zločinca.

Zaslišanje je trajalo skoraj tri tedne noč in dan. V tem času nisem spal več kot tri dni v miru. Ko tudi udbovci niso mogli več, so prenehali. Bil sem fizično popolnoma uničen. Izgubil sem glas, tako da sem mogel govoriti le zamolklo. Tedaj sem spoznal, da človek ohrani glas le s stalnim govorjenjem. Če preneha govoriti, mu začnejo propadati in slabeti tudi glasilke. Te se okrepijo s ponovnim govorjenjem.

Ker nisem hotel priznati, da ima kdo pravico zahtevati od mene, da povem, kaj sem govoril političnega s komunisti, sem bil pripravljen povedati le to, kar so že vedeli oziroma so priznali moji drugi aretirani znanci. Nobeden izmed nas ni vedel, da bi se pogovarjali o čem nedovoljenem ali celo sovražnem in protizakonitem. Proglasili so me za sovražnika, in to brez vzroka, zato sem jaz avtomatično videl v njih svoje neizprosne sovražnike, toda z vso utemeljenostjo: ker so me popolnoma neutemeljeno proglasili za sovražnika in obravnavali kot takega. Tako so umetno postavili fronto, ki traja že desetletja. Tu ne more biti poravnave drugače, kot da oni poravnajo stare račune. Popravijo storjene krivice, moralne in materialne, da vse to javno priznajo pred vsem narodom, pred katerim so me že tedaj in pozneje blatili. Šele tedaj bo možna sprava. Kdor se je njihovemu terorju vdal in je priznal, da je kriv nečesa, česar ni storil, je dejansko zlomljena oseba. Takih zlomljenih ljudi je danes veliko v partiji in zunaj nje. Zato je danes pri nas tako huda moralna in politična kriza.

Med zaslišanji so uporabljali vsa sredstva, da bi me uničili. Računali so na moje ambicije. Govorili so mi: bil si profesor, to ne boš nikdar več, če ne priznaš vsega, kar si delal sovražnega. Toda jaz nisem delal nič sovražnega, zato tudi nisem mogel ničesar priznati. Zasliševalec je neprestano ponavljal, da nisem nič več kot navadna številka. Konfrontirali so me z bratom Tinetom, toda brez uspeha. Nič mi niso mogli dokazati, saj nisem imel česa priznati. Tudi brata Janeza in Tineta so prepričevali, da so bili njuni pogovori in stališča v partijski

celici sovražni. Brez uspeha je bilo tudi soočenje s Kobetom. Na obeh straneh.

Z vsakovrstnimi lažmi so me hoteli moralno zlomiti. Trdili so, da je moja žena med okupacijo v Mariboru kot aktivistka živela z Nemci in so zahtevali, da se ločim od nje. Ta manever me je še bolj utrdil v prepričanju, da imam opravka s podlimi kriminalci, ki so tako neinteligentni, da mislijo, da se da človeka prevarati in zlomiti s takimi izmišljotinami. Niso se zavedali, da je učinek ravno obraten: oni so se kar najbolj jasno izkazali za kriminalce, prevarante, izdajalce. Še ves čas pa mi ni bilo jasno, kako je moglo priti do takega zločinskega preobrata, kaj se je torej dogajalo v Jugoslaviji in Sovjetski zvezi.

Ves čas zaslišanja so skušali zlomiti moje trdno stališče: ali bom ostal pri prepričanju, ki sem ga imel prej na svobodi, ko niti mislil nisem, da kaj napačnega delam in mislim, ali pa bom to svoje prejšnje prepričanje in delovanje priznal za sovražno in sebe za krivega. Vzdržal sem kljub mučenju in sovražnim manevrom, kajti ostal sem prepričan o svoji nedolžnosti, prepričan, da imam opravka z zločinskimi izdajalci, prepričan, da se vse to dogaja samo tukaj med stenami zapor. Zunaj na svobodi pa je vse drugače, tako kot je bilo pred aretacijo. Nisem si mogel misliti, da bi vsa partija, vsi partizani, vsi borci in napredni ljudje naenkrat postali taki zločinci, kot so bili zasliševalci in udbovci. Niti sanjalo se mi ni, kakò podlo so me medtem blatili v javnosti. Da sem v zaporu popolnoma zlomljen, da samo molim, da sem pred aretacijo sestavil na univerzi novo vlado itd.

Ko je bilo zaslišanja konec, se je začelo drugo mučenje: to je mučenje, ko ostane človek dneve in mesece popolnoma sam. Kako hudo je to, spozna človek šele, ko se mu to zgodi. Dokler je v družbi, pri delu, sploh ne opazi, da je mišljenje, zavest neposredno vezana na to dogajanje in delovanje, le sredstvo tega objektivnega delovanja. Ko pa tega objektivnega sveta in delovanja naenkrat ni več, ostane samo mišljenje. To pa ni možno brez družbe in delovanja. Zato pride do hude krize; podobno je z motorjem, ki vleče težko breme, a se to breme naenkrat odtrga: motor zdivja s prejšnjo energijo v prazno in se nujno razbije. Podobno sem občutil tudi jaz: ostal sem motor brez bremena, ki ga je vlekel, a je moral teči dalje. Ne da se misliti, če ni objektivnih dražljajev, objektivne problematike, objektivnega delovanja. Ostanejo le čiste misli, to je nič, samo spomini so hujši kot nič. Huda kriza. Vse mišljenje okosteni, ne more se gibati, a obstati more le v gibanju, delovanju.

Po zaslišanju so pustili obtožence v takem stanju, v samoti, da bi se zlomili, da bi revidirali svoja stališča: da so bili sovražniki, čeprav niso bili sovražniki. Dokazovali so mi, da so nas vsi zapustili, tudi prijatelji, da je proti nam vsa družba. Med okupacijo so aretirani borci lahko prenašali zapor, saj so vedeli, da niso zapuščeni, da je z njimi ljudstvo, da čuti z njimi. Zdaj pa so nekateri verjeli, da smo res sami, zapuščeni od vseh. Toda ne jaz. Jaz nisem verjel v laži udbovcev.

Mnogim so razpadale osebnosti, razbijali so se zakoni, ustvarjale hude duševne motnje in blaznosti. Slišal sem jih, iz sosednjih celic; v prvi je divjal neki Nemec, v drugi neki Srb, spet v tretji Italijan. Spoznal sem jih po jeziku, ko so kričali in govorili sami s seboj. Rešili so se predvsem tisti, ki so bili v sobi s sojetniki. Vedeli so torej, zakaj me držijo v samici samega!

Na zidovih celice, v kateri je bilo le toliko svetlobe, da sem po dolgem času

le nekoliko videl okoli sebe, sem našel sledove, pisanje takšnih zlomljenih osebnosti. Raze na stenah so popisovale vse mogoče obupov: Sedaj je konec z mojim življenjem! Zbogom, draga žena! Zbogom mama! Zbogom oče! Zakaj sem padel v ta pekel? Nikdar več ne bom videl sonca in sveta! Nikdar ne bom videl žene! Itd. Itd.

Spoznal sem, kaj me čaka. Spoznal sem, da si moram narediti neki svet, objektivnost, delovanje. Toda kako? Ne vem, kje sem dobil delček neke kovine, mislim, da je bil del svinčene tube, zobne paste. Zvil sem ga, napravil ostro konico in narisal na lesenem pogradu s črtami šahovnico, 64 polj. Iz kruha, ki sem ga dobival, sem vsak dan naredil nekaj zgnetenih likov, ki so mi služili za šahovske figure za obe polji. Torej 32. Vse to je bilo tako majhno, da tudi stražarji, ki so nepričakovano vdirali v sobo, tega niso opazili, niti niso opazili, ko sem vse to delal. Ko je bilo vse gotovo, sem začel igrati šah, sam s seboj za oba nasprotnika. To se zdi na prvi pogled nemogoče, toda je mogoče in celo zelo zanimivo. Vselej sem napravil najboljšo potezo za tistega, za katerega sem igral. Nič nisem mogel prikrivati drugemu, kajti ta drugi sem bil tudi jaz. Ko sem potem moral potegniti najboljšo potezo za nasprotnika, ki sem bil spet jaz, sem spet moral znova premisliti celoten položaj, v čem bi se mogel prej zmotiti in bi mogel nasprotniku vrniti udarec. Ničesar torej nisem mogel skriti pred nasprotnikom, kajti prikril bi sebi. Toda ko sem potegnil potezo nasprotnika, sem moral spet razmišljati, kako potegniti boljšo potezo proti nasprotniku. Tako je bilo treba razmišljati še veliko več kot pri navadnem šahu.

Tako sem se rešil razpadanja duševnosti v samoti. Trdno sem bil prepričan, da nas spremljajo prijatelji, družba, ki spoznava zločinstvo Udbe in vsega vodstva, ki nas muči brez vsakega vzroka. Ko me je zasliševalec spet poklical na zaslišanje, je pričakoval, da bom zlomljen zaradi samote. Pričakoval je efekt, kakršen je bil pri drugih v takih samicah. Pri meni ni dosegel nič, pa tudi razumel ni, zakaj ne. Menil je spet, da ima opravka z okorelim sovražnikom, ki noče pasti na kolena in se duševno zlomiti. Jaz pa sem igral šah.

Medtem so se začele v samici goditi tudi druge stvari. Nekoč sem zaslišal trkanje po steni. Od časa do časa se je ponovilo. Pozorno sem spremljal trkanje in opazil, da najprej po dvakrat potrka čisto spodaj pri vratih, čez nekaj sekund nekoliko više in proč od vrat, potem še više in še bolj proč od vrat, nazadnje že čisto blizu stropa v vogalu ob drugi steni. Tam je bila zgoraj za zidom lina, skozi katero je prihajalo nekoliko svetlobe, v steni pa je bila niša, ki je držala proti sosednji sobi. Čez nekaj dni sem poleg trkanja zaznal še druge šume v niši. Slišati jih je bilo, ko se je trkanje približalo niši. Ko sem nekoč spet zaslišal te šume, sem stopil na pograd in približal uho k steni. Zaslišal sem, da nekdo šepetne. Rekel je: Kdo si? Odgovoril sem mu in povedal svoje ime. Vprašal sem ga, kdo je on. Tudi on mi je povedal svoje ime. Bil je neki duhovnik, bivši profesor na šentviški gimnaziji. Vprašal sem ga, zakaj je zaprt. Za nič, navadna neumnost, mi je odgovoril. In me vprašal, zakaj sem zaprt jaz. Povedal se mu, da zaradi informbiroja, za nič. Vprašal me je, ali sem lačen. In odgovoril sem, da zelo, ker ne dobivam skoraj nič hrane, minimalno. Rekel je: Jaz pa dobivam pakete iz škofije, celo preveč hrane. Ali jo hočeš? Prosim, sem rekel.

Moj sosed je že prej odkril, da mi da lahko hrano skozi lino pod stropom pod oknom. Tako mi je začel dajati hrano in sem si opomogel. Vsega tega stražarji niti enkrat niso opazili.

Tedaj sem ponovno spoznal veličino duhovnika, prvikrat tako izrazito pa med okupacijo. Ti ljudje najbrž tudi v samicah ne doživljajo takih kriz kot ateisti, saj so vedno povsod povezani z bogom, ki je zanje povsod pričujoč in vidi vse krivice. Iz tega črpajo ti ljudje neizmerno moč, ki je ateisti nimajo, kadar pridejo v konflikt. To moč imajo le, če trpijo pod udarci pravih sovražnikov, ne pa svojih ljudi. Če imajo torej v zavesti, da jih zunaj spremlja sočutje množič, ljudi, soborcev.

V samicah poleg moje so bili zaprti različni ljudje, ki niso mogli in znali premagati krize v samici. Daleč proč od moje celice je bil zaprt neki belogardist. Dneve in dneve je divjal kot blazen. Končno je razbil in polomil pet vrat, bilo je grmenja in rjojenja po hodniku, rjojenje kaznjencev in paznikov. Šele po dolgem času so ga ukrotili. Neki Italijan nasproti moje celice je divjal dneve in dneve, govoril sam s seboj kot blazen, kričal in razbijal. Podobno neki Nemec, ki pa je od časa do časa dolgo tipkal na pisalni stroj.

Udbovci zasliševalci so se menjali. Najprej je bil moj zasliševalec Primorec Bogo Gorjan. Poznala sva se iz vojnih časov. Tudi drugi je bil Primorec, mlajši, partizan in invalid brez noge. Videti je bilo, da težko skriva simpatije in svoje sočustvovanje do mene, a moral me je zasliševati. Toda to je bilo le formalno zasliševanje z navidezno strogostjo. Z njim niso mogli doseči nič in morda niti niso hoteli. Nekateri zasliševalci so bili tudi sami zlomljeni. Bili so na moji strani, saj so vedeli, da sem nedolžen. Toda tega svojega mnenja niso mogli pokazati, kajti za njih bi to pomenilo smrt, kot sem zvedel pozneje. Tedaj je bilo tudi veliko udbovcev pobitih. Nič niso dosegli! Zato so me premestili v drugo celico, v najhujšo. Bila je popolnoma brez svetlobe. Ležati sem moral na tleh na betonu, dali so mi le plesnivo deko. V kotu je bila veriga, pritrjena v tla. Ne vem, koliko časa sem bil tu. Spet zaslišanja ob vsakem času! Prihajali so tudi drugi udbovci, večkrat krvavi Mitja, ki me je vselej obrcal, ko sem ležal priklenjen na tleh. On je bil glavni krvnik, on je bil usoda ne le nas aretiranih, marveč tudi udbovcev, kot sem zvedel pozneje.

Naenkrat so se odprla vrata, zavezali so mi oči, zvezali roke zadaj in smo šli... Po stopnicah iz kleti v pritličje so me morali nesti, saj nisem nič videl. Potem so me pahnili v avto in odpeljali. Po hladu, ki je vel s strani v avto, sem sklepal, da smo se vozili pod Golovcem. Kljub zvezanim očem sem mogel toliko videti, da sem spoznal, da se peljemo po Karlovski in Izanski cesti. Nato je čez dalj časa avto zapeljal navkreber v gozdni hlad, grmovje, grajsko dvorišče. Odvezali so mi oči in me odgnali v klet z zadelanimi okni. V kotu je bilo napol zgorelo ležišče na tleh, na pol zgorela plesniva deka, poleg ležišča kibla, skoraj polna dreka in scanja. Privezali so me na kak meter dolgo verigo, ki je bila pritrjena na tla. Ugasnili so luč in bila je popolna tema.

Po menjavi straže, ki je hodila nad menoj, in žvižganju vlakov sem približno štel dneve. Od nekod blizu v drugem prostoru je bilo od časa do časa slišati strahovito blazno kričanje. Minevali so dnevi. Nikogar blizu, ne zasliševalcev ne hrane in vode.

Teden dni nikogar. Prva dva dneva je še nekako šlo brez hrane in vode. Tretji dan teže, predvsem žeja. V želodcu sem čutil bolečine... Kar videl sem cel želodec, celo telo je bilo žejno. V mislih sem neprestano pil iz mrzlih studencev. Spominjal sem se najlepših in najčistejših studencev, med njimi tudi studenca ob poti iz Kroke proti železniški postaji, koder sva na svobodi hodila

z ženo. Pred očmi sem imel kot steklo čisto hladno vodo Koritnice nad Bovcem, čez katero smo se med vojno med ofenzivo umikali: čista voda, da se z mostu vidi le beli prod.

Z največjo težavo sem mogel opravljati potrebo, kajti bil sem zvezan na kratki verigi, kibla pa je bila tik ob glavi. K sreči je to trajalo le kake tri dni, potem potrebe na blato in vodo nisem več čutil. Od slabosti se mi je pred očmi začela tema spreminjati v nekakšno svetlobo, tako da sem moral od časa do časa pred glavo migati z rokami, da bi ugotovil, ali je to resnična svetloba ali le dozdevanje. Bilo je dozdevanje, svetla tema.

Tedaj se mi je ponovno pokazalo golo življenje v vsej neizmerni vrednosti, tako kot v partizanih, ko sem se znašel v popolnoma brezizhodnem položaju, ko ni bilo drugega izhoda kot smrt. Le od vode in kruha bom živel in zadovoljen bom, sem delal sklepe. Samo da pridem živ od tod. Čeprav mi je razum še deloval, sem delal sklepe, ki se v normalnih razmerah razumu zdijo smešni in nerazumljivi. Toda telesna žeja in lakota tako močno čustvuje, da preglaša vsak razum.

Želodec boli, dela kot bi mlel, toda v prazno. Natanko sem čutil delovanje organizma, ki mu je manjkalo hrane, materiala za delovanje. Čutil sem vegetativno delovanje vsega organizma, vsega telesa, ki ga v normalnem življenju nikdar nisem čutil. Posebno želodca in črevesja. Iz tega je izviralo vedno večje sovraštvo do sile, ki me je popolnoma brez krivde in vzroka vrgla v to stanje. Ne razumsko, telesno sem sklepal, iz telesa mi je raslo to sovraštvo. Čutil sem, da sem žrtev in sredstvo neusmiljenih zakonov družbenega življenja in gibanja, ki so neizprosno nad posameznikom in iz katerih se posameznik mora izviti. Bil bi zadovoljen, če bi bil žival, le da bi bil svoboden. Čez teden dni so se vrata odprla, stražar je prinesel fižolovo solato in nekaj vode. Ker sem sklepal, da je voda namerno dodana k solati, da bi obremenil želodec, sem jo kljub največji žeji odklonil. Bil sem veliko bolj žejen kot lačen. Udbovec se je začudil, ni mogel verjeti. Verjetno so vsi taki mučenci najprej planili na vodo. Ko sem pojedel fižol, sem začutil v želodcu hude bolečine. Žeja je bila vedno večja.

Čez štiri dni je udbovec spet prinesel hrano z vodo. Vzel sem oboje. Nekaj vode je pustil tik ob meni. Čeprav sem bil zvezan, se mi je pozneje posrečilo priti do nje in jo popiti. Ko je udbovec ponovno prišel, je samo pogledal prazno posodo in me obrcal. Jaz pa sem molčal.

Nisem več zaznaval časa. Vse telo je bilo spet žejno. To je moralo trajati štirinajst do dvajset dni. Potem sta prišla dva udbovca: ali še vztrajaš pri svojih starih pozicijah? Odgovor: Ni se medtem zgodilo nič, zaradi česar bi mogel kakorkoli spremeniti svoje stališče, jaz sem bil in sem nedolžen. Skočila sta name in me divje obrcala. Padel sem in se onesvestil. Nič. Ko sem se spet zavedel, sem vstal in bil kot pijan. Nato sta me odvezla v avto. Tokrat sem videl pot: peljala je iz Iga v Ljubljano, v stari zapor. Med vzpenjanjem po stopnicah sta me podpirala, po hodniku sem se moral opirati ob stene, da nisem padel. Potem sem se prvič napil vode. Od tedaj več let nisem imel občutka za sitost in odžejanost, čeprav sem se najedel in napil do grla. Bil sem v vročnem stanju. Bal sem se, da sem dobil tuberkulozo.

Ponovno mi niso dali spat. Tolkli so po vratih, nisem hotel vstajati, metali so me iz postelje.

Odprla so se vrata, vstopil je udbovec in me odvedel v drugo celico, v kateri je bil mlad duhovnik, škofov kaplan, sin pisatelja otroških zgodb, mislim, da se je pisal Podmilščak. Sedaj se je torej začela zloba Udbe tako, da bi me ponižali, češ, zaprt si z reakcionarjem, kot si sam reakcionar – gliha vkup štriha. Toda zmotili so se. Tako sem bil v kontaktu že z drugim duhovnikom v zaporu. To sem mu tudi povedal. Takoj sva si izpovedala zgodbi. Enaki sta: vsak je po svoje popolnoma nedolžen. In postala sva si najboljša prijatelja. Pogovorov med nama ni bilo ne konca ne kraja. Mene je zanimalo gledanje na vse novo dogajanje, jaz sem mu pojasnil gledanje komunistov na duhovnike in religijo. To naju je še bolj povežalo. Tudi on je dobival pakete hrane od škofije. Hrana mu je ostajala. Imela sva je oba dovolj, in to dobre. Med pripovedovanjem sva bogatila drug drugega, drug do drugega sva bila popolnoma iskrena: ateizem ne izključuje religije, ateist ne vernika. Medsebojno sva se spoštovala. Pripovedoval sem mu tudi o medvojni aktivnosti župnika na mojem terenu proti okupatorju.

Pri vratih sem zaslišal šepetanje. Stopil sem k vratom in poslušal. Iz sosednje sobe je prihajal šepetajoč glas. Šepetaje sem vprašal, kdo govori. Povedal je, da je Alfonz, moj rojak in partizan. Povedal mi je, da je zvedel, da mi je umrla mama. Strahovito me je pretreslo. Gotovo jo je tako prizadela aretacija mene in bratov, njenih petih otrok. Pozneje sem slišal, da je v resnici morala priti smrt zaradi tega, ker je slutila, da se nam je nekaj hudega zgodilo. Doma so ji to dolgo prikrivali. A ker naenkrat nobenega izmed nas ni bilo več k njej na obisk, je sklepala najhujše. Že iz internacije v Italiji se je vrnila kot težka srčna bolnica, ko pa je 1944 izvedela za smrt našega očeta, njenega moža, v Buchenwaldu, se ni več nasmejala. Pozneje so mi povedali, da je Udbe ponoči okrog našega doma stalno zganjala hrup. Neko noč je pridirjal avto in se z velikim hrupom ustavil pod njenim oknom. Zjutraj so jo našli mrtvo.

Potem so me skupaj z duhovnikom odpeljali v novo stavbo. Tam je že bil neki drug duhovnik, Savelli, ki pa je bil drugačen od prvega. Bil je belogardist v Predgradu nad Kolpo na Kočevskem. Obsojen je bil na smrt, ker je med vojno izdal naše aktiviste in partizane belogardistom, Italijanom in Nemcem. Pred sodiščem so mu očitali 35 izdajstev in smrti, on jih je priznal le osem. Vložil je prošnjo za pomilostitev in zdaj je čakal na rešitev. Vprašal me je, na kaj mislim. Na smrt, sem mu odgovoril. Povedal je, da je imel z njim zvezo član angleške vojaške misije pri glavnem štabu in da sta to skupaj delala. Pozneje sem zvedel, da je bil ustrelen.

Torej, informbirojevci naj bomo skupaj z zločinci: gliha vkup štriha. S tem so me hoteli udbovci ponižati in demoralizirati, toda dosegli niso nič.

Tudi z najhujšimi sredstvi niso mogli izvabiti iz mene priznanja o kaznivem dejanju, ker nič kaznivega storil nisem. Neresničnih podtikanj, da bi se pod najhujšim pritiskom ilegalno organizirali in da bi sovražno delovali v univerzitetni celici itd., nisem hotel priznati. Zato so me razglasili za nepopoljšljivega stalinista in nasprotnika Jugoslavije. To nasilje je trajalo v različnih oblikah vso pomlad in še poleti 1949. Kazalo je, da nujno rabijo krivce, da bi jih kaznovali in s tem prestrašili ves narod, predvsem pa partijo. Prav zato so tudi inscenirali dahavske procese! Sedaj vidimo, da je ta zločinska metoda pomenila dvorezni meč: nedolžni ljudje so ostali nedolžni, le prisilili so jih, da so javno trdili, da so zločinci. Toda – ti nedolžni ljudje lahko nekega dne spregovorijo

resnico. Treba bi jih bilo torej vse pobiti, kot je to storil Stalin. Kaže, da si tega Udba ni upala storiti do kraja, marveč le deloma. Zato se je morala domisliti večje perfidnosti v zločinstvu kot Stalin: iz poštenih in nedolžnih komunistov je treba narediti resnične krivce in zločince. Ti potem ne bodo mogli govoriti o svoji nedolžnosti, tudi če ne bodo pobiti. To je bil Goli otok z vsemi njegovimi zločinskimi metodami, ki sta jih uporabljala Udba in najvišje državno vodstvo, da bi poštene in nedolžne komuniste z največjim mučenjem pripravila do tega, da bi delali kazniva dejanja, da bi se med seboj pretepali, pobijali, denuncirali in s tem postali resnični krivci, ki bi morali molčati tudi, ko bi prišli na svobodo. Tak je bil peklenski zločinski sistem mučenja komunistov na Golem otoku.

In ker Udba ni mogla vso pomlad in poletje 1949 odkriti nobene moje krivde, so me tudi določili za Goli otok, ki naj bi me spremenil v zločinca. To je bil namen Golega otoka, kot se je potrdilo po desetletjih, a to smo golotočanci vedeli že ves čas. Tako peklenškega načina in zločinskih metod ni poznal niti Stalin, kot mi je pozneje pripovedoval France Klopčič, ki je bil enajst let v Sibiriji. Balkansko-turški antistalinistični stalinizem je veliko bolj zločinski in podel kot azijski ruski stalinizem.

Pot na Goli otok.

Na kamionu nas je bilo veliko, ležali smo drug ob drugem in drug na drugem, da se niti premakniti nismo mogli. Z verigo sem imel zvezane roke tako močno, da nisem mogel niti pomigniti z roko, ne da bi pri tem začutil ostro bolečino. Še tedne pozneje sem čutil v zapestju bolečine. Nisem vedel, kam nas peljejo. Po smeri iz zakritega kamiona sem sklepal, da nas peljejo proti zahodu. Mislim sem, da v Gorico, potem na Dolenjsko. Toda kam in zakaj. Šele na Reki sem spoznal, kje sem, ko sem videl morje. Toda kam potem? Še naprej do Bakra? Tam smo se ustavili v nekem parku. Očala sem si moral sneti, da jih ne bi strl ali izgubil, ko so nas premetavali kot živino. Začeli so nas pehati v globino, imel sem občutek, da padam po robu navzdol v rudnik. Spodaj so že ležali in se dvigali tisti, ki so padli pred mano. Niti z živino ni mogoče tako delati. Spodaj je bila velika vročina. Spet sem mislil, da je to vročina v rudniškem rovu. Spodaj je bilo vpitje, pretepanje, besnenje ljudi, ki so nas premetavali, odirali, pretepali z besnim sovraštvom. Občutek groze je bil pri vseh, nobeden ni vedel, kaj se dogaja.

Nobeden, ki so ga porinili na določeno mesto v gneči, se ni smel niti premakniti, drugače je bil takoj obrcan in pretepen. Kdo nas je mlatil v tej temni jami, smo videli šele čez čas: bili so to ponoreli miličniki z zavihanimi rokavi srajc in z do kolen zavihanimi hlačami. Pravi gestapovski klavci, polni nezimernega sovraštva. Popolnoma nerazumljivo mi je bilo, zakaj sem se znašel v tako blaznem sovraštvu, zakaj vpitje, premetavanje, nečloveško besnenje, skratka svet, v kakršnem še nikdar nisem bil in si ga niti nisem predstavljal. In to popolnoma brez vzroka, saj še nikdar niti videl nisem teh ljudi. Ležali smo drug čez drugega. Ves čas sem mislil, da smo v rudniku.

Naenkrat sem začutil, da se premikamo. Torej smo bili na ladji. Vozimo se ure in ure, vso noč. Ustavili smo se šele proti jutru in stali. Cele ure. Potem smo naenkrat spet zaslišali besno kričanje: Ven! Na vsakem koraku udarci. Nekje sem zaslišal petje o Titu, pomešano z vpitjem, premetavanjem, bestijalnim pretepanjem. Miličnik me je udaril z revolverjem po glavi, da sem komaj ostal

na nogah. Vse je bežalo v neki smeri. Tekel sem po ostrem kamenju, med špalirjem pretepačev, mlatenjem s pestmi in palicami, vpitjem, besnenjem. Morali smo se popolnoma sleči, pometali so nas v morje in potem ostrigli lase do golega. Videl sem brata Lojza, potem še Janeza in Tineta ter Toneta. Prispeli so bili s prvo skupino. Ko so me gnali v barako, sem spoznal, da so čakali posebej name in na še nekaj drugih. Z menoj je bilo postopanje najbolj grobo; barakarji, ki so že bili v tej enajsti baraki, so nas žalili.

Pozneje šele sem videl, da je bilo to organizirano: med kaznjenci v naši baraki, imenovani enajstica, so bili tisti, ki jih je bilo treba najbolj mučiti, uničevati fizično in psihično. Bili pa so tudi tisti, ki so to mučenje opravljali in imeli vse privilegije pri delu, počitku, hrani. To so bili tako imenovani revidirci. Aretirani so bili zato, da bodo mučili. Med njimi so bili pravi agenti Udbe pa sobni starešine, ki so vedno vodili mučenje posameznikov, ščuvali in silili druge k pretepanju, nadzirali, ali še kdo noče pretepati. Tega so takoj izbrali med tiste, ki jih je treba pretepati, mlatiti.

Na nogah smo namesto čevljev, ki so nam jih vzeli, imeli nekakšne sandale, narejene iz obrabljenih avtomobilskih gum. Imele so ostre robove. Tako sem že prvi dan zaradi tekanja po ostrem kamenju dobil na nogah globoke rane, ki so se mi ognojile, in pozneje so spet in spet nastajale nove, tako da sem leta imel rane na nogah.

Ko smo morali teči skozi špalir pobesnelih kaznjencev iz prve skupine in vrinjenih udbovcev, so nas vsi mlatili; nekateri vsaj na videz in tudi na videz so kričali. Vsakdo je moral kričati in nas tepsti, tudi to nekateri vsaj na videz. Edino tako so mogli dokazati, da so revidirali. Veliko se nas je pod udarci zgrudilo. Potem smo bili razporejeni po barakah. Jaz, kot že rečeno, v razvpito enajstico, o kateri smo šele pozneje izvedeli, da je bila namenjena za tiste, ki jih je bilo treba najbolj mučiti, češ da so nepopravljivi stalinisti in informbirojevci. To sem takoj spoznal: vsakega bojkotiranega iz enajstice je smel vsakdo povsod, kjer ga je srečal, tepsti, kolikor ga je hotel. Tako so mogli dokazovati svojo revizijo turški Balkanci! Bili so med njimi ljudje, ki so za vsako ceno hoteli priti z Golega otoka, saj tudi nanj večinoma niso prišli iz informbirojevskega prepričanja in zadržanja, marveč so jih nalovili, da bi pozneje opravljali najgrozovitejše zločine in se tako rešili z Golega otoka. Veliko med njimi jih sploh ni bilo partizanov ali partijcev niti naših sodelavcev med vojno, marveč so bili celo naši sovražniki. Zato so jim udbovci lahko očitali vse, kar so hoteli: bili so v resnici krivi, popolnoma nič niso bili vezani na socializem in partijo, zato so bili pripravljeni delati največje grozovitosti, samo da bi prišli na svobodo. Krivi niso bili informbiroja, krivi so bili delovanja proti partizanom že med vojno.

Mučenje na otoku se je začelo takoj, in to pod krinko dela in z odvzemanjem spanja s požarčenjem ponoči. V baraki so bili enonadstropni pogradi, toda nekateri nismo dobili ležišča na pogradu, marveč pod njim na tleh. Tam je bil pozimi in ob burji velik mrz, da se ni dalo spati, kajti burja je pihala pod tlemi barake.

Takoj drugi dan po našem prihodu se je začelo osemurno prenašanje kamenja na tragaču, tako težko naloženem, da sem ga komaj dvignil. Spredaj vedno jaz, zadaj tisti, ki me je gonil, mučil in hotel ter moral s priganjanjem in mučenjem dokazovati, da je revidiral, spoznal svojo zмотo. Po osem ur na

dan. Potem kosilo, po kosilu včasih ura počitka, včasih za vse, včasih le za tiste, ki so revidirali ali bili poslani, da nas mučijo; mučeni pa nikdar sigurni za počitek. Med delom so revidirci, aktivisti odkrivali izgovore, češ da ne delam. Zato sem bil namesto počitka deležen požarčenja, tj. stanja v kotu barake, medtem ko so drugi počivali. Potem spet delo in mučenje na delu. Takoj prvi dan so bili poslani k meni bratje Janez, Tine, Tone in Lojz. Morali so pritisniti name, da bi revidiral. Vsi so bili prisiljeni v to. Udba je računala, da me bo tako z njimi strla, kajti njih je bilo lahko pretentati in zlomiti, nihče od njih ni bil v partizanih, bili pa so trdni aktivisti, a so padli v koncentracijska taborišča. Tako z bojem niso imeli toliko izkušenj.

Po delu so bile politične ure. Vsak dan jih je nekaj moralo pred vsako barako iznositi stav: se obtoževati, kako so grešili ob informbiroju, povedati, kako se kesajo, kako se bodo poboljšali, itd. itd. Niti eden si ni drznil reči, da ni kriv. Kdor je to le poskušal, so ga morali vsi kaznjenci barake pretepati, da se je velikokrat valjal po tleh.

Takoj prvi dan so me dali pod bojkot, tj. pomenilo najtežje delo, najtežje preganjanje na delu in po njem, podnevi in ponoči: vsakdo je smel in moral bojkotiranega ob vsakem srečanju tepsti in mučiti, če je hotel dokazovati svojo revizijo, če je hotel priti na svobodo. Bil sem določen v Kordovo četo, tj. četo, ki so jo najbolj mučili. V njej je bil neki Bosanec, Korda, star predvojni komunist, kot kamen trdnega značaja, tudi najhujše mučenje ga ni spravilo iz tira. Ni hotel nikogar udariti, udarce pa je prenašal stoično, mirno, vdano, kot da bi vse to razumel. Verjetno je kot Bosanec razumel te krvoločne turške odnose in mučenja. Dva meseca sem bil pod bojkotom, dejansko pa ves čas, do zadnjega dneva. Tako sem bil že popolnoma uničen. Mučiti bi moral svoje somučenike, da bi prišel iz bojkota. Nisem hotel. To je pomenilo, da sem najhujši nepopravljivi stalinist, izdajalec itd. Med nami so bili tudi somučenci, ki so te metode že poznali. Eni so mi svetovali, naj tepem in mučim druge, da se bom rešil. Drugi so mi zopet svetovali, naj se ob političnih urah, ko bom moral iznositi stav, obtožujem, da sem v zvezi z informbirojem grešil itd. To zadnje sem sprejel. Toda ni pomagalo. Premalo sem se obtoževal. To je trajalo dva meseca. Ko sem bil telesno že popolnoma uničen, je na politični konferenci ob iznošenju stava zadostovalo, česar sem se bil obtožil že prej, bojkot je bil skinut. Toda le za toliko časa, da sem spet prišel malo k sebi. Potem spet: bojkot bandi, ubij bandu. Tako skoraj štiri leta. Bojkot je neposredno vedno vodil sobni starešina, tj. kaznjenec, ki je najbolje revidiral. Ta je moral stalno poročati o političnem stanju v baraki udbovcu v upravi. Za vsako republiko je bil poseben udbovec iz republike, vse pa je vodil upravnik. Vsak republiški udbovec zasliševalec je moral naprej poročati upravniku. Kolikor smo mogli zvedeti, je imel upravnik neposredno zvezo z Udbo v Beogradu. Moral je stalno poročati, koliko informbirojevcev so že zlomili. Mučenje je bilo dirigirano iz Beograda, na Golem otoku so ga na upravi zasliševalci skupaj z upravnikom konkretizirali in prepuščali v izvajanje sobnim starešinam. Ti so to mučenje skupaj z revidirci na praksi še izpopolnjevali, odkrivali nove, bolj učinkovite oblike zloma kaznjencev. Stalno so imeli skupne konference: sobni z aktivisti v baraki, potem sobni vseh barak skupaj pa sobni in zasliševalci oziroma uprava skupaj. Tako so oni in voditelji v Beogradu odkrivali vedno hujše in bolj perverzne oblike mučenja, ki naj bi privedlo do zloma še tako poštenih

kaznjencev. Sobni so živeli v normalnem svobodnem življenju, uprava pa v zidanem poslopju, založena z vsem v izobilju. Menjavalji so se, včasih tudi po kazni zaradi premajhne strogosti. Potem so postali iz preganjalcev preganjanci. Včasih so zaradi uspešnega sadizma postali rukovodioci centra. Center je bil sestavljen iz sobnih starešin vseh barak in ti so se pod vodstvom rukovodioca posvetovali o vedno hujših oblikah mučenja, ki naj bi bile najbolj uspešne. Rukovodilac je dobival direktive od vrhov v Beogradu.

Ob koncu leta 1949 je bil naš sobni neki Bosanec, deprimiran sadist. Bil je najhujši izmed vseh. Pred menoj mi je pojedel še moje kosilo. Tako si je krčil pot v svobodo.

Tudi republiški zasliševalci niso bili vsi enaki. Bili so tudi udbovci, ki so jih službeno poslali na Goli otok. Toda kazalo je, da so nekateri le fingirali svoje sovraštvo do informbiroja, dokler so mogli, drugače bi bili ob glavo. Na upravi so od sobnih izvedeli, kdo izmed nas je najbolj preganjan, najbolj trdovraten, zato tudi stalno bojkotiran. Srbski zasliševalec je začel hoditi od barake do barake, ko so drugi imeli prosto ali so spali, bojkotirani pa so morali stati v kotu barake. Tako je prišel k bojkotirancu v kotu, se delal strogega, ga vprašal, ali je že revidiral, in ko je ta odgovoril, da je, mu je skinuo bojkot. V enajsti baraki je večkrat poiskal tudi mene in mi po dolgem zaslišanju skinuo bojkot v največjo jezo sobnih starešin seveda, ki so me spravili pod bojkot. Zasliševalec je to delal tako, da je fingiral strogost in obenem smešil bojkotiranega. Vse je jemal bolj s smešne plati. Veliko mi je pomagal. Toda to ni trajalo dolgo. Ni se mu posrečilo za dolgo časa. Naenkrat je izginil in pozneje smo izvedeli, da so ga utopili v morju. Udbovci so plačali humanizem še veliko huje kot mi. S smrtjo.

Vse življenje je bilo postavljeno na glavo: prepovedana sta bila tovarštvo in prijateljstvo med bojkotiranci in z njimi. Zapovedani so bili sovraštvo, mučenje, pretepanje, sadizem. Za vse, ki se na tihem niso strinjali s temi grozotami. Vsakdo, kdor je hotel priti živ iz tega pekla, je moral vsaj na zunaj biti zver. Brezobziren boj na življenje in smrt je možen le na račun drugega. Na vse načine. Tako so mi takoj prvi dan ukradli sandale, moje edino obuvalo. Gonili so me bosega, dokler je šlo. Potem so mi ukradli druge. Vse to preganjanje je moral vsakdo opravljati pod krinko požrtvovalnosti, predanosti Titu, prepričanosti, boja za socializem. Osnovna parola je bila: zakrviti se, tj. prek krvi in življenja svojega tovariša boš prišel na svobodo. Kot smo spoznali, je ta osnovna linija prihajala od najvišjega vodstva v Beogradu.

Vsaka baraka je bila tovarna za mučenje. V njej so fizično in psihično toliko časa mučili človeka, dokler se ta ni prijavil, da gre k svojemu (republiškemu) zasliševalcu in se mu preda na milost in nemilost ter obljubi, da bo opravljal vse to zločinsko mučenje in provociranje ter denunciranje svojih najboljših tovarišev. To je bila osnovna strategija Golega otoka pri lomljenju komunistov, ki mora pripeljati v zločinstvo – spremeniti najboljšega komunisto v zločinca! Zakrvi se: edino s pobijanjem in denunciranjem ter provociranjem svojih tovarišev in prijateljev moreš dokazati, da nisi stalinist, čeprav nikdar nisi bil stalinist. Denuncirati svoje tovariše pri svojem republiškem zasliševalcu, da so govorili karkoli pozitivnega o Sovjetski zvezi. Če niso govorili, si izmisli, podtikaj. Zasliševalec potem določi sobnemu starešini oblike mučenja denunciranega, ne glede na to, ali je česa kriv ali ne. Vsi morajo dokazati svoje

sovrášstvo do Sovjetske zveze z masakriranjem, denunciranjem, vsi, od zasliševalca, sobnega starešine in revidircev, aktivistov, mučiteljev, do tistih, ki so mučeni, tj. tistih, ki se nočejo vključiti v to blazno zločinstvo: Zakrvi se! zakrvi se! Zlomi tistega, ki se noče zlomiti in počenjati zločinov, kajti vsak tak neomadeževani človek je potencialni sodnik zlomljenih, prodanih, krvnikov, zločincev, ki so se vdali v zločinstvo edino zato, da bi prek hrbtov in trupel svojih tovarišev prišli na svobodo.

Zasliševalec vodi ves ta boj, on že od vsega začetka odreja, od katerega kaznjence je treba zahtevati največje zločinstvo, od katerega pa le klofute ali pa celo tega ne. Na Goli otok so bili poslani različni kaznjenci: nekaterim sploh ni bil problem vprašanje informbiroja. Drugi, ki so prelom s Sovjetsko zvezo in drugimi partijami jemali resno, tretji, ker so bili potrebni le za lomljenje komunistov, čeprav niso imeli nič skupnega z informbirojem. Prvi so bili poslani tja zato, da bodo takoj prvi dan revidirali, če niso že v zaporu, in tako postali batinaši tistih, ki tega ne morejo napraviti za nobeno ceno, čeprav nimajo nič opraviti s sovráštvom do svoje domovine. Vsaka baraka je bila zmes batinašev in batinanih. Prvih, ki so že pred Golim otokom klonili v zaporu in ki so bili dejansko od vsega začetka izbrani le pod krinko kaznjencev, ki naj bi bili že revidirali in naj bi bili zgled tistim, ki nočejo batinati in provocirati ter denuncirati. Zgled, kako prideš iz stanja batinanega trdoglavega informbirojevca v stanje batinaša, revidirca, ki dobro živi in mu je odprta pot v svobodo. Temu se ni treba težko mučiti pri delu s kamenjem, pri prenašanju kamena itd., marveč toliko da lahko muči tistega, ki noče mučiti drugega, tj. bando. Ni lačen, banda pa celo na stranišče ne more iti, kadar jim je nujna potreba, celo stranišče jim je dostopno kot milost. In to podnevi in ponoči. Kolikokrat ponoči ali podnevi nikakor nisem smel na stranišče!

Ran od žuljev si nisem mogel zavezati, gnojile so se mi, a so me gonili kot divjo žival. Žulji se delajo predvsem od ostrih robov opank, ki so izrezane iz avtomobilskih gum. Za bando ni zdravnika, zdravnik je le za revidirce. Osnovna je zahrbtna špijonaža in denuncijanstvo od vrha do tal, vsak se boji vsakogar, da premalo mlati, premalo sovraži, da ga kdo pri tem opazuje. Nihče ne ve, kdo je kaj. Tudi revidirani batinaši ne, tudi oni so špijonirani, vsi se bojijo, da premalo sovražijo, zato mlatijo vseppek: izvzeti so tu le tepeni, ki pa jih je vedno manj in so vedno bolj uničeni. Vse se spreminja v blaznico, nikjer ni in ne sme biti veselja, samo bes, sovrášstvo. Nihče pa ne ve, pri kom je to sovrášstvo in bes le kamuflaža, pri kom pa resničnost. Zato se bojijo tudi revidirci revidircev, vsak ima vsakogar za provokatorja.

Sobni starešina, ki je največji batinaš, se boji drugih kaznjencev v baraki, ki jih tepe, saj ne ve, kdo izmed njih je le kamuflirana banda in ga le opazuje pri njegovem pretepanju. Lahko se javi na upravi, pri zasliševalcu, češ da je le zakamufliran informbirojevec, banda, ki na skrivaj brani bandite.

Kjerkoli se odkrije, pri delu ali v baraki, da je kdo kaj »zagrešil«, pride kršitelj pred sodni zbor, ki ga s huronskimi kriki razkrinka za sovražnika, zakamufliranega ali odkritega: bojkoti, skozi špalir, težko delo itd. Ubij bandu! Ubij bandu!

Tako imenovani kroz stroj, tek skozi špalir, je potekal takole: vsa baraka se je morala v baraki ali zunaj barake postaviti v dve vrsti, torej okoli 60 ljudi v vsaki vrsti. Razdalja med vrstama je bila kak meter. Skozi ta špalir so morali

iti oziroma teči kaznjenci, ki so bili na to obsojeni, kaznovani. To se je ponavljalo po petkrat in še večkrat. Vsi pa so jih morali tepsti, mlatiti. Velikokrat so se pod udarci valjali po tleh, padali v nezavest. Potem so jih še brcali, divje kričali, zmerjali, žalili, pljuvali. Jaz sem moral neštetokrat skozi špalir. Najhuje je bilo, ko sem tekel med vrstama in so me topli z vsemi močmi, naproti pa mi je pritekel divji turški Bosanec. Od udarcev sem bil že popolnoma sklonjen, on pa je me z največjo močjo brcnil naravnost v trebuh; kot bi eksplodirala bomba, ves svet se mi je zasvetil v največji in najsijajnejši svetlobi kot najsvetlejšo sonce. Bolečine se niti spomnil nisem. Zbudil sem se iz nezvesti v sobi sobnega starešine. Tam so me že čakali starešina in nekaj najhujših krvnikov: Hočeš revidirati? Nimam kaj revidirati, nisem nič zakrivil. Bojkot bandi! Tako so se začeli nekateri bojkoti.

Splošen potek dneva v baraki je bil približno tak. Ob 5. uri vstajanje, potem ko je sobni zaklical: Ustaj! Vse je moralo planiti pokonci, kajti v tem hipu sta se začela naglica in preganjanje in trajala ves dan do noči. Pri vsakem delu je moral vsakdo hiteti, teči, nikdar ni bil dovolj hiter. Od vsepovsod kriki: Brže! – če si še tako hitel. Tudi takoj zjutraj pri vstajanju, oblačenju, postiljanju postelje v pogradih. Sosed je kričal na soseda, kajti vedno so bili pomešani preganjalci in preganjanci. Včasih ni bilo časa niti za to, da bi si nataknil obuvalo. Še ne čisto oblečene so nas metali s pogradov ali izpod njih tisti, ki so imeli prednost, da so bili oblečeni v spanju ali so se lahko prej oblekli, ker se jim ni bilo treba popolnoma sleči. Zato smo se bojkotirani in gonjeni že pred vstajanjem na skrivaj začeli oblačiti. Če so to aktivisti batinaši odkrili, je sledila huda kazen. In odkrili so te lahko, ker smo spali pomešani. Kljub temu, da smo bili vsi blatni in pretepeni, ni bilo govora o kakem umivanju. Takoj v stroj pred posteljami, štetje. Bojkotirani so odnesli kiblo, kajti za stranišče je bila ponoči le kibla v baraki. Nato drugi stroj zunaj barake. V vsakem vremenu, pozimi, tudi v najhujši senjski burji, dežju – stati mirno. Pjevaj! Zasliši se: Druže Tito, mi ti se kunemo, da sa tvoga puta ne skrenemo itd. itd. Zajtrk: črna nesladkana kava, malo polente ali košček kruha. Pojesti z največjo naglico.

Spet stroj pred barako, sobni odreja delo. Najtežje delo je prenašanje kamenja, prenašanje in kopanje ilovice, tucanje kamenja na tleh v najhujšem mrazu, burji ali soncu. Potem v teku na skupno zbirališče barak. Tudi tu smo morali čakati v vsakem vremenu. Nato na delo. Le nekajkrat smo se vrnili v barake zaradi naliva ali zaradi burje, ki nas je metala po tleh itd. Toda v barakah takoj novo mučenje: iznošenje stava. In vsakdo je moral dokazovati, da je že revidiral. Tudi tisti, ki so v začetku trdili, da so nedolžni in da nimajo za kaj revidirati. Vsakdo je bil končno z največjim mučenjem prisiljen, da je priznal, da je kriv, češ da je bil na strani informbiroja, zaveden itd. itd. Toda to priznanje ni pomenilo še nič: S čim si dokazal, da si revidiral? S čim si dokazal, da si bil na napačni poti? Edino z dejanji moreš dokazati, da si spoznal! Nisi se zakrivilo z bandom! Nisi revidirao! Bojkot bandi! Ubij bandu!

Vsa dela smo morali opravljati v teku, tragače in samokolnice nam je štel revidirec.

Vse opravljati do zadnjih moči, gonjeni z besnim sovraštvom, vpitjem, zaničevanjem, pretepanjem od strani revidircev aktivistov. Burja je bila kdaj pa kdaj tako močna, da nas je metala po tleh, ko smo morali ruvati iz kraške zemlje skale ali v kamnolomu velike bloke, jih polagati na tragače in nositi na

mesto, kjer so jih razbijali, tucali kamenje itd. itd.

Osem ur tega najtežjega dela, mučenje pod krinko dela, vse z enim ciljem, da revidiramo, da smo spoznali, da smo grešili, da priznamo, da smo izdajalci partije in naroda itd. itd., da bi tako revidirali, postali aktivisti, tj. prešli med batinaše. Osnovno pravilo, cilj in pogoj za svobodo: zakrvi se! Edino s pobijanjem, pretepanjem, provociranjem in denunciranjem si dokazal, da si revidiral, da si se zakrvio. Tako ti ni več vrnitve med poštene ljudi, med nedolžne, krvnik si in vse druge nekrvnike in nerevidirce hočeš sedaj spraviti v krvništvo z najhujšim mučenjem. Kajti pošteni ljudje so sedaj tvoji sodniki. Poznajo vse tvoje zločine. Spravi jih s poti tako, da jih boš prisilil, da se bodo tudi oni zakrvali, kakor si se moral zakrviti ti. Na Golem otoku nema junaka! E, junače, pogošio si! Nema junaka na Golem otoku! I ti češ se zakrviti!

V tem je bilo bistvo Golega otoka v borbi proti informbiroju, Sovjetski zvezi, internacionalizmu, stalinizmu itd. itd. Vse je nastalo čez noč. Dahavce so pred dahavskim procesom z mučenjem prisilili, da so priznali, da so bili, kar niso bili, to je gestapovci. Informbirojevce pa so na Golem otoku z najhujšim fizičnim in psihičnim mučenjem hoteli prisiliti, da bi tudi postali zločinci. Torej niso bili več nevarni krvnikom, kot so bili dahavci.

Toda tudi pri tem jim ni uspelo. Zato so pozneje, ko so bili tisti, ki jih niso mogli zlomiti, že na svobodi, morali o njih sfabricirati pisne falzificirane izjave in jih podtakniti na vse strani. O meni so tako sfabricirali cel kup tipkanih strani ob drugi aretaciji junija 1958, o nekih mojih izjavah, ki naj bi jih dajal med prvo in drugo aretacijo, ko sem bil na svobodi. S temi falzifikati so hoteli udbovci med nas znance vnesti sovražstvo in nezaupanje. Uspelo jim je le za nekaj dni, potem pa smo odkrili to podlo zahrbtnost, podtikanje in falzificiranje, in se je vse skupaj podeseterjeno obrnilo proti falzifikatorjem, Udbi, partiji, oblasti.

Po osmih urah mučenja na delu je bilo kosilo, po kosilu za nekatere počitek, za druge ponovno delo. Če počitek, potem je bila po njem politična ura: npr. ob branju časopisnih vesti, ki so vse poročale o spopadu med Sovjetsko zvezo in Jugoslavijo. Nato diskusija, v kateri je vsakdo moral sipati bes na Sovjetsko zvezo in Stalina. Tu so aktivisti revidirali lovili »skrite« informbirojevce, ki naj bi le revidirali z besedami in stali na stališču naše oblasti, dejansko pa naj bi bili prikriti agenti Sovjetske zveze in Stalina, sovražniki partije in naroda. Zato so morali kroz stroj tudi do nezvesti, bili so deležni požarčenja ponoči, bojkota za teden dni ali več, vpitja, sovražstva, blaznosti, pretepanja.

Vsa ta sredstva je odredjala Udba iz centra v upravi Golega otoka prek republiških zasliševalcev, sobnih starešin vse do aktivistov revidircev po sobah. Vsi postopki in impulzi za mučenje v vseh oblikah so vodili po tej liniji na upravo, kjer so skupno s sobnimi starešinami neprestano analizirali učinke posameznih oblik mučenja, ki so jih odredjali v Beogradu. O teh učinkih so morali Beogradu tudi stalno poročati. Odtod so prihajale direktive za nove, hujše in učinkovitejše metode. Te so potem na upravi skupno z republiški zasliševalci pretresali za konkretno izvajanje. Selekcijo so opravljali republiški zasliševalci in nove oblike predpisali sobnim starešinam in zlomljenim aktivistom iz svoje republike, da so jih izvajali nad tistimi, ki se niso hoteli podati v to zločinstvo.

Vsebina vseh teh direktiv in aktivnosti ni bila nič drugega kot brezmejno

sovraštvo, podlost, zahrbtnost, zločinstvo. Komunist, ki se ni hotel podati v to zločinstvo, ni bil več človek. Z njim se je lahko delalo vse, njega ni varoval noben zakon, ki ga je sprejela družba. Goli otok je bil izven vsakega zakona, bestijalno sovraštvo, uničevanje brezpravnih in nezavarovanih, vse do pobijanja, do smrti. Ubij bandu!

Vse to se je opravljalo selektivno. Nekomu je zadostovala samo aretacija, pa je klecnil in bil pripravljen delati vse. Ta skoraj ni občutil grozovitosti Golega otoka. To so bili predvsem mladi partizani ali celo nepartizani, nepartijci, celo vrinjeni provokatorji, udbovci. Lahko pa so bili aretirani brez krivde, slučajno zaradi kake besede. Zato niso vedeli, zakaj naj bi se branili pred zahtevami Udbe. Take aretirance so tudi potrebovali. Težko pa je nekaterim le bilo preganjanje drugih. Tako je bilo tudi s sinom nekega slovenskega inženirja.

S temi metodami so dosegli, da so začeli odpuščati že po enem letu skupino za skupino, kajti rabili so prostor za nove, ki so prihajale druga za drugo leta in leta. Med izpuščenimi so bili tudi moji bratje. Izpuščali so jih na desetine in stotine naenkrat. Izpustitev je bila slovesna in je potekala na velikem skupnem dvorišču. Zbrati so se morali vsi Golootočani, kaznjenci, aktivisti, revidirci, nerevidirci, gonjeni in mučeni, gonjači in mučitelji, pa tudi vsa uprava z upravnikom in republiški zaslisevalci. Slovesno so klicali tiste, ki bodo odpuščeni zaradi svoje aktivnosti, kriminala. Vsak kaznjenec je pričakoval, da bo poklican, čeprav je bil banda. Po njihovem odhodu pa se je vselej začelo še hujše mučenje nad preostalimi. Zato, da bi jih lažje zlomili ob misli na svobodo.

To je trajalo, kolikor vem, vse do jeseni 1954. leta. Ker se je pokazalo, da se nekateri kljub tem strahotnim zločinskim metodam še upiramo in nočemo pasti v kriminal zato, da bi prišli na svobodo, je prišla uprava na novo idejo mučenja: izločiti tiste, ki smo dajali zgled, da je možno tudi obstati, ne da bi se na kolenih predali zločinskemu pobijanju.

Slovenski zaslisevalec je bil tedaj človek, ki se sploh ni mogel sprijazniti s tem zločinstvom. To se je videlo po njegovi le navidezni strogosti. Bil je primorski partizan, težak invalid brez noge. Začel me je klicati na pogovore, ki so bili presenetljivo prijateljski. Tikal me je in klical z imenom.

– Cene, izmisli si kaj, drugače ne boš prišel živ od tod; ti ne veš, kaj te čaka.

Jaz sem mu odgovarjal: Vse sem napravil, kar sem mogel. Nisem kriv, nisem stalinist, niti nisem bil niti sedaj nisem. Nisem sovjetski agent. Nisem sovražnik naroda in partije. Nihče od nas ni mogel nič napačnega narediti. Aretiran sem bil samo zaradi nekaterih pomislekov, ki pa sem jih pisno sporočil CK KP Sloveniji in prosil pojasnila. Pobijati pa ne morem ljudi, o katerih vem, da so prav tako nedolžni kot jaz. Ne morem špijonirati in denuncirati. Itd. itd.

Zaslisevalec je bil pretresen. Videl sem, da bi me rad rešil, nikdar prej ni hotel od mene nič zločinskega.

– Izmisli si kaj, kako bi se mogel rešiti.

Vprašal sem ga, kaj. A ni znal odgovoriti. Samo ves pretresen mi je povedal, da me čaka nekaj zelo hudega. Ni pa povedal kaj. Tudi za ženo mi je šele on povedal, da je aretirana in da je tu blizu nekje. Bila je na sosednjem otoku Grgurju. Bil je pošten udbovec komunist in je izredno trpel.

Podobno je delal z menoj v ljubljanskem zaporu tudi udbovec, s katerim sem bil prijatelj med vojno. Tedaj je bil v Dolomitih komandir zaščitne čete

CK KP Slovenije, Izvršnega odbora Osvobodilne fronte in glavnega štaba. To je bil Simčič-Marko. Nekega dne me je pod pretvezo, da mi je prišel javit, da sem odstavljen kot profesor na univerzi, odpeljal iz celice na stopnice, kjer nihče ni mogel prisluškovati, in mi govoril podobno kot sedaj ta udbovec na Golem otoku: Izmaži se na neki način. Ti ne veš, kaj te čaka. Tedaj so na Udbi v Beogradu sklenili, da organizirajo (ker niso imeli Sibirijske) Goli otok za strahotna mučenja, s katerimi naj bi komuniste prisilili ne le, da bi trdili o sebi, da so bili gestapovci in zločinci, kot so napravili z dahavci, marveč bi jih napravili za resnične zločince. Kdo bi to takrat vedel!

In zdaj na Golem otoku so prišli po vseh oblikah mučenja, s katerimi pa niso mogli pahniti v zločine vseh kaznjencev, do ideje, da bi iz kaznjencev izločili tiste, ki se najbolj trdno upirajo zločinstvu, in jih premestili v posebno izolacijo, na »punkt 101« (P 101) na Golem otoku. V stari Srbiji Obrenovićev je bila najvišja kazen 101 leto. To je dejansko pomenilo dosmrtno ječo. Tudi na Golem otoku naj bi izolacija na P 101 pomenila dosmrtno kazen: od tod naj ne bi bilo vrnitve v življenje, marveč samo v zločinstvo. In umreti bi morali kot zločinci. Tu naj bi jih s še povečanim mučenjem zlomili, drugi kaznjenci pa bi tako prej klonili, saj ne bi imeli več moralne opore.

Tako so me miličniki nekega večera s pretepanjem in z divjaškim kričanjem odgnali iz barake v hrib med kraško skalovje, ne da bi vedel zakaj. Teči sem moral med skalami navkreber, dokler nismo prišli do neke velike okrogle jame, globoke kakih pet in široke okoli trideset metrov. Tu je bila večja baraka in zraven nje manjša kuhinja. To je bil P 101. Na vrhu je bil obdan z žico, okrog žice so bili stolpi, mi pa smo morali napraviti iz velikih skal še več metrov visoko in skoraj meter široko obzidje. Po njem so hodili noč in dan stražarji. Tu je bila najhujša, najpodlejša turška mučilnica na Golem otoku. Sem so polagoma nagnali kaznjence staliniste. Večina je bila predvojnih in vojnih komunistov. Bili so tudi komunisti z ustanovnega kongresa Komunistične partije Jugoslavije v Vukovaru: Stanisavljević-Krka, star profesor matematike iz Beograda, Ljuba Radovanović, tudi udeleženec tega kongresa, Slovenec Robert Rinaldo pa Nikola Kovačević, mislim, da tudi udeleženec tega kongresa. Dalje komunisti, ki so pred vojno morali emigrirati v Sovjetsko zvezo pred ponovnimi aretacijami v Jugoslaviji v Glavnjači: Kalafatić iz hrvaške Zagore, Zorić iz Dalmacije, Mirko Marković iz Črne gore, Vekoslav Smoljan iz Bosne, Dragutin Gustinčič, različni člani centralnih komitejev iz Črne gore, ministri, bivši ambasador v Varšavi Ljumović, Mirko Marković, ki je bil pred vojno v Moskvi in pozneje delegat kominterne v Združenih državah Amerike, po vojni pa univerzitetni profesor v Beogradu, neki narodni heroj iz Črne gore, predvojni komunist Stepen Mitrović, katerega sestro so leta 1941 Nemci v Beogradu obesili na cestno svetilko, ministri, generali, polkovniki, predsednik skupščine Črne gore itd. Med nas so pomešali neke revidirce in udbovce, ki so se predstavljali kot revidirci, dejansko pa je bila njihova naloga batinati, kar najbolj rafinirano psihično in fizično mučiti in zlomiti komuniste z vsemi sredstvi in turškimi zločinskimi, krvniškimi metodami, s katerimi so nas morali prisiliti, da bi se tudi mi zakrveli nad drugimi, tako kot so se oni nad nami in že bogve nad kom drugim prej.

Tu je torej bilo že vse pripravljeno in sprejem je bil v obliki zverinskega besnega sovražnega vpitja in pretepanja brez vsakega pojasnila. Začela se je

najbolj totalna borba za prevzgojo, za revidiranje bande, banditov in okorelih stalinistov, agentov Sovjetske zveze, sovražnikov naroda in partije, izdajalcev narodnoosvobodilnega boja, kar vse naj bi mi bili. To mučenje je bilo še bolj sistematično, premišljeno rafinirano prisiljevanje, da bi priznali, da smo izdajalci svoje domovine in partije, Tita, da bi vse to obžalovali in z dejanji dokazali revidiranje, spoznanje svojih zmot. Ta dejanja, s katerimi naj bi dokazali svojo revizijo, pa bi zopet morala biti turško mučenje tovarišev, le da še bolj podlo kot doslej.

Eden izmed najokrutnejših načinov mučenja je bilo že dotlej spravljanje peska iz morja. Pozimi v najhujšem mrazu in v senjski burji so nas nagnali v ledeno morje do vratu globoko, odkoder smo morali ves dan dvigati z lopatami pesek in ga nositi na obalo. Bilo je tako nepopisno mraz zaradi burje, da je bilo še najtopleje v ledeni vodi. Zato smo se čim več in čim globlje potapljali v vodo. Kakor hitro sem se dvignil iz vode, sem bil ves moker, izpostavljen mrzli senjski burji in bilo je še veliko huje.

Nekoč smo zaslišali na obali obupno kričanje in jok. Iz vode so potegnili mladega Hrvata. Metalo ga je po tleh, krči so mu zvijali roke, noge in vse telo, kakor božjast. A ni bila božjast. Zvijal se je na vse načine, zvijalo mu je tudi vrat in obupno je tulil. Toda že ni več bil pri zavesti. Odnegli so ga v bolnico in tam je umrl. Kakšni krči so bili to, ne vem. Najbrž posledica silnega mraza. Pa je bil mlad, močan fant.

Na P 101 je bilo mučenje pri delu in po njem še bolj krvniško. Ponovno so zahtevali, da se ločim od žene, če se hočem rešiti iz tega pekla. Preprečevali in razbijali so vsako prijateljstvo s še bolj rafiniranimi sredstvi. Neprestano so špijonirali, kdo je s kom prijatelj. Vsako prijateljstvo so razbili s podtikanjem, češ da za tem tiči sovražno povezovanje itd. Tako je bil namen, da se vsakega stalinista popolnoma izolira od vseh prijateljev, da se ga potem popolnoma osamljenega laže zlomi. Njihov namen je bil, da okorelim stalinistom v tej popolni izolaciji na P 101, izolaciji tudi od kaznjencev na samotnem Golem otoku, prikažejo, da so dejansko zapuščeni od vseh, da so vsi, ljudstvo in partija, proti njim in da so edini nasprotniki svojega naroda. Ker so bili na izoliranem Golem otoku popolnoma odtrgani od dogajanja drugod, je bilo to toliko laže. Prav zato Goli otok.

To, kar se ni posrečilo na svobodi, to naj bi dosegli tu z najbolj zločinskim in krvoločnim turškim nasiljem: da bi se naenkrat stoodstotno obrnili od prijateljstva s Sovjetsko zvezo in mednarodnega delavskega gibanja in partij, ko pa so nas prej na to prijateljstvo leta in leta navezovali z vsemi sredstvi, da bi nas prevzelo brezmejno sovraštvo do Sovjetske zveze in drugih partij, da bi nam torej z največjim nasiljem in zločini spremenili naš prejšnji ideološki pogled na svet, ki so ga desetletja z največjo zavzetostjo vsiljevali našemu proletariatu in nam osebno.

Na političnih konferencah popoldne in zvečer po najtežjem delu in mučenju, s prenašanjem, ruvanjem in razbijanjem skal smo banditi spet morali iznositi svoj stav, drug za drugim, teden za tednom. Naj sem dokazoval, kolikor sem hotel, da nisem imel in nimam nič proti naši oblasti, pomagalo ni nič. Nisem dokazoval tega s pretepanjem in denunciranjem svojih tovarišev. Zopet kroz stroj, zopet bojkot bandi.

Ko so tako kaznjenci drug za drugim iznosili svoj stav, so vstajali med

revidirci in aktivisti tožniki, ki so očitali banditom vse mogoče izmišljene stvari iz preteklosti, iz časa vojne, ko naj bi bili slabiči itd. itd. Starim komunistom, ustanoviteljem Komunistične partije Jugoslavije na vukovarskem kongresu, so posebno vztrajno podtikali stalinizem. Tako tudi ljudem, ki so leta in leta delali v tujini, doma ali v Moskvi v kominterni (Labud Kusovac, Herman, Stumpf, Mirko Marković, Ljumović, Ljuba Radovanović, Robert Rinaldo idr.). Bili so z nami skupaj stalno mučeni, pretepani, priganjani pri delu, osebno blateni z izmišljotinami. Hoteli so nas popolnoma izolirati od sveta in vseh tovarišev, da bi se tako sesuli v vsej osamljenosti. Toda niso videli tihe solidarnosti, ki se je kovala med nami, banditi, izdajalci. Nevidno smo dajali drug drugemu podporo.

Na čem je temeljilo to zločinsko prisiljevanje komunistov, da bi revidirali in postali zločinci? S čim so v tem mučenju računali? Iz vseh potekov revizije sem videl, da zavest, ideje morajo biti odsev in izraz realno izvedljivih akcij, delovanja. Kakor hitro se to delovanje pokaže kot nerealno, neizvedljivo, se začne podirati vsa ideologija, zavest, ideje. Tedaj pod najhujšim terorjem in v popolni izoliranosti od vseh ljudi nastopi zlom – revizija. To se prične najprej pri tistih ljudeh, ki so ideološko najbolj zaostali. Ideološko pa so večinoma najbolj zaostali tisti, ki izvirajo iz najbolj primitivne družbe, primitivnih družbenih odnosov. To se je na Golem otoku pokazalo pri Bosancih in Črnogorcih, ki so najbolj množično branili ideologijo, iz katere so zrasli in bili med narodnoosvobodilnim bojem z njo prepojeni. Pod hudimi udarci so se najprej zlomili, prešli med batinaše in seveda videli v tistih, ki se niso hoteli zlomiti in batinati, svoje sodnike, ki jih je treba uničiti.

Pojem nerealnih akcij, nerealne ideologije je zelo relativen. Človeku iz primitivnih družbenih odnosov se veliko prej nekaj pokaže kot nemogoče, nerealno, neizvedljivo, torej napačno, kakor pa tistemu, ki je zrasel v bolj komplicirani, civilizirani družbi in družbenih odnosih. To pa se ne dogaja le v zavesti, ampak v družbi realno, kajti ljudje v primitivnih družbenih odnosih, to je na nizki stopnji materialne proizvodnje, morajo veliko bolj računati zgolj na sebe, saj jim družba ne more veliko pomagati, od družbe ne morejo veliko pričakovati. Zato tudi ni medsebojne pomoči drugega, ni medsebojnega zaupanja in moči, ki sledi in se ustvarja iz medsebojnega zaupanja. Zato tak človek v navalu sovražnika prej podleže, prej revidira. Saj vsaka ideologija mora biti pot v boljše življenje, ne pa pot v uničenje, trpljenje, umiranje. Le velika vera in zaupanje v moč internacionalnih partij in že realiziranje socializma v Sovjetski zvezi je bila tista realna sila, ki je za časa stare Jugoslavije dvignila tako množico najboljših komunistov tudi iz teh najzaostalejših balkanskih družb v partijski boj, v katerem so prestajali v zaporih, Glavnjači itd. najhujše muke. To je opravila realna ideja. Kakor hitro ideologija izgubi to realno moč, začne razpadati, razpadati začne tudi človek, ki je nosilec te ideologije. Namen Golega otoka je bil, da v popolni izolaciji prikaže tem komunistom, da je prejšnja ideologija, s katero je partija desetletja prežemala vse življenje in delovanje teh komunistov, nerealna, napačna. Iz tega naj bi pod najhujšim terorjem in mučenjem ter v izoliranosti sledil razpad osebnosti, kapitulacija, revizija, ki pa jo je vsakdo moral dokazovati z mučenjem drugih komunistov.

Umetno ustvarjeni najtežji pogoji življenja lahko iztrgajo človeka iz družbene skupnosti prejšnje ideologije, mu vzamejo perspektive, oziroma v izbiri

med življenjem in smrtjo, ki jo zločinski terorist prikazuje kot izbiro med staro in neko novo ideologijo (na primer stalinizem–antistalinizem, prosovjetizem–antisovjetizem itd.), nova ideologija odseva interese terorista v nasprotju z interesi teroriziranega, in mučenec izbere življenje, to je novo vsiljeno ideologijo. Pri tem čuti, da je zapustil svojo staro družbeno skupnost in novo skupnost v začetku sovraži. Toda nadaljnji razvoj dogodkov ga privede do tega, da želi zmage tej novi ideologiji in družbeni skupnosti in poraz njegove stare ideologije. Tudi zaradi tega, ker ga pristaši prejšnje njegove ideologije sami vržejo iz svoje skupnosti, izolirajo. To pa morajo ti storiti zaradi lastnega obstoja, kajti obstoj, življenje je akcija, akcija ne trpi v svoji sredi nasprotnih elementov, proti njim se ravno bori.

Tako se vidi tu dialektika celotnega družbenega procesa, ki pove, da se družbeno dogajanje vrši vedno v obliki enega osnovnega nasprotja, da torej tu ni nobenih pravih prehodov, ampak so le navidezni prehodi.

Ves ta družbeni proces se je pod največjim nasiljem dogajal na Golem otoku, kot se dogajajo svetovni kemični procesi v izolirani mali retorti. Tu lahko pospešimo dolgotrajne kemične procese na minimalno časovno razdobje in na minimalni prostor. Isto se je dogajalo na Golem otoku. Pod najhujšim nasiljem so potekali ideološki in družbeni procesi, ki bi drugače potrebovali neprimerno dalj časa ali pa do njih sploh nikdar ne bi prišlo, ker ne bi bilo takšne umetne zločinske situacije.

Ko so tako na P 101 po večmesečnem bojkotu in najhujšem mučenju pri delu in po njem, podnevi in ponoči mučili starega predvojnega komunista Milana Kalafatića, so ga spravili v takšno stanje, da si je izmislil fingiran izhod. Na politični konferenci je naenkrat izjavil: Hvala vam, drugovi, da ste mi pomagli! Hvala vam, da sam sagledao svoje greške! Z besedami je revidiral, da si je oddahnil. Začasno je prenehalo mučenje, toda v zločine se ni podal. Nagovarjal je tudi nas, naj se na podoben način rešimo. Izmišljali smo si druge oblike. To nas je le deloma reševalo. Prizanašali so nam le tisti aktivisti, ki so bili prisiljeni aktivisti, batinaši in ti so nam pod to pretvezo vsaj začasno lahko malo zmanjšali mučenje. Toda ne za dolgo.

Praktično sem bil ves čas pod bojkotom, fizično in psihično. V najhujši zimi, še preden sem prišel na P 101, nisem imel niti ležišča na pogradu med drugimi kaznjenci, marveč sem moral ležati na tleh pod pogradom. Nekajkrat so me gonili do nezavesti. Z dela so me vlekli nezvestnega, saj sam nisem mogel več hoditi. Ko smo s samokolnicami vozili glino, me je ves čas preganjal revidirec s samokolnico, ki je bila skoraj prazna. Zaganjal se je z njo v moje noge in me priganjal v tek, vse do zadnjih moči. Ko se je utrudil, ga je zamenjal drug revidirec, itd. v nedogled, v najrazličnejših oblikah. Zjutraj pred barako stroj: izbirali so, kdo je za zdravnika. Do njega so mogli le aktivisti. Ko so me tako prignali v stanje, da se nisem mogel več normalno gibati, hoditi in tekati zaradi popolne izčrpanosti, so me poslali v bolnico. Tam so nekateri že umirali. Za nekaj dni, toliko da sem si odpočil, da so me ponovno lahko gnali in mučili pri delu in da bi videl, kako udobno življenje me čaka, če bi revidiral. Delo je trajalo cele tedne in mesece tudi od sedmih zjutraj do petih popoldan. Vso pot na delo in z njega smo morali teči. Ko smo čakali na zajtrk ali na večerjo, smo morali peti. Sa rada se vračamo, Druže Tito, mi ti se kunemo, da s tvoga puta ne skrenemo... In druge.

Spet druge tedne v tisti zimi smo po hribu med skalami sadili borovce. Kopati smo morali v kraško zemljo pod skalami jame za sadike. Vse z največjo naglico. Pod največjim priganjanjem. Bila je močna in ostra senjska burja. Nekajkrat smo se morali zaradi nje vrniti v barake. Tu pa nas je čakalo še hujše: politična ura s pretepanjem kroz stroj, psihičnim mučenjem.

Težke skale smo morali nositi na nosilih po štirje na ramah prek kraških skal, brez poti, v teku. Če je padla skala z nosila, so nas pretepli. Bojkotiranci smo morali nositi vodo iz cisterne ob morju v cisterno nad barako v hribu. Na drugo sta po dva in dva nosila težak sod z vodo. Ves čas navkreber, med neprestanim priganjanjem najbolj krvavih priganjačev in izdajalcev. Vodo smo morali nositi v vsakem vremenu, dežju, burji, žgočem soncu, mrazu. Potem pa spet spanje pod pogradom.

Bojkotirani smo morali iz morja vlačiti skale, iz globine do dveh metrov. Gonjači pa so nas neprestano priganjali.

Ko sem bil tako spet popolnoma izčrpan, so me poslali na delo v kuhinjo. Nekomu je uspelo, da mi je pomagal, nekomu od višjih. Toda tudi tu so me neprestano priganjali. Šef kuhinje je bil revidirec, sarajevski musliman z deloma pokvarjeno nogo, drugemu kuharju so morali Bosanci ob prostem času prepevati sevdalinke tako kot v bosanskih kavarnah. On pa je ležal na tleh kot aga. Karkoli sem napravil, je bilo narobe.

Med najhujšimi mučitelji na P 101 je bil podtaknjeni revidirec udbaš, pozneje univerzitetni profesor v Beogradu. Ta je imel posebno nalogo: zlomiti tudi mene. Bil je moj stalni gonjač pri delu, na političnih konferencah me je neprestano razkrinkaval in tako spravljal pod bojkot. Dokazoval je, da sem stalinist, da nisem z ničimer dokazal, da sem revidiral itd.

Ko sem bil leta 1949 aretiran, je bila med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo samo diskusija o pismih in odnosih. Tedaj še ni bilo sovjetskih groženj z vojsko. Ko smo bili na Golem otoku, so se začele grožnje z vojsko. Vsega tega naj bi bili krivi tudi mi bojkotiranci. Mi naj bi bili na strani teh agresivnih groženj, s katerimi nismo imeli nič skupnega, najmanj pa, da bi jih odobravali. Toda nobeno dokazovanje, da smo proti taki Stalinovi politiki, ni zadostovalo. Zakrvi se! Le s tem boš dokazal, da nisi enak agresor kot Stalin. Mlati, pobijaj, muči, provociraj, denunciraj, podtikaj svojim nedolžnim tovarišem. Če ne, stalen bojkot. Praktično sem tudi ves čas bil bojkotiran.

Aktivisti so čez nekaj časa (1953) začeli dobivati celo cigarete. Šest cigaret dnevno. Da bi na videz pokazal, da se štejem za revidirca, sem zaprosil za cigarete, čeprav nisem nikoli kadil. Zasliševalec, ki je na P 101 odgovarjal za cigarete, je bil divji bosanski udbovec. Od besa je kar poskočil in me usekal po glavi: Tako, ti cigarete?! Jaz pa moram vsak teden posebej za tebe pošiljati poročila v Beograd o tvojem banditstvu. In začel se je še ostrejši bojkot.

Tako sem spet spoznal, da je bilo moje mučenje vodeno neposredno iz Beograda, kjer sem imel tedaj svoje intimne sovražnike. Ti so me hoteli na vsak način zlomiti, uničiti moralno, politično ali fizično. Moja intimna sovražnica je prišla z Borisom Kraigherjem celo na Goli otok, da si je ogledala to mučilnico. Vsak visok politični funkcionar je lahko brez vzroka spravil na Goli otok vsakega komunista, ki mu je bil na poti. To smo na P 101 spoznavali vse bolj jasno. In posamezni najvišji in najstarejši partijci, ki so bili partijci še od vukovarskega ustanovnega kongresa Komunistične partije Jugoslavije dalje,

toorej preden je Tito sploh postal član partije, so vedeli vsak za svojega preganjalca, ki je moral biti po položaju višji od njih. Bili so člani naše partije že pred Titom, Kardeljem, Kidričem, Djilasom in bili so jim na poti. Proč z njimi, toda kot z zločinci.

Spet so zahtevali, da se ločim od žene in da to podpišem. Dopovedovali so mi in lagali, da je žena med vojno kot aktivistka v Mariboru živela z Nemci. Toda preveč naivni so bili s temi lažmi: pozneje sem zvedel, da so tudi od moje žene zahtevali, da se loči od mene. Ni se jim posrečilo. Pa sem spet bil še pod strožjim bojkotom.

Tudi na P 101, kot prej, niso mogli zlomiti ne mene ne nobenega drugega starega komunista. Popolna izmučenost nas je družila, kazali smo si znake prijateljstva in zaupanja: vzdržati, ne se podati v kriminal. Toda tudi ta povezanost je bila možna le v največji tajnosti in morali smo jo na zunaj skrbno prikrivati. Od tistih, ki so jih šteli za politično manj važne, so zahtevali za revizijo manj dokazov. Dovolj je bilo le, da so kričali na nas, pri delu so nas priganjali le tedaj, ko so jih opazovali krvavi revidirci, drugače so nas pustili, da smo se čimbolj oddahnili. V tem so bili večinoma zelo humani Vojvodinci. Ko so me poslali na delo v kuhinjo, je kuhar, bil je Vojvodinec, zahteval mene za pomočnika v kuhinji. Na zunaj se je drl na mene, ko pa je videl, da naju nihče ne vidi, je bil na moji strani, najboljši tovariš. Pomagal mi je s tem, da mi je dal več jesti. Na skrivaj ali pa tako, da sem moral čistiti kotel z ostanki jedi.

Marca 1953 je umrl Stalin, kmalu nato še Kidrič. Razmere so se zato kmalu izboljšale. Ni bilo več takega mučenja, ne bojkotov. Za sobnega starešina je prišel Mirko Marković, univerzitetni profesor, ki je pred vojno delal v komin-terni v Moskvi in Ameriki. Bil je inteligenčen v svojem vodenju. Svetoval nam je vse vrste načinov, da smo se lahko izmikali najhujšemu. Toda med nami so bili še pobesneli preganjači.

Nekaj časa smo delali tudi v kamnolomu. Z vitlom in debelo žico smo vlekli odkopane bloke marmorja in jih trgali od drugih blokov. Blok smo ovili na vrhu, ko je še gledal iz zemlje, z železno verigo, na njo privezali dolgo debelo žico in jo z vitlom nategovali, dokler se blok ni odlomil. Iz teh skal smo potem morali klesati kvadre. Pozneje sem zvedel, da so bili tudi za spomenik na Rabu.

Ko nekoč nikakor nismo mogli odtrgati bloka od skale, mi je priganjač, neki Makedonec, ukazal, da moram iti k verigi okrog skale. To je bilo smrtno nevarno, kajti žica se je večkrat strgala in s silovito močjo poletela k vitlu. Česar se je dotaknila, je prerezala. Nisem hotel k skali, čeprav sem tvegaj poostren bojkot. Da bi mi moj priganjač dokazal, da ni nobene nevarnosti, je sam šel k verigi okrog skale. V tistem trenutku je veriga počila in ga zadela v glavo. Bil je na mestu mrtev. Tako sem si rešil življenje pred gotovo smrtjo.

Proti koncu novembra 1953 sem delal globoko v kamnolomu pri ruvanju skal. Nad kamnolomom se je pojavil zaslisevalec, me poklical in odpeljal v upravo. Sporočili so mi, da sem prost. Še istega dne sem odšel z Golega otoka. Za mano čez nekaj dni še velik del preostalih.

Tako se je končal moj prvi Goli otok.

Ko sem prišel v Ljubljano, sem bil brez stanovanja, brez službe, na cesti. Toda tudi na cesto nisem prišel kar takoj. Z Golega me je ves čas spremljal udbovec. S kolodvora nisem prišel na svobodo, marveč v zapor. Novo zaslišanje, da bi revidiral. Ko so izvedeli svoje, spet v zapor. Prišel je udbovec in rekel:

Na svobodo! Ko sem šel iz zapor, sem opazil, da mi ves čas sledi neki človek. Bil je udbovec. Gledal je, kam bom šel, kajti izgubil sem vse, poleg profesure tudi stanovanje. Šel sem k svojemu bratu Tinetu in povedal mi je, da sem ob vse in da je žena v Mariboru. Pred hišo je stražil udbovec. Naslednji dan sem se odpeljal v Maribor. Od Celja naprej mi je sledil v kupeju revidirec iz Šentjurja Marjan Žagar. Vse do Maribora, da je videl moje snidenje z ženo na kolodvoru. Ostal sem pri njej. Delala je v nekem vrtcu, pred aretacijo pa je bila načelnica oddelka na ministrstvu za prosveto v Ljubljani. V Mariboru so ji dali zaposlitev zato, da bi naju ločili. Čez pol leta sem dobil službo v Arhivu Slovenije v Ljubljani. Torej spet ločen od žene! Stanovanje sem dobil za silo pri sorodnikih, sobo in kuhinjo. Kljub prizadevanju Udbe, da bi naju ločili, je tudi žena pozneje dobila službo v Ljubljani kot učiteljica. Pomagali so nama tihi in skriti prijatelji.

Toda to mirno življenje ni trajalo dolgo. Junija 1958 sem bil ponovno aretiran, ko je zmešani Hruščov v Sofiji v nekem govoru napadel Jugoslavijo. Tri tedne zasliševanj. Zasliševalec je sam videl, da ni nobenega vzroka za aretacijo in zapor. To mi je tudi odkrito povedal. Jaz pa sem trdil in odgovarjal: Goli otok bo! On pa, da je to nemogoče, ker za to ni nobene osnove. Poleg tega naj bi po novem zakonu sploh ne bilo mogoče prestajati kazni v drugi republiki, le v svoji.

Ko je bilo konec zaslišanj, me niso izpustili, marveč mi podaljševali zapor, češ da gre za zasliševanja. A teh ni bilo. Podaljševali so zapor le zato, ker je bil decembra zasedanje skupščine v Beogradu, ki je edina mogla spremeniti zakon o prekrških tako, da je bilo mogoče obsoditi na prestajanje kazni »v določenem kraju«. Ta kraj je bil seveda lahko kjerkoli. In res, pri Golem otoku je bil otok Grgur, na katerem so od 1948. leta bili tudi informbirojevci.

Takoj nato so nas odpeljali na Grgur. Tako kot prvič brez sodne obravnave pred sodiščem, kjer bi se mogel braniti in vzeti odvetnika. Prvič smo mogli biti po zakonu o prekrških obsojeni le na pol leta prisilnega dela, drugič pa le na pol leta prisilnega bivališča. Dejansko pa je bila to le kamuflaža: teh šest mesecev so podaljševali po mili volji, odvisno od revizije in aktivnosti. Jaz sem odsedel skupaj skoraj sedem let. Toda to ni bilo nikakršno prisilno delo, še manj prisilno bivališče, marveč najstrahotnejše turško mučenje, da bi nas spremenili v kriminalce in s tem v družbi fizično likvidirali. Kdor se ni dal spraviti v kriminalce, so ga povsod v družbi za hrbtom prek vseh mogočih organizacij proglašali za zakrknjenega stalinista, blatili osebno na najbolj ogaben način. Kot sem že omenil, so pri moji aretaciji širili vest, da sem se v zaporu popolnoma zlomil, da samo molim itd. Vse to sta širili Udbe in partijska organizacija. Še danes mi ljudje vse to pripovedujejo in se opravičujejo. Tu se je začela demoralizacija partijcev in vse družbe in to še danes razjeda našo družbo.

V tem drugem prisilnem bivališču so bolj uporabljali oblike psihičnega in moralnega pritiska. Zasliševanja v zaporu in izjave aretiranih so falzificirali tako, da bi aretirane med seboj spravili v največje medsebojno sumničenje in sovražstvo. Tako so poslali iz Ljubljane v Zagreb preko 100 strani mojih popolnoma falzificiranih izjav o tovariših iz Zagreba, s katerimi sem bil prej na Golem otoku in sem potem na svobodi vzdrževal stike z njimi. Pokazali so jim moje falzificirane izjave. Vsak list je bil podpisan z mojim falzificiranim podpisom. Udbe je naivno mislila, da nas bo razbila in spravila v trajno

medsebojno sovraštvo in sumničenje. Ko smo se srečali na otoku, smo se sprva resnično spopadli. Toda takoj se je pokazalo, da smo bili žrtve podlega udbaškega podtikanja in falzificiranja dokumentov ter izmišljenih izjav. To nas je še bolj združilo. Dobili smo novo izkušnjo o turški podlosti Udbe in partije. Niti Hitlerjevi gestapovci niso postopali tako.

Takšno turško podlost, zahrbtnost in zločinstvo sta Udba in partija uporabljali še naprej vsa desetletja. To so najširše množice ljudi spoznavale vedno jasneje, zato je danes popolna demoralizacija in nezaupanje v partijo in vodstvo. Zlasti stari partijci z vsemi temi izkušnjami izstopajo iz partije, mladi pa nočejo vstopati vanjo.

Tudi z najbolj podlimi pritiski, izsiljevanji in manevri med kaznijo na Grgurju niso dosegli nič. Bili smo zopet izven zakona, z nami so delali, kar so hoteli. A dosegli niso tega, kar so hoteli. Na svobodo sem prišel decembra 1960. Stalinistično preganjanje in diskriminacija pa traja že vsa desetletja, le da bolj zahrbtno, pod krinko samoupravljanja in tako dalje.

Če bi metode mučenja informbirojevcev, da bi jih z največjo okrutnostjo eliminirali iz političnega življenja, strnili nekoliko krajše, bi se dalo to izraziti takole.

Leta 1948 je nastala v partiji na podlagi nasprotja med Titovim vodstvom in Sovjetsko zvezo, ki se je najprej pokazalo javno v pismih med Stalinom in Titom, umetna cepitev in fronta. Vsi partijci so morali dati svoje mnenje o teh pismih in njih stališčih. Vsako nesoglasanje v eni sami točki je bilo lahko v Sloveniji končno povod za aretacijo in Goli otok.

Ob prihodu na Goli otok je moral vsak najprej pred kolektivom barake iznesti svoj stav. Vsak je moral vnaprej priznati krivdo, da je stalinist, izdajalec partije in naroda. Gorje mu, kdor tega ni storil. Bil je na mestu tepen. Mlatili so ga tudi ljudje, ki so bili namerno aretirani, da bi že takoj v zaporu revidirali in postali mučitelji. Ti bodisi niso imeli nikakršnega političnega stališča bodisi so slučajno rekli kakšno besedo, zaradi katere so jih aretirali. Ti so bili potem pripravljeni storiti vse, samo da bi prišli na svobodo.

Vsakdo je moral dokazovati, da ni stalinist, s tem, da je mučil tiste tovariše, ki jih je Udba določila za mučenje kot staliniste. Center Udbe je bil v upravi otoka na čelu z upravnikom. Ta je bila sestavljena iz upravnika in njegovih pomočnikov ter iz zasliševalcev iz posameznih republik. Ti so točno poznali vsakega aretiranega in vedeli, kako ga je treba mučiti, da bi ga zlomili in napravili za svojega agenta, ko bo na svobodi. To je bil cilj uprave, ki je dobivala direktive iz Beograda. Te direktive je uprava dnevno ali tedensko prenašala prek sobnih starešin. Tako so bili v isti baraki kaznjenci, od katerih je bil vsak mučen drugače. Sobni starešine so morali potem upravi poročati, koliko so dosegli z mučenjem. Prisiljevali pa so tudi mučene, da so se javljali k pogovoru z zasliševalcem, da bi povedali o svoji reviziji in tako bi jih on obvaroval pred sokaznjenci. To je bil še večji cinizem in prevarantstvo. Krvniki so tako delili milost mučenim, katerih mučenje so sami vodili toliko časa, dokler mučeni ni prišel po pomoč k tistemu, ki je dejansko vodil mučenje. Se vdal na milost in nemilost, svojo revizijo in vdanost pa dokazoval z mučenjem drugih, denunciranjem, provociranjem. Tako so si dobili provokatorjev in udbovcev za poznejše čase v svobodi.

Tako so spravili posamezne revidirce v položaj, da so v nerevidircih morali

videti svoje najbolj nevarne sovražnike. Te so že zaradi sebe in svoje usode morali prisiliti, da so se vdali, revidirali, mučili in topli druge nerevidirce. Vse to ob najtežjem delu in mučenju pri delu in po njem, ob največji lakoti in žeji, boleznih. Tako se je Goli otok spremenil v pravi nori pekeli, blaznico, kotel sovraštva.

V tem strahovitem sovraštvu, mučenju in brezperspektivnosti je težko vzdržal tudi najbolj trden komunist. Vzdržali so predvsem predvojni komunisti in velik del preizkušenih partizanov.

Jaz sem zavzel isto stališče kot med vojno. Kmalu v začetku vojne sem spoznal, da je minimalna verjetnost, da bom preživel. Če je padlo toliko mojih najboljših in najožjih tovarišev, je minimalna možnost, da bom preživel jaz. V najtežjih trenutkih boja, ko nisem videl popolnoma nobene možnosti, da bom preživel, se mi je golo življenje pokazalo v neizmerni vrednosti in lepoti. Vselej sem tedaj sklenil: če bom prišel iz tega položaja živ v svobodo, bom zadovoljen, tudi če bom živel ob samem kruhu in vodi. Le enega ne: vdati se sovražniku.

Ta osnovna misel me je vodila tudi na Golem otoku: rajši dati življenje kot pa predati se Udbi, zločinom, kljub temu, da mi je bilo golo življenje tako dragoceno. Tako sem se laže izmotal iz najtežjih situacij, iz najbolj okrutnih, perfidnih in krvniških turških podlosti, s katerimi so me mleli Udaba, partija in nekaj naših najvišjih voditeljev, ki sem jim bil napoti ali sem se jim zameril.

Da nismo stalinisti, da nismo sovražniki partije in naroda itd., bi morali dokazovati z zločinskim mučenjem svojih tovarišev. Ker nerevidirca nismo mogli tega tako dokazovati, smo bili mi predmet drugih, ki so na nas revidirali. Tako je revidiral na meni že moj stari znanec, tako v zaporu v Ljubljani kot na Golem otoku: z neprestanim siljenjem v revizijo, ob drugi aretaciji celo s pismi; k pisanju ga je verjetno prisilila Udaba. V teh pisemih mi je očital okorelost stalinista, ki še ni sprevidel svoje zmote. To svojo zmoto naj bi sprevidel on, zato je dobil svobodo in pozneje tudi kariero. Udaba je točno poznala slabiče, te je izbrala, da so napadali tiste, ki niso kleknili. Poznala je tudi vse slabe strani in preteklost tega mojega znanca. S tem ga je takoj v Ljubljani zlomila in uporabila proti meni, ki sem bil že kot študent povezan s partijo in delal zanjo leta in leta.

Enako so hoteli pridobiti tudi mojo ženo. Aretirali in mučili so jo skoraj do smrti le zato, ker se ni hotela ločiti od mene. Ko tudi v zaporu niso našli pri njej niti najmanjše sledi o povezanosti z informbirojem, so jo hoteli pripraviti do tega, da bi se ločila od mene in me pomagala zlomiti. Ker tega ni hotela storiti, so jo odpeljali na Goli otok in Grgur in jo mučili skoraj do smrti.

Vsakdo je moral na politični konferenci barake začeti priznavati, da je nečesa kriv, bodisi politično bodisi z osebnimi lastnostmi in slabostmi. Če tega ni hotel ali mogel, ker se je počutil nedolžnega, ga je zgazila brezumna besneča množica revidircev, ki so tako morali neprestano dokazovati svojo revizijo. Če je kdo od njih kdaj ni dovolj dokazoval, je spet padel pod bojkot. Vse to so na najvišji inštanci vodili iz uprave, in sicer zasliševalci iz republik, ki so republiškim udbovcem odgovarjali za kaznjence in njih revizijo. Nekaj časa je bil slovenski zasliševalec neki udbovec, toda pošten človek, ki je vse to zločinstvo videl. Na njegovo prigovarjanje sem na političnih konferencah v baraki ponovno govoril o svojih karakternih slabostih, da sem premalo zaupal partiji, da sem preveč zaupal Sovjetski zvezi, da sem premalo aktiven. Toda

vse to je bilo za revidirca premalo. Nisem se zakrvio. Ostajal sem ves čas pod bojkotom, ker vsega, kar sem priznal, nisem dokazoval z aktivnostjo, to je s pretepanjem, denunciranjem itd. svojih tovarišev. To me je končno privedlo na P 101.

Ves čas je Udbi šlo za to, da take nekompromitirane ljudi popolnoma izolira, da ostanejo brez prijateljev, da je vse proti njim.

Razbijanje prijateljstva je Udba dosegla z vnašanjem razdora med nerevidirce z lažnimi vestmi o njihovem izdajanju itd. in z odpiranjem vrat, skozi katera bi se prek revizije mogli vrniti v svobodo. Ves Goli otok je temeljil na samih lažnih podtikanjih Udbe, ne le na zločinskem mučenju.

Pri tem si je Udba neprestano pridobivala novih izkušenj, ki jih je neprestano izpopolnjevala tako, da je bil ves Goli otok velikanski stroj, ki je neprestano mlel in lomil ljudi. To je delala Udba ves čas. Toda na svobodi se ji to ni posrečilo tako, kajti družba je velika, absolutna večina ljudi prej ali slej spozna to metodo (in hkrati poštenost blatenih ljudi). Ti so jim neprestano v oporo, tajno ali javno. Če pa se skupina ljudi izolira in loči od celotne družbe, je veliko lažje zlomiti ljudi, jih izolirati, blatiti za njihovim hrbtom. Če je človek zapuščen od vseh najboljših prijateljev, izgubi svoj družbeni obstoj, svojo družbeno bit. Nastane lahko logika: napadli so me najboljši prijatelji, jih bom pa še jaz. Da se človek reši pred to skušnjava, mora prinesiti iz preteklosti trdno moralo, ki tudi za ceno življenja ne klecne. Poleg tega igra ideološka razgledanost odločilno vlogo: sem nedolžen in nujno se bo to prej ali slej pokazalo, četudi šele po moji smrti. Tako je umrla že množica revolucionarjev, opljuvanih in zasramovanih. Ta zavest mi je ves čas vlivala trdnost in dajala moralno moč. Le tako se je bilo mogoče izogibati delovanju osnovnega zakona na Golem otoku: pri vsakdanjem delu, na vsakem koraku dokazovati, da si se sprl z vsemi nerevidirci. To pa je bilo mogoče dokazovati z mučenjem, izdajstvom in denunciranjem, podtikanjem itd. Šele tako se je človek mogel dvigniti med »ljudi«, to je med revidirce, med prejšnje prijatelje, ki so ga zapustili: tako so postali prijatelji na novem nivoju, to je v kompromitiranosti. Toda na tistem popolnoma zlomljene, razklane duševnosti.

Tako nastanejo popolnoma novi odnosi, zlomljena in posiljena družba duševnih invalidov. Logika starega normalnega mišljenja je sprevrnjena v prizmi izdajstva, neprepričanosti in fingirane prepričanosti. To mentaliteto sem pozneje ves čas opazoval na skritih in odkritih udbovcih na svobodi. Do danes. V takem položaju človek hoče, da so vsi zločinci, drugače niso tvoji prijatelji. Takšna je tudi naša sedanja družba in takšni so odnosi med udbovci. Kdor se ne vključi v te odnose, jim je nevaren. Osnovno pravilo jim je: moraš se kompromitirati, zakrvi se, potem šele si resnično zanesljiv.

Ta sprememba je videti popolnoma nerazumljiva, njeni pojavi so za normalnega človeka popolnoma nelogični. Toda imajo svojo logiko, skrito globoko pred našim običajnim dnevnim razumom in sklepanjem ter prakso: osnovno je tu to, da postaneš zavesten zločinec (glede na prejšnje stanje v družbi), a tega ne priznaš za zločin, ampak za normalno. Zato hočeš, da bi bili vsi zločinci, da ti tako ne bi mogli biti nevarni. Prav zato se je mnogim zbledlo ali so napravili samomor.

Tako se pravzaprav v revoluciji ustvarjajo novi odnosi, nova družba, nov vladajoči razred, če se to dela iz svobodne volje, iz prepričanja o pravičnosti

novih koristi osvobojenega človeka. Na Golem otoku, v popolni izolaciji od normalne družbe, pa so bili ustvarjeni umetni, nenormalni pogoji. Tam se delovanje ni začelo s spoznanjem o pravičnosti delovanja, marveč le zaradi samoohranitve, zaradi individualnih koristi na račun drugih in v nasprotju z družbeno ideologijo marksizma in revolucionarno moralo itd.

To je bil laboratorij, v laboratoriju epruveta, v epruveti Goli otok in njegovi kaznjenci, metode mučenja so dodatni elementi, s katerimi se spreminja človek, se uničuje, ustvarja novo družbo, razklano, zločinsko. Pri tem se najjasneje vidi, da je življenjski obstoj (ali celo materija nasploh) tista osnova, iz katere rastejo ideologije kot oblike eksistence in uspeh in obstoj posameznikov. Te oblike seveda na noben način ne morejo biti konstantne, ampak so v neprestani fluktuaciji zaradi impulzov iz materialne baze. Oblike same po sebi niso razumljive, so le abstrakcije, pomenijo nekaj v zvezi z osnovo življenja in njenimi impulzi.

Motivi akcij pri človeku so v osnovi dvojni: na fiziološkem principu so se oblikovali kot zakonitosti, logično, na višji stopnji pa kot družbene zakonitosti, za družbo. V osnovi pa so pred obema formama (individuuum – družba) motivi le nekaj zunanjega, neadekvatnega, približnega, osnova pa je življenje, ki se hoče prebijati za vsako ceno, pri nekaterih močnejše in brezobzirnejše, pri drugih, bolj kulturnih, pa bolj obzirno. Ideje in ideologije so le sredstva, splošne formulacije osnovnega življenjskega gona. Ideja pa pomeni tudi tovarištvo, družbeno povezanost: v težkem položaju, ko gre za biti ali ne biti, se to tovarištvo lahko tudi zlomi, da bi se obvarovalo individualno življenje. Kdo se prvi zlomi? Ljudje iz zaostale družbe, ki ne znajo poiskati izhoda, nimajo dovolj velikega horizonta v družbenih izkušnjah.

To lomljenje je najtežji duševni zlom, je zlom ustaljene strukture duševnosti, ki se je v normalnem življenju niti ne zavedamo. Nastanejo podrte, razdrte, razklane osebnosti, zbegani, duševni bolniki. Zato so sposobni največjih kriminalnih dejanj, ko gre za reševanje svojega življenja. Enako kot če bi bil človek v partiji neiskreno špekulantski, v težkih trenutkih najlaže zapušča, izdaja, prehaja na druge pozicije.

V težkih situacijah se individui in družbena gibanja preizkušajo, od njih odpada, kar ni resnično, kar ni zraslo iz družbene stvarnosti. In še bolj resnični postajajo tisti, ki ostajajo trdni, ki vzdržijo preizkušnje. Boj proti revolucionarjem v vseh časih je te točke odkrival. Hitler se je izkazal za velikega psihologa, a ne dovolj velikega, revolucionarji so bili še večji.

Družbene organizacije se dajo ali razbiti ali utrditi na teh točkah. Ideologije zbirajo in družijo tudi elemente, ki so tem organizacijam tuji. V tej točki je sploh bistvena skrivnost gibanja družbe, človeka, individualnosti in družbene splošnosti.

Kdaj v težkih situacijah vzdržiš, kdaj ne vzdržiš? Vzdržiš le, če neprestano uvidevaš smiselnost, vrednost svoje žrtve pri samem sebi ali vsaj pred družbo, pred bodočnostjo. Med narodnoosvobodilnim bojem so bile težke in najtežje situacije, v katerih pa so pripadniki v glavnem vzdržali, le redki so klecnili, se vdali. Tedaj je bila ideologija nacionalne in socialne osvoboditve tako močna, da je posameznik v glavnem lahko vzdržal v teh situacijah. Toda nekateri so le klecnili, in to predvsem ujetniki v policijskih zaporih in med policijskimi mučenji, ki so razbijala to ideologijo. V takšni policijski situaciji so bili

kaznjenci na Golem otoku, kjer jih je Udba z največjo okrutnostjo in prevarami silila v kriminal, med kriminalce: zakrvi se!

Posamezniki so v takih situacijah reagirali različno, v veliki meri tudi zato, ker dejansko niso bili nasprotniki, to nasprotovanje se jim je le podtikalo; ni jih družila nobena trdna nasprotna ideologija, taka ideologija se jim je le podtikala. Zavračanje, da bi čez noč udarjali po tem, kar so jih voditelji ves čas učili in so sami tudi prakticirali, po čemer pa so voditelji začeli čez noč udarjati, to ni nobena nova ideologija. Zato so se kaznjenci na najbolj različne individualne in skupinske načine izmotavali iz teh situacij, da niso zapadli v kriminal, na kolena, se zlomili. Laže je vzdržal tisti, ki je imel več življenjskih in političnih izkušenj, ki je imel trdno in urejeno družbeno življenje, trdnejšo ideološko perspektivo itd.

Strategija Udbe pa je bila zlomiti kaznjence, pahniti jih v kriminal in s tem v samouničenje, tako da bi z brutalnostjo in prevarantstvom zlomili najprej najšibkejše elemente. Zato je prignala na Goli otok celo nepartijce in reakcionarje in jih namenoma odkrito pomešala med komuniste, da bi z njimi laže opravila svoje uničevalno delo. Taki elementi nimajo osnove za to, da se ne bi takoj predali pritisku z dušo in telesom samo zato, da bi rešili svoj obstoj. Zato je Udba privedla na Goli otok ljudi, ki s sporom niso imeli nič, ga niso niti poznali, zato so bili ideološko popolnoma neoporni, brez perspektivnosti, politično in kriminalno obremenjeni, s strtim osebnim življenjem, razpadlo družino itd. Zato je bil tudi eden od glavnih ciljev Udbe razbiti družine, zakone. Taki ljudje so se takoj vdali, se tudi takoj v boju zakrvali z revolucionarnimi elementi, komunisti in jih bili takoj pripravljeni mučiti, provocirati, jim podtikati neresnice.

Namen Udbe je bil, da bi se komunisti v obrambi pred fizičnim terorjem tudi sami fizično spopadli s temi barabami. Kakor hitro pa bi se spopadli z njimi, bi si nakopali zaklete sovražnike in se s tem še bolj izolirali. S tem naj bi jih prisilili, da bi se čimprej približali upravi, kajti barabe so imele zaslonbo v upravi, nerevidirci pa ne. Uprava pa je imela edino alternativo: ali se tudi ti zakrviš ali pa boš obsojen na to mučenje do smrti.

Kdor se je zakrivil, se je s tem še bolj izoliral, kajti zapustili so ga nerevidirci, revidirci pa mu še niso zaupali. S tem je bil še bolj odvisen in navezan na upravo in na njena krvniška navodila. Takim revidircem ni ostalo drugega, kot da so še bolj bestialno mučili nerevidirce, kajti sedaj so bili oni njihovi edini sodniki, tožniki. Znebiti se je bilo torej treba svojih tožnikov in sodnikov tako, da jih spraviš med prodane revidirce, da jih zlomiš.

Tem ljudem je uprava lahko obljubljala karkoli za nagrado za njihovo aktivnost, ko so se enkrat zakrvali in prodali Udbi, jim ni bilo treba uresničiti nobene obljube, saj so bili družbeno uničeni. Uničeni ne le za družbeni sistem, marveč za vsak družbeni sistem so politični mrtveci, uničeni ljudje.

To je bil osnovni mehanizem Golega otoka. Ta mehanizem je v naši družbi v prikriti obliki ostal vse do danes. Kjer ima oblast v rokah le ena stranka, ima v rokah oblast dejansko njena policija. Policijska država. Totalitarizem.

To je bil pekel Golega otoka. Norišnica. Komunisti, ki so bili obdolženi informbiroja, stalinizma, itd., so bili izven vsakega najbolj osnovnega zakona, podvrženi pravnemu kanibalizmu Udbe in revidircev.

Ko so se dogajala vsa ta grozodejstva v Jugoslaviji na Golem otoku,

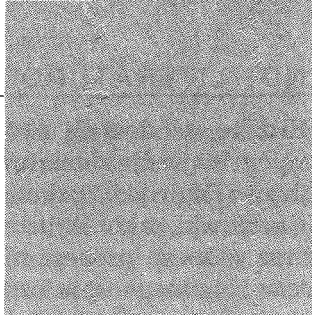
popolnoma odrezanem od družbe, so domači časopisi in diplomati v tujini proslavljali z največjim pompom največjo demokracijo v Jugoslaviji, ki se je rešila Stalinovega terorja, njegove Sibirijske. Proslavljali so najbolj humanistično zakonodajo in najhumanejši kazenski zakonik itd. Kaznjenci na Golem otoku pa so bili zaprti večinoma brez sodnega procesa in po zakonu o prekrških, ki je dovoljeval le nekaj mesecev prisilnega dela oziroma bivanja. Dejansko so brez osnove in podaljševanja vlekli to kaznovanje leta in leta, pri meni skupaj skoraj sedem let.

Obenem pa so pobijali komuniste tudi po zaporih po vsej Jugoslaviji.

Za svobodo so nam pripravljali predvsem razbitje zakonov, družin. Tako so staremu, predvojnemu komunistu Hermannu na upravi lagali, da ga je zapustila žena. To so delali zato, da bi ga zlomili. A ga niso. Pa tudi žena ga ni zapustila. Od moje žene je slovenska zasliševalka še tik pred odhodom na svobodo zahtevala, da se loči od mene. Tudi meni je bilo pred izpustitvijo z Golega otoka postavljeno vprašanje, ali bom še živel skupaj z ženo. Seveda spet z namenom, da je ločitev pogoj za svobodo. To je bila generalna linija za vse udbovce na Golem otoku. Tako so delali, čeprav marsikdo z odporom.

Spretno prikrita diskriminacija in teror po prihodu na svobodo trajata za nas ves čas, že desetletja. V boju proti meni uporabljajo elemente, ki so bili znani že med vojno v boju proti partiji. V svoji zaslepljenosti pa ne vidijo, da poštene partijci in nepartijci vse to vidijo, vidijo usode poštenih partijcev, ki jih čakata neprestano preganjanje in diskriminacija, če se ne obračajo po vetru vsak dan, v vsakem trenutku. Turška svoboda!

Ljubljana, 2. novembra 1984.

Preselitev v smer. Preselitev je pomenila le krinko za iztrebljanje. V vseh vilajetih (upravnih okrožjih) je potekala akcija po enaki shemi:

1. Vpoklic za orožje sposobnih moških pod pretvezo, da Turčija vstopa v vojno, takojšnja razorožitev in prestavitev na prisilno delo v kazenskih bataljonih, ki so jih aprila 1915 uničili v množičnih pokolih.

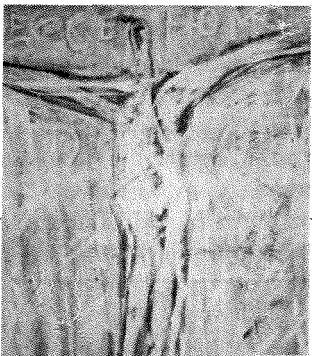
2. Pokol so inscenirali kot izbruh »spontanega ljudskega besa«; okrutnost spričo dejstva, da so oblasti zagotovile nezakonitost, ni imela meja.

3. Preživele so gonili v neskončnih deportacijskih kolonah skozi sirsko in mezopotamsko puščavo, spremljalo jih je turško orožništvo, nenehno so jih desetkala kurdska plemena, ki so neovirano ropala, posiljevala, morila.

4. Namensko taborišče za tiste, ki so preživel tudi te pohode, so bili Aleppo, Damask in Deir-es-Zor, turški Oswiecim. V teh taboriščih so do konca leta 1916 v najbolj okrutnih okoliščinah izgubili življenje tisoči Armencev. Cilj je bil, kot se je tudi izrazil Taalat, »nič«.

To je bila shema, v skladu s katero so oblasti vseh vilajetov, razen vilajeta Van, ki so ga maja 1915 zasedli Rusi, uresničevali programe iztrebljanja. O tem, da je bilo osrednje poveljniško središče notranje ministrstvo v Carigradu, pričajo tako natančna navodila, ki jih je Taalat pošiljal okrožnim oblastem, kot tudi natančne smeri deportacije, ki so se ravnale po vsakokratnem stanju vojaških operacij na kavkaški fronti. O pokolih, deportacijskih pohodih in taboriščih smrti so na voljo številne fotografije... Prikazujejo podobo pekla, kakršen se je dvajset let pozneje ponovil v nemških koncentracijskih taboriščih... Ta dantejevski scenarij mučenja, skrunjenja in množične smrti je takšen, da ga besede ne morejo upodobiti... Lahko bi navedli številne primere za to, kako si države prizadevajo, da bi se izognile nevarnosti, da bi užalile Turčijo z armenskim vprašanjem.

(Zatajeni genocid, Ozadje armenskega terorizma, Zakunft, Karl Pallinger, Naši razgledi, 28. decembra 1984, str. 732.)

DOKUMENTI 1945–1958

Partijnost zelo dobra. Karakterno zelo pozitiven. V najtežjih prilikah se je pokazal neustrašen, zelo aktiven, discipliniran. Za dobljene naloge zelo odgovoren in vesten. Po naravi skromen in delaven. V njegovem delu ga ovira rahlo zdravje, pri političnih analizah in razvoju pa se opaža močan vpliv njegovega filozofskega znanja. Zaradi tega tudi čestokrat napravi napačne zaključke, kljub temu, da je študiral in še študira marksizem. Za samostojno in odgovorno delo še ni dorasel.

(Kavčič Stane, org. sekr. CK KPS)

V Ljubljani, 24. oktobra 1946.

Pismo dr. Ceneta Logarja Centralnemu komiteju KPS, univerzitetnemu partijskemu komiteju (komisiji za registracijo članov KP v proforski celici na Univerzi)

V svoji prijavi za registracijo v KP sem izjavil, da smatram politiko našega partijskega vodstva v mnogih stvareh za zgrešeno, da pa smatram politiko tovariša Stalina, CKVKP(b), Informbiroja, partij ostalih ljudskih demokracij in vseh drugih Kompartij na svetu v našem vprašanju za pravilne. Da osvetlim to svoje stališče, da osvetlim, zakaj se šele sedaj izjavljam, in da osvetlim svoje poglede na stanje v naši celici, predvsem pa da osvetlim podlost klevetanja, ki ga širi naš CK oziroma ljudje okoli CK-ja, Vam pišem tole pojasnilo:

CK-ju je dobro znano, da sem takoj po nastanku spora z Informbirojem prišel sam na lastno iniciativo na CK in podal svoje pomisleke o pravilnosti linije CKKPJ v tem vprašanju. Enako je znano, da sem še pred tem ob čitanju pisma CKVKP(b) in CKKPJ izrazil svoje mišljenje, da je bistvo spora med nami in Stalinom – Informbirojem v pojmovanju odnosov med partijami ljudskih demokracij, ki so iz ilegale postale legalne in državotvorne – na eni strani, in med VKP(b) – na drugi strani. Meni tedaj še veliko ni bilo jasno, enako še ne med kongresom KPJ, kjer so sicer bile priznane nekatere važne napake, ki nam jih očita Informbiro; videl sem, da je treba imeti tu veliko izkušnje v partijskem delu, zato sem poslej začel še bolj opazovati, študirati, analizirati govore in izjave pri nas in drugod. Tako sem prihajal do vedno jasnejšega prepričanja, da je politika našega vodstva zgrešena, in to iz naslednjih razlogov:

1) Stalin in Informbiro nam očita, da je v naši partiji praksa pollegalnosti. Vi sami veste, da vprašanje pollegalnosti ni vprašanje nevednosti, ampak globoka napaka, ki izvira iz bistva celotne linije, napaka, ki ima lahko najtežje posledice. Mi te napake nismo priznali, ampak odločno odklonili obstoj pollegalnosti pri nas, se zgovarjali na nekake specifičnosti pri nas itd. Dejansko pa smo to napako začeli takoj popravljati, kolikor jo je sploh mogoče popravljati v naših razmerah. Partija sedaj skuša nastopati javno, kar preje ni, v partijskem in nepartijskem tisku se pišejo o partiji stvari, ki jih preje ni bilo mogoče itd. itd.

Iz tega sklepam, da se je naše partijsko vodstvo ponašalo neboljševisko, nepartijsko, ker ni hotelo priznati napake, katere se je zavedalo. Na zelo neresen, otročji, nepošten in partijca nevreden način se sedaj ponekod brani s tem, da so pač nastale drugačne razmere, zato se mora o partiji drugače pisati.

Iz vsega tega sem dobil prvi veliki dvom o pravilnosti naše partijske linije, in ne le o pravilnosti linije, ampak tudi o poštenosti naših partijskih voditeljev.

2) Tovariš Stalin, Informbiro in voditelji ostalih kompartij, predvsem pa kompartij ljudskih demokracij, so nam očitali, da v naši partiji ne vlada praksa demokratičnega centralizma, ampak nedemokratičnost, teror, turški režim itd. Mislim, da je vsa ta debata okrog Informbiroja vse te očitke samo še potrdila. Imeli smo primere, da so nekateri stari in predani partijci izrazili, da so očitki Informbiroja pravilni, pa so bili takoj izključeni. Vse to samo dokazuje upravičenost obtožb tovariša Stalina in Informbiroja. To še prav posebno potrjuje celoten postopek okrog te debate, ki je Vam popolnoma znana, saj ste Vi sami organizirali ta postopek in taktiko. Vsakdo, ki je ob Informbiroju izrazil le najmanjši dvom in pomislek, se šteje za

slabega partijca, se mu to šteje za zlo. To je prišlo posebno jasno na dan v naši celici, česar ne more nihče zanikati, in mislim, da mi tega ni treba še posebej pojasnjevati, ker je Vam vse dobro znano. Metode, ki se uporabljajo v pobijanju in blatenju teh ljudi, so naravnost strahotne, sistematično blatenje, klevetanje najnižje vrste, ki ni vredno boljševiske partije. To so metode, iz katerih morejo prihajati v partiji na površje le slabi elementi, metode, ki ne demoralizirajo samo širokih partijskih vrst, ampak tudi nepartijske množice, kolikor poznam razmere pri nas; partijci kot nepartijci izgubljajo zaradi tega vero ne le v partijsko vodstvo, ampak sploh v partijo. V partiji ne vidijo več tistega ideala, ki partija mora biti in ki je pri nas tudi bila v očeh množic, ampak vidijo v njej nepoštenost, hinavščino in vse možne slabe lastnosti.

To je drugi moment, ki mi vedno bolj dokazuje zgrešenost linije naše partije in me vedno bolj prepričuje v tem, da našemu vodilnemu partijskemu kadru ne gre le za revolucijo in izgradnjo socializma, ampak tudi ali celo predvsem za osebne položaje. Takih voditeljev jaz ne morem podpirati, kljub temu da hočem graditi socializem.

3) Na V. kongresu KPJ je bilo sklenjeno, da bo CKKPJ vse sile vložil, da pride do sporazuma s CKVKP(b). To je bila ena izmed točk, ki me je tedaj najbolj navdala z optimizmom glede bodočega razvoja naše partije. Če danes gledam, kaj je pri nas CKKPJ napravil, da bi prišel do sporazuma s CKVKP(b), dejansko ne vidim ničesar. Linija naše partije do VKP(b) je ostala ista, to je, jez med nami in VKP(b) se le še pogloblja. Način govorjenja, ki ga vidim, na primer v govorih tov. Moše Pijade in drugih, me v tem le še prepričuje. O Sovjetski zvezi in tov. Stalinu ter ostalih partijah in njihovih voditeljih, predvsem o partijah in voditeljih ljudskih demokracij se pri nas širijo nabolj neverjetne vesti, ki so navadne klevete in blatenje. Tako se na primer o tov. Stalinu širijo glasovi, da je že star in da ne ve, kaj dela itd. itd. Ti glasovi se širijo iz našega CK-ja ali iz neposredne okolice našega CK-ja. To nikakor ne kaže na to, da bi imel naš CK dobro voljo, priti v sporazum s CKVKP(b), s tov. Stalinom, z drugimi partijami, predvsem s partijami ljudskih demokracij.

To je tretji moment, ki mi vedno bolj dokazuje zgrešenost linije naše partije in me vedno bolj prepričuje o tem, da naša partija nezadržno drvi v prepad, iz katerega ni več izhoda, če bi hoteli iti po tej poti naprej. S seboj v ta prepad pa vleče partija vse jugoslovanske narode, najširše množice, pa naj se tega zavedajo ali ne.

4) Ta politika je privedla Jugoslavijo v popolno odtrganost od Sovjetske zveze in ostalih ljudskih demokracij, od vseh kompartij v svetu, in si domišljamo, da moremo lavirati med Sovjetsko zvezo in ljudskimi demokracijami na eni strani, ter zapadnimi reakcionarnimi državami na drugi strani.

Trdno sem prepričan, da bomo morali prej ali slej pristati na eni ali drugi strani, srednje poti po mojem ni. Poleg tega smo že sedaj izročeni na milost in nemilost ekonomske eksploatacije zapadnih imperialistov. Prepričan sem, da se tej eksploataciji ne bomo mogli izogniti in da bodo jugoslovanski narodi zaradi tega trpeli izredno težko škodo. Mislim, da so nove ljudske demokracije predvsem plod zmag Rdeče armade (ne da bi hoteli s tem zanikati važnosti narodnoosvobodilne borbe) in da te demokracije morejo obstajati in se razvijati le v najtesnejši medsebojni povezavi in ob najtesnejši naslonitvi na Sovjetsko zvezo. Če mi kdo zaradi tega očita oportunitizem in strahopetnost, ima svobodne roke; toda na to odgovarjam, da so oportunisti in strahopetci tisti, ki danes zagovarjajo obratno stališče, ker ga zagovarjajo zaradi oportunitizma in strahopetnosti ali nevednosti.

Najbolj nesmislen pa je očitek, da so tovariši, ki smatrajo politiko tov. Stalina, CKVKP(b) in drugih ljudskih demokracij za pravilno, malomeščanski elementi, ki so danes za Sovjetsko zvezo, za tov. Stalina in Informburo, katerega iniciator je on, jutri pa lahko postanejo agenti Intelligens service, kot se naši celici v zadnjih dnevih že očita, da je torej tem ljudem tov. Stalin in Informburo samo krinka, s katero zakrivajo svojo reakcionarnost. Ni človeka na svetu, ki bi si danes mogel natikati na svoj obraz tako krinko, zato smatram tako govorjenje o teh ljudeh samo za klevetanje in blatenje, ki mu noben pameten človek ne verjame več.

To je četrti moment, zaradi katerega prehajam do vedno trdnjega prepričanja, da je linija naše partije usodno zgrešena.

5) Razširjajo se klevetniški glasovi o Sovjetski zvezi, češ da nas hoče gospodarsko eksploatirati, da uganja imperializem itd. itd. Dokazov za to nismo še nikjer slišali in jih pričakujemo. Ko sem slišal take glasove, sem bil že od vsega začetka prepričan, da so lahko nastale kake divergence v teh vprašanjih, kako tudi ne bi, saj to so popolnoma novi problemi, ki jih socializem ni še nikdar reševal; da pa bi Sovjetska zveza imela namen eksploatirati nas, okupirati nas, uganjati imperializem, se mi zdi taka podla kleveta Sovjetske zveze, da jo more razširjati le človek, ki nima nobene vere v socializem. Kajti če bi bilo to res, tedaj bi se moralo zrušiti popolnoma vse, vsi ideali, vsi plemeniti cilji, vsa požrtvovalnost. Iz bistva socializma sledi nemožnost eksploatacije, imperializma, zatiranja.

To moje prepričanje je najbolj potrdila ustanovitev Gospodarskega sveta med Sovjetsko zvezo in ljudskimi demokracijami, ki je bil ustanovljen pred nekaj dnevi in iz katerega smo se mi zaradi svoje politike izključili. Ta organ smatram skoraj za enako važen kot Informbiro in najboljše potrdilo za moje prepričanje, da je urejanje gospodarskih odnosov med Sovjetsko zvezo in novonastalimi ljudskimi demokracijami zelo težka in komplicirana zadeva, da pa to vprašanje z dobro voljo rešujejo vsi drugi razen nas.

To je peti moment, zaradi katerega prihajam do vedno močnejšega prepričanja, da je naša politika do Sovjetske zveze in ostalih ljudskih demokracij popolnoma zgrešena, da pa to politiko neumorno rešujejo vsi drugi razen nas in da zaradi tega vodi naša pot v slepo ulico, v ekonomsko in politično razsulo ter v popolno demoralizacijo najširših ljudskih množic.

6) Doslej nam po mojem mnenju ni bil podan popolnoma noben zadovoljiv odgovor na vprašanje, zakaj nismo šli na Informbiro. Tudi če bi Sovjetska zveza napravila pri tem kako napako – česar pa ne verjamem – po mojem mnenju v Jugoslaviji ni človeka in foruma, ki bi imel pravico izključiti našo partijo iz Informbiroja, kajti ta organ je v interesu vseh naprednih Jugoslovancev. Če bi se proti nam napravila kaka napaka, bi bilo treba uporabiti prav Informbiro za forum, pred katerim bi to napako dokazali. Če je ne bi mogli prvič, bi jo desetič. Tako si predstavljam partijsko, boljševisko prakso med predstavniki ljudskih demokracij in predstavniki Sovjetske zveze.

To je šesti moment, zaradi katerega smatram, da je linija naše partije zgrešena in da nas zaradi tega ta linija vodi v vedno večja in nerešljiva protislovja, ki jih ni mogoče rešiti, če bomo šli po tej poti naprej.

7) Kakor hitro se kdo v tem vprašanju izjasni za Stalina, za CKVKP(b), za Informbiro, za politiko ostalih ljudskih demokracij in za politiko vseh drugih Kompartij na svetu razen naše, je takoj izključen iz partije. To smatram za popolnoma napačno in neopravičeno. Če je naša partija leninsko-stalinska partija, tedaj ob vprašanju, ki ga je postavil sam Stalin, ne more biti nihče izključen iz leninsko-stalinske partije, najmanj pa človek, ki se je izjasnil za Informbiro. To mora ostati interna zadeva v partiji. Vsaka izključitev zaradi Informbiroja pa je v direktnem protislovju z ideologijo partije same. Ostane edino možno še to, da nismo več leninsko—stalinska partija, tedaj pa bomo v prvem momentu vsi izginili iz nje. Torej eno ali drugo: ali leninsko-stalinska partija in ne sme biti zaradi Stalina in Informbiroja nihče izključen iz nje – ali pa nismo več leninsko-stalinska partija in se s tem izključi naša partija iz skupnosti vseh ostalih kompartij na svetu.

To je sedmi moment, zaradi katerega sem vedno bolj prepričan, da je linija naše partije zgrešena, in da to ne more voditi drugam kot do popolne demoralizacije partije, do spremembe njenega karakterja v malomeščansko partijo, ter končno do razsula te partije in enako do najhujših gospodarskih in političnih neredov v naši deželi.

8) Od vsega začetka se v naših časopisih in govorih neprestano poudarja, kako enotna in monolitna je sedaj naša partija, da je bolj enotna in monolitna kot kdajkoli prej. To je enostavna laž, ki jo demantirajo vsakodnevni dogodki v partijskem življenju. Partija je od vsega začetka spora z Informbirojem razklana, v partiji je že od vsega začetka razkol. Ta razkol hoče vodstvo odpraviti ali vsaj prikriti s tem, da izključuje informbirojevce. Tako enotnost je po mojem mnenju delala srednjeveška inkvizicija v katoliški cerkvi. Da te enotnosti ni, dokazuje to, da so izključitve še vedno aktualne in bodo po mojem mnenju ostale aktualne vse dotlej, dokler ne bo v tej borbi ustvarjena nova partija, ki bo šla na Informbiro in bo sodelovala s tov. Stalinom, z Informbirojem. Če bi mi šli po stari poti, smatram, da bi lahko nastal cel konglomerat socialističnih držav, med katerimi bi lahko nastale najstrahotnejše vojne, ki jih ni premogel niti kapitalizem niti imperalizem.

To je osmi moment, zaradi katerega smatram, da je politika naše partijske linije zgrešena in da ne ustreza pravemu pojmovanju odnosov med socialističnimi deželami, da dejansko ne prakticiramo proletarskega internacionalizma, ampak buržoazni nacionalizem. S tem smo po mojem mnenju izdali eno izmed osnovnih pridobitev socializma in smo ostali na pozicijah buržoazne družbe, katera pa res ne more prakticirati drugačnih odnosov kot buržoazno nacionalistične. Mislim, da Marx, Engels in Lenin tega vprašanja res niso reševali v taki obliki, kot se sedaj postavlja, pač zato, ker ga življenje tedaj še ni postavilo. Mislim pa tudi, da ga mi pojmujejo nemarksistično, neleninistično, popolnoma gotovo pa nestalinsko.

To je osmi moment, zaradi katerega smatram, da je linija naše partije zgrešena, da mi iz svoje zmage v teh vprašanjih ne delamo tistih praktičnih zaključkov, ki bi jih mogli in morali, in da ohranjamo preživele, anahronistične družbene odnose.

9) Spočetka se je utemeljevalo, da tov. Stalin ni pravilno obveščen o stanju v naši partiji, da so ga sovjetski »feldvebelni« (= generali, polkovniki itd. Rdeče armade) napačno informirali itd., itd., torej da v osnovi le ni principialnih razlik, le nesporazumi, napačno obveščanje itd. Sedaj je tov. Tito sam priznal,

da gre tu za osnovno, principialno vprašanje odnosov med ljudskimi demokracijami in Sovjetsko zvezo, torej niso napravili tukaj nesporazumov in zmede sovjetski »feldvebelni«, ampak je vprašanje globlje, principialno in presega delokrog teh »feldvebelnov«. Sploh smatram, da je vodstvo naše partije delalo usodne nepravilnosti v obveščanju partije o tem. Predolgo bi bilo, če bi našteval vse, kar smatram za nepravilno v tem obveščanju in vodenju debate o Informbiroju.

To je deveti moment, zaradi katerega smatram, da je linija naše partije zgrešena, moment, ki po mojem mnenju le zavira razvoj tega problema, ki pa problema nikakor ne spravlja z dnevnega reda, ampak mu daje le vedno bolj mučne, nepartijske, neboljševiške oblike.

10) V partiji dejansko vlada tako stanje, da se ljudje ne upajo izjavljati svojega mnenja. Kolikor poznam partijce, jih je izmed tistih, ki problem razumejo, velikanska večina 90–95 % – za Informbiro, ne upajo pa si tega povedati. Vsa ta politika terorja ima za posledico, da se partija sama v sebi razkraja, da pada morala v partiji. Partija mora po mojem mnenju nujno začeti izgubljeni vlogi motorja, vlogi srca v organizmu; in kader, ki tako prihaja v partijskih organizacijah na vodilna mesta, se mora nujno začeti spreminjati v valpte, v priganjače, v špijone. Tako stanje pomeni začetek razpadanja v organizacijskem in partijskem smislu. Če lahko živiš in uspevaš le, če zatajiš svoje mnenje, tedaj je nujno, da morejo živeti in uspevati le nepošteni ljudje. Partija se torej ne more več čistiti od slabih elementov, ampak se nujno čisti od dobrih, poštenih, predanih elementov. To pa je začetek smrti.

To je deseti moment, zaradi katerega smatram, da je linija naše partije nepravilna, usodno zmotna, ker si je izpodrezala kanale, po katerih edino morejo prihajati v partijo življenjski sokovi, in zaprla ventile, skozi katere edino more partija izmetavati iz sebe nezdrave nerevolucionarne elemente.

11) Zaradi vseh momentov in zaradi gospodarskih težav, ki jemljejo množicam zaupanje v partijo in oblast – se po mojem opazovanju partijski aktiv vedno bolj trga iz ljudstva, ker je kompromitiran, ker je tolikokrat postavljen na laž itd. itd. Veliko število aktivistov je, ki mi je izjavilo, da si ne upa več na teren, da ne upa več nastopati na množičnih sestankih.

To je enajsti moment, zaradi katerega smatram, da je linija naše partije zgrešena in da vodi le do gospodarskega, političnega in moralnega propada.

12) Ugotavljam, da so radijske oddaje Moskve in ostalih ljudskih demokracij, ki oddajajo za Jugoslavijo, težko motene. Kdo jih moti? Zapadni reakcionarji? Ne. Enako sem ugotovil, da se prepoveduje gotova literatura iz Sovjetske zveze (številke Boljševika). Zakaj ne pustimo vse sovjetske literature k nam? Zato, ker se je bojimo. Toda če govori ta literatura resnico, na ta način ne bomo preprečili, da bi ljudje spoznali to resnico, ampak bomo to le nekoliko zavrli. Če pa laže, se nam je tudi ni treba bati, ker bi to razkrinkala naša stvarnost. Kdo se je doslej bal sovjetske literature? Sovražniki socializma in ljudje, ki niso imeli čistih računov s Stalinom.

To je dvanajsti moment, zaradi katerega smatram, da je linija naše partije zgrešena in zaradi česar ne morem podpirati te linije.

13) Zaradi celotne borbe okoli Informbiroja se je vodilni kader naše partije v očeh partijcev in nepartijcev tako umazal, da danes ljudje iz dneva v dan manj verjamejo katerikoli izjavi vodilnih partijcev. Kdo bo še verjel sem izjavam o nezmožnosti, nepartijnosti Arse Jovanovića? Nihče več. Toda ljudje ne verjamejo več le govoricam o Arsi Jovanoviću, Goluboviću itd., ampak tudi drugim ne, smatrajo jih za klevete, ki so izmišljene ad hoc. Sploh pa je poznana praksa postopanja z informbirojevci: zaradi Informbiroja ga je težko vreči iz partije, zato je treba dobiti druge »obremenilne momente«. Sploh se zdi, da bi na kratko lahko opredelil vse naše ravnanje okrog Informbiroja in pristašev Informbiroja takole: 1) delamo politične napake, 2) ko nas kritizirajo zaradi njih, ne priznamo nobene napake, 3) takoj nato pa brezglavo pričnemo popravljati te napake, ki jih »nismo naredili«, 4) zavij vrat tistemu, ki te je kritiziral. To »zavijanje vratu« se seveda vrši na različne načine: s klevetanjem, z ekonomskim pritiskom, s pisanjem resolucij proti takim ljudem. Te resolucije pa morajo zopet pisati ljudje, ki mislijo ravno obratno ali pa so neinformirani, ki pa se bojijo ravno tega pritiska in klevetanja, ki se bojijo, da bi se pisale resolucije proti njim. Tako se vrtimo v lažnem krogu, partijski in nepartijski kader je zaradi teh nepartijskih postopkov vedno bolj demoraliziran.

To je trinajsti moment, zaradi katerega mislim, da je naša partijska linija zgrešena, da naša partija notranje nujno vedno bolj propada, zahaja v vedno večjo paralizo, iz katere ni drugega izhoda, kot da preskočimo na drug, pravi tir, to je na pot prijateljskega sodelovanja s tov. Stalinom, CKVKP(b), Informbirojem, ostalimi ljudskimi demokracijami in sploh vsemi kompartijami v svetu, s katerimi smo sedaj v konfliktu.

14) Mi priznavamo na besedah avantgardnost VKP(b) in Sovjetske zveze. Rad pa bi vedel, v čem se kaže

priznavanje avantgardnosti Sovjetske zveze in njene partije s tov. Stalinom na čelu – v praksi. Tega priznavanja ne vidim, ampak postaja iz dneva v dan večja prazna fraza. Avantgardnosti po mojem mnenju ni mogoče priznavati samo »idejno«, ampak v vsakdanji drobni politični praksi. Tega mi ne delamo. Če se bojimo organa CKVKP(b) »Boljševika«, če falzificiramo govor tov. Molotova, ko govori o nas, tedaj to s popolno jasnostjo kaže, da je priznavanje avantgardnosti Sovjetske zveze samo prazna fraza, krinka, licemerstvo, ne pa resnična boljševiška praksa.

Če to avantgardnost priznava bolgarska partija s tov. Dimitrovom na čelu, če jo priznava poljska partija s tov. Bierutom na čelu, če jo priznava madžarska partija s tov. Rakoszijem na čelu, če jo priznava češka partija s tov. Gottwaldom na čelu, če jo priznavajo vse kompartije na svetu – bi jo morali tudi mi. Ta praksa vseh partij na svetu mi je potrdilo, da je tako priznavanje možno in nujno. Praksa pa je kriterij pravilnosti za komuniste. Nikakor ne morem verjeti, da bi se tov. Stalin, CKVKP(b) in Informburo zarotili ravno samo proti naši partiji, nikakor ne morem verjeti, da bi zahtevali ti ljudje ravno samo od nas nekaj nemogočega, nikakor ne morem verjeti, da smo mi – »preganjana nedolžnost«. Pač pa se mi zdi, da je bolj verjetno, da je stvar ravno obratna, da je pri nas nekaj narobe, ne pa v vseh drugih kompartijah. Sicer življenje sploh ne bi moglo iti naprej.

To je štirinajsti moment, zaradi katerega sem vedno bolj prepričan, da je linija naše partije zgrešena, zaradi česar prihajamo vedno bolj v konflikt z vsemi progresivnimi silami na svetu in zaradi česar naša pot nima perspektive, ampak nam ostajata edino dve izbiri: ali obupno kljubovanje s parolo: *après moi de deluge* – ali pa preskok na drugo pot, ki ima perspektivo in ki bi mogla ponovno spraviti v red zadeve v naši partiji in državi.

15) Vodstvo naše partije se neprestano sklicuje na partijske kongrese, na V. kongres KPJ in II. kongres KPS, češ da so ti odobrili to linijo in da so to »najbolj demokratični procesi«, kolikor je sploh mogoče. Jaz sem bil na V. kongresu in priznam, da sem karakter tega kongresa mogel spoznati šele precej časa po kongresu, ko sem sprevidel, da se sklepi tega kongresa ne izpolnjujejo. Tedaj šele so mi stopile pred oči in se med seboj povezale vse napačne strani teh kongresov, ki bi jih v eni besedi izrazil: nedemokratičnost. Ti kongresi niso bili demokratični, in ne priznavam sklepov teh kongresov. Tu ni najvažnejši način voljenja na kongresih, ampak predvsem način voljenja delegatov za kongrese. Pri volitvah delegatov za V. kongres se tega sploh nismo zavedali in se nismo mogli zavedati, zato nismo protestirali, bolj točno pa smo to videli na volitvah za drugi kongres. Tak način politike ni demokratičen, zato ne morejo biti sklepi teh kongresov veljavni in obvezni za partije, in zato se nihče nima v ničemer pravice sklicevati na te kongrese. Organi, ki so bili izvoljeni na teh kongresih, po mojem mnenju niso izvoljeni od partije in zato niso legalni.

To je petnajsti moment, zaradi katerega smatram, da je linija naše partije zgrešena in zaradi česar ne morem dajati podpore tej liniji. Smatram, da taka praksa v partiji ne more sproščati najboljših sil v narodu za graditev socializma, smatram, da se mora zaradi tega partija vedno bolj spreminjati iz mobilizatorja v priganjača – in to je osnovna in kardinalna zgrešenost, ki ima za posledico še nešteto drugih nepravilnosti ter nezdruživ pojavov v partiji.

16) Zaradi vseh teh momentov se partiji, ki vidijo, da je naša partija na napačni poti, ne upajo tega povedati, po drugi strani pa se tudi ne morejo zatajiti, ne morejo zatajiti svojega prepričanja. To ima za posledico tisto, kar vi imenujete neiskrenost, strahopetnost, kapitulantstvo, itd. itd., vendar pa to ni niti neiskrenost, strahopetnost, niti kapitulantstvo, saj tega niso krivi oni sami, ampak predvsem vodstvo partije.

Tako stanje je tudi v naši celici in bo ostalo v naši »novi« celici, v kateri me verjetno ne bo več. Razlika bo samo ta, da je bilo doslej v vedno večji meri, sedaj pa bo v začetku manjše, bo se pa večalo iz dneva v dan, ker po mojem mnenju drugače tudi mogoče ni. Zato odklanjam tisto analizo, ki je bila podana v pismu CK-ja, s katerim je bila celica razpuščena. Analize v tem pismu niso nikake analize, ampak tako licemersko klevetanje naše celice, da se z njim sploh ne spleča debatirati.

To je šestnajsti moment, zaradi česar smatram, da je linija naše partije zgrešena in da vodi sedanja pot naše partije v uničevanje in demoraliziranje partije in ostalih naprednih ljudskih množic. Tukaj sem Vam navedel le majhno število momentov, zaradi katerih sem prepričan, da je linija naše partije zgrešena.

Vse to sem Vam povedal sedaj v trenutku, ko smatram, da so mi stvari postale precej jasne in da je prišel moment, ko to že moram in morem povedati v tako določeni obliki.

Sedaj se lahko vržete na umazani posel klevetanja mojega imena, kar na najbolj podel in licemerski način že delate. Mene to ne skrbi in ne boli več.

Sedaj lahko naženete na mene svojo ozno: to zaenkrat še lahko napravite in sem Vam na razpolago. Lahko me mučite do smrti, lahko me ubijete, vse to je najlažje delati (celo klevetati je teže), toda dvojce je

teško: voditi pravilno politiko, in tega vi ne znate in ne morete, in biti pravi komunist, in to po mojem mnenju Vi niste.

V partijo želim vstopiti samo pod pogojev, da vse to upoštevate, lahko se motim – ker to se lahko vsakdo – in tega se zavedam, toda poudarjam, da so to tisti momenti, zaradi katerih se ne strinjam z Vami, in te momente Vam tu prilagam.

Zahtevam, da se povsod, kjer se obravnava moj primer, prebere to pismo.

Dixi et salvavi animam meam!

dr. Cene Logar

V Ljubljani, 2. februarja 1949.

**Pismo Božidarja Kobeta Univerzitetnemu komiteju KPS
(Komisiji za registracijo članov razpuščene osnovne partijske organizacije
na Univerzi)**

V smislu poziva na ponovno registracijo za člana KPS vlagam na gornji naslov pismo z razlogi, kakor slede:

Kandidat KPS od leta 1942 in član KPS od 13. oktobra 1943 sem Resolucijo Informskega biroja nekaterih komunističnih partij o stanju v KPJ, čim je bila objavljena, sprejel z začudenjem, in tem bolj, ker mi ni bilo predhodno dovoljeno, da se spoznam s pismi tov. Stalina in Molotova po pooblastilu CK SKPb. V diskusiji na univerzitetni celici sem stavil nekatera vprašanja, na katera sem dobil le deloma zadovoljive odgovore. Kljub temu, da so tovariši, ki so vodili diskusijo, zatrjevali, da je diskusija svobodna in da nikakor ne gre za mehanično disciplino, sem kmalu spoznal, da ne gre za nikako notranjo partijsko demokracijo, da o pravici svobodno vprašati in pojasniti dvome (saj ni mogoče preprostemu članu vedeti vseh podrobnosti, ki bi razvozlele marsikatero uganko) ni govora, da vlada psihoza pritiska in strahu, skratka, da je že sumljiv in »agent« vsak, ki si drzne podvomiti v pravilnost politične linije vodstva KPJ in ki ne proglasi vsake trditve tov. Stalina in drugih voditeljev bratskih komunističnih partij za kleveto, podlo izmišljotino in nezaslišano krivico. Kljub temu, da se mi je zdelo popolnoma nemogoča in nesmiselna odklonitev, da sodelujemo na posvetovanju Informbiroja na poziv CK SKPb, kjer bi v duhu proletarskega internacionalizma in temeljne metode odpravljanja napak in ev. napačnih ugotovitev na temelju slabih ali nezadostnih informacij, to je kritike in samokritike, nesoglasja med SKPb in KPJ razčistili in krenili na pot še tesnejšega političnega in ekonomskega sodelovanja z bratskimi kompartijami in deželami ljudskih demokracij in SSSR, kakor to odgovarja današnjim konkretnim pogojem zaostrene protiimperialistične fronte in socialistične izgradnje na platformi temeljnih postavk marksizma-leninizma o brezpogojnem planskem sodelovanju na področju ekonomike (in seveda politike) vseh dežel, kjer so ustvarjeni z diktaturo proletariata (v konkretni obliki) pod vodstvom KP vsi pogoji za prehod v socialistični družbeni red, in ki so tudi geografsko povezane v eno celoto (danes je docela jasno, da smo imeli vse pogoje za to z našimi ogromnimi uspehi), sem vendar upal, da bo stvar v doglednem času rešena, to tembolj, ker je V. kongres KPJ naročil novoizvoljenemu CK-ju, da stori vse potrebno za čimprejšnjo oziroma takojšnjo likvidacijo vseh nesoglasij. Ne glede na to, da sam proces volitev delegatov za V. kongres KPJ in še bolj II. kongres KPS ni odgovarjal v principu demokratični volji partijskega članstva, nisem polagal posebne pozornosti, računajoč pri tem na to, da se bodo napake odpravile, da se bo uvedla dejanska notranja partijska demokracija v temeljnih in postranskih vprašanjih, da bomo stopili na pot stvarne, konstruktivne kritike in samokritike (saj je bilo za to tudi upravičeno upanje po vseh izjavah odgovornih voditeljev) in v dobri veri in zaupanju, da bo še vse dobro in da je pač to epizoda, ki jo bomo prebrodili po dobri volji obeh strani. Danes vidim, da sem se v zaupanju temeljito varal. Namesto, da bi ukrenili vse potrebno za stvarno razčiščenje spornih vprašanj in da bi tudi v notranjosti reševali stvari v duhu marksizma-leninizma, smo stopili na pot silne zaostritve tako nasproti SKPb in drugim bratskim kompartijam, kakor tudi nasproti lastnemu partijskemu članstvu. Vedno bolj se mi je nudilo vprašanje »Ali je vse to res mogoče, ali bomo dejansko ogrozili z ogromnimi žrtvami dosežene pridobitve narodnoosvobodilne borbe, revolucionarne preobrazbe in izgradnje socializma z odklonom od proletarskega internacionalizma, z izkrivljenjem marksizma-leninizma, v smeri buržoaznega nacionalizma, da bomo na milost in nemilost prepuščeni odvisnosti od imperialističnih sil, ki ne zbirajo sredstev, saj so vedno bolj perfidne, da netijo spore, razdor v protiimperialističnem taboru samo zato, da bi zavrli tok zgodovine in vsaj za nekaj časa preprečili naporom SSSR in genialnemu voditelju mednarodnega proletarijata tov. Stalinu njegovo zgodovinsko nalogo, izvesti Marxa, Engelsa in Lenina nauk do kraja, do rešitve

človeštva pred barbarstvom eksploatatorskih razredov.« Zaupanje, da se to ne bo zgodilo, se mi je kmalu podrlo. Razvoj dogodkov me je privedel do prepričanja, da je analiza SKPb o stanju in KPJ točna, temeljito preštudirana in dejansko neobhodno potrebna v interesu KP Jugoslavije same, naše države in njene socialistične izgradnje, prav tako pa tudi v interesu svetovnega proletarskega gibanja in zavarovanja čistosti nauka marksizma-leninizma in svetovne proletarske revolucije. Gotovo je, da bi zavestno in predano zaupal našemu vodstvu, da bi se moja lastna analiza ne skladala z analizo SKPb oziroma resolucijo Informbiroja. Toda, ko sem ugotovil s temeljitim spremljanjem dogodkov, s točnim ugotavljanjem principialnih in postranskih vprašanj na temelju marksizma-leninizma, razumljivo z upoštevanjem konkretnih pogojev časa in kraja v naši deželi, to, da SKPb pravilno ravna in tudi drugače ne more ravnati, sem prišel do jasnega rezultata, da smo krenili na izrazito pot buržoaznega nacionalizma, se odtrgali od proletarskega internacionalizma, od bratskih kompartij, in to po izključno lastni krivdi, in da je edina rešitev samo principialna, boljševiska: takojšnja likvidacija spora, priznanje in odprava napak. Mi smo jih privedli do absurda in neizvedbe ukrepov, ki bi nas privedli na edino pravo pot, to je, v bratskem sodelovanju z deželami ljudske demokracije in v SSSR zavzeti zopet častno mesto (ki smo ga tako nesmiselno izgubili) v demokratičnem in protiimperialističnem taboru, in si zavarovati socialistično izgradnjo. Navedem naj samo nekaj najizrazitejših dejstev:

1) Namigovanje na imperialistično, eksploatatorsko stališče SSSR do naše države, ki že samo na sebi kaže na jasna natolcevanja dežele socializma, se je izkazalo kot neresnično že po samih referatih, v celoti pa je zavrženo po zadnjem sklepu gospodarske konference v Moskvi o popolnem planskem ekonomskem sodelovanju šestih držav na bazi popolne ravnopravnosti in z ustanovitvijo Sveta za vzajemno gospodarsko sodelovanje.

2) Teorija o izgradnji socializma iz lastnih sil je nesmiselna in v ničemer ne odgovarja temeljnim postavkam marksizma-leninizma in današnjem štadiju družbenega razvoja pri obstoju SSSR in vrste dežel Vzhodne Evrope, ki grade socializem: če pravilno postavljamo vprašanje izgradnje socializma v federaciji šestih republik FLRJ, kako to, da nismo v stanju zavzeti pravilnega stališča v kompleksu socialističnih držav, saj je vendar popolnoma jasno, da predstavlja avtarktično gospodarstvo čisti nacionalizem in nima nikake zveze s proletarskim internacionalizmom; tako stališče ne more koristiti nikomur drugemu kakor imperializmu in nas po železni logiki nujno privede v popolno izoliranost in odvisnost od imperialističnih sil na bazi kapitalizma trgovine »poceni prodati in drago kupiti«, z vsemi posledicami čiste eksploatacije; izgradnja socializma na ta način je nemogoča ali vsaj formalna in v jasni nevarnosti.

3) Absurden je očitke, ki ga povzemam iz referatov na II. kongresu KP Srbije, da so »voditelji nekaterih komunističnih partij začeli vtihotapljeni v vsakdanjo prakso in nenačelno borbo proti nam revizionizem« in »da opravljajo s tem neko kontrarevolucionarno delo«; stavljam samo vprašanje, ali je sploh možno kaj takega očitati samemu tov. Stalinu in pri tem celo namigovati na to, da mogoče to za njega ne velja, čeprav je vsakomur jasno, da brez njegove vednosti ni bilo ukrenjeno ničesar; jasno je, da je to samo eden izmed izrazov sovražne politike proti SSSR in deželam ljudske demokracije in da so vse druge izjave o zvestobi samo besede, ki se v ničemer ne skladajo z resnico, saj na primer ni mogoče niti predavati o stalinski ustavi; stalinovec je postal navadna psotka itd.

4) Stanje v KPJ je žalostno. Danes je notorno dejstvo, da v KPJ ni nikake notranje partijske demokracije, nikake kritike in samokritike, da vlada sistem pritiska in mehanične discipline in da tkzv. »enotnost« predstavlja samo ustrahovano, apatično in dezinteresirano maso, skratka v partiji vlada izraziti »seksaško birokratski režim« (gl. t. č., pisma tov. Stalina in Molotova od 4. maja 1948). Kdorkoli samo malo podvomi, je sumljiv in začne se prava »hajka« za njim z zasliševanjem, izmišljanjem vseh mogočih grehov, z represalijami vseh vrst, in ker ga ni mogoče izključiti iz partije zaradi zvestobe marksizmu-leninizmu in Partiji Lenina-Stalina, je treba »najti« nekaj, kar bi zadostovalo za njegovo fizično ali moralno uničenje (npr. nemorala, korupcija, malomeščanstvo in sl.). Če se ne najde, si je celo treba izmisliti itd. itd. V tej zvezi je treba ugotoviti nadaljnje notorno dejstvo, ki se v celoti sklada z ugotovitvijo SKPb, da se za dušitev demokratične volje članstva uporablja UDBA, ki naj vrši važno in odgovorno nalogo razkrinkavanja in borbe proti razrednim sovražnikom tako zunaj kakor znotraj dežele, in čez noč so postali tkzv. informbirojevci najvažnejši »razredni sovražniki«. Partija je pod nadzorstvom, in kdor samo omenja ime Stalina in predanost proletarskemu internacionalizmu, je preganjan, in če se ga ne more spraviti »v luknjo«, se izberejo druga sredsva represalij v obliki ekonomskih posledic, z zatiranjem v razvoju, s klevetanjem, z intrigiranjem, z odvzemom funkcij, s šikaniranjem, z iskanjem kakršnihkoli napak, z zasledovanjem in vse to se potem prenaša še na ožje družinske člane. To se dogaja danes, v l. 1949 v naši lepi domovini, kjer imamo vse

pogoje za nemoten ekonomski in kulturni razvoj. Mislim, da ni potrebno posebej omenjati, odkod to žalostno dejstvo in zakaj se ravno pošteni komunisti danes neusmiljeno preganjajo ali vsaj nesramno preganjajo. Legitimacija je samo ena, kdor kriči čez Informbiro in SSSR je dober, zanesljiv, je skratka »svetnik« in v posledici tega ima vse prednosti v vsakem pogledu in to ne glede na to, kakšna je njegova preteklost, kaj dela, ali dejansko konstruktivno gradi socializem ali ne. Njemu je vse odpuščeno, še več, daje se mu vsa pravica klevetanja, intrigiranja, zahrbtnosti, lenobe itd. Čim pa odkrito izjavi svoje mnenje, se vse to izkoristi v podvojeni meri in začne se proces blatenja samo zato, ker informbirojevec ali stalinovec ne sme biti več človek, nego najpokvarjenejši tip, pa nikak »heroj«.

Vsa ta dejstva so danes vsakomur jasna in nedvomno je tudi resnična trditev SKPb, da je večina partijskega članstva zvesta marksizmu-leninizmu (postavljam trditev 95 %), toda le nekateri, to predvsem oni s popolnoma čisto preteklostjo, si upajo povedati odkrito svojo predanost Partiji Lenina – Stalina, in da je nadaljnje zavlačevanje rešitve spora nemogoče in nima in ne more imeti nikake perspektive, nego vodi lahko samo še v večja protislovja in absurdnosti. To so jasne posledice oziroma izrazi buržoaznega nacionalizma, če ne omenjam še nešteto drugih izrazov, ki prihajajo vsak dan bolj na dan (široko odprta vrata v Partijo pri istočasni izločitvi komunistov, popolnoma nepravilno poudarjanje patriotizma brez zveze s proletarskim internacionalizmom, razni ukrepi v ekonomiki itd.), skratka vse one nujne posledice, o katerih nas uči marksizem-leninizem.

Lahko bi navedel še nešteto izrazitih odklonov, ki v celoti potrjujejo analizo SKPb, saj so pred nami vsak čas v procesu praktične dejavnosti. Ves dialektičen zakoniti proces dogodkov od Resolucije Informbiroja potrjuje nazorno, kako daleč lahko pride dežela, katere vodilna sila, Komunistična partija, se odtrga od svetovnega proletarskega gibanja in od socialističnega bloka držav. Posledice so vsak dan večje tako v ekonomskem kakor političnem pogledu. Nezaдовoljstvo ljudskih množic je vidno na vsakem koraku, čeprav se vsak človek danes boji reči besedo; politična aktivizacija je popolnoma zamrla in avtoriteta Partije je padla na minimum. Ljudje s skrbjo gledajo v bodočnost in ne verjamejo več nikomur. Resnica je, da je preostalo samo eno zaupanje, in to je še bolj poraslo: v dežele ljudske demokracije in v moč svetovnega proletarijata. To težko situacijo je mogoče rešiti samo na en način, tj. s popolno preokrenitvijo linije, nazaj na pravo pot prijateljske politike SSSR in dežel ljudske demokracije, kakor nas uči marksizem-leninizem in danes tov. Stalin, saj drugega izhoda ni in ga tudi ne more biti. Nerazumljivo je pri vsem tem samo to, da kljub jasnemu stališču vseh kompartij sveta (vključno Kitajska) trmoglavo vztrajamo in nadaljujemo s še večjo zastritvijo.

H koncu čutim dolžnost, da potrdim vse gori navedeno zlasti t. 4. že z mojimi lastnimi izkušnjami, ne da bi se pri tem preveč zamudil pri lastnem razvoju, ki je notoren, v ostalem pa razviden iz anketne pole in iz drugih dokumentov, ki so na razpolago.

Marksističnega prepričanja sem od l. 1932 in sem že v prvih letih univerzitetnega študija praktično deloval v interesu delavskega razreda in KPS. (Mimogrede bi navedel moj današnji zaključek iz te dobe: že takrat so me nekateri, s katerimi sem delal, odpravili iz nerazumljivih razlogov od Partije). Tega svojega prepričanja nisem nikdar zapustil, bil zato policijsko kaznovan, izrinjen iz državne službe in navedel bi lahko še več persekucij (npr. prepoved bivanja v Pragi, šikaniranje pri vojaki, zaviranje pri stipendiji itd.). V dobi okupacije in narodnoosvobodilne borbe sem bil vedno na svojem mestu in se nisem bal nikakih posledic (doživel sem enoletni zapor z gladovno stavko) sodelovanja pri najrazličnejših težjih akcijah (npr. reševanja vodilnih članov KPS). Že v teku narodnoosvobodilne borbe in po osvoboditvi so mi bile zaupane razne odgovorne funkcije, in to s strani vodilnih funkcionarjev. Svoje dolžnosti sem opravljal vestno, brez prikora s strani Partije. Toda persekucije sem doživel še pred Resolucijo Informbiroja, to pa s strani poedinih ljudi, ki jih danes pač ne morem imenovati komuniste. Če sem izrekel pošteno kritično misel v nekaterih vprašanjih, sem doživel represalije kakor partijsko kazen ukora, odvzem plače za dva meseca, zahrbtno šikaniranje pri službeni namestitvi itd. Pozitivno delo je za nekaj časa zavrla take in slične ekscese, toda kmalu po Resoluciji so se ti ekscesi začeli ponavljati, in to v podvojeni meri. Sumljiv sem postal že pri prvi diskusiji zaradi nekaj nedolžnih vprašanj. Pred tremi meseci se me nenadoma pokliče na zasliševanje na temelju neke izjave nekega zapornika, ki pa je s strani nekaterih t. i. tovarišev komunistov mejilo na pravo inkvizicijo z grožnjami, ustrahovanjem, z izmišljanjem, pretvarjanjem dejstev itd. Prepovedalo se mi je celo predavanje ob obletnici stalinske ustave. Videl sem, da sem padel v roke najbrezobzirnejših intrigantov, zahrbtnožev, ki jim je edini cilj voditi »preiskavo« in si izmišljati vse mogoče, samo zato, da bi me fizično in moralno pritisnili k tlom. To, kar čuti danes večina partijskega članstva, sem doživel sam, vsaka odkritosrčnost ali akademska diskusija je nemogoča; zaključil sem, da je vsaka diskusija brezplodna in da

je pritisk še hujši, kakor si ga lahko predstavljaš. To se seveda imenuje danes strahopetnost. Izogibati se vsakega pogovora, zlasti s sebičnimi prenapetosti, to je danes temeljni zakon za vsakega partijca. Začela se je »preiskava«, iskalo se je in se še išče po vseh koncih in krajih material, sprašuje se tega in onega po vsem mogočem in to samo zato, ker samo zvestoba marksizmu-leninizmu ne sme biti zadosten razlog za represalije v vseh mogočih oblikah. Nihče pri tem ne misli na to, da samo izpraševanje pri ljudeh, ki se jih izprašuje, spravlja v žalostno luč to brezplodno iskanje za nečem, ki naj bi poštenega komunista »zavrtelo« in spravilo v »luknjo«. (Pripominjam pri tem, da sem zvedel za prav vsako izpraševanje!) Prišel je akt razpusta partijske organizacije na univerzi, povod k temu je bila proslava obletnice Leninove smrti. Danes tega razpusta ne morem označiti drugače kakor ukrep iz zadrege, kajti nihče ne verjame razlogom, kakor malomeščanščina, karierizem nekaterih tovarišev itd. Zaradi sebičnih interesov enega ali dveh ali morda nekaj prenapetitev je bilo treba zadušiti partijsko organizacijo na najvišjem znanstvenem zavodu Slovenije samo zato, da se prikrije dejansko zvestoba marksizmu-leninizmu večine partijskega članstva. To je pravi vzrok in Slovenska univerza je lahko samo ponosna, da stoji s svojo Partijo Lenina-Stalina zvesto na braniku resnice, kakor vedno v svoji zgodovini. Sam akt razpusta in temu sledeče klevetanje nekaterih poštenih komunistov s klerikalci, karieristi, oportunisti, malomeščani, »stolčkarji« itd. v celoti potrjuje žalostne posledice oziroma izraze buržoaznega nacionalizma, izposojene iz ne vem kakšnega arzenala. Kar se tiče podpisanega, me klevetanje samo utrjuje v jekleni doslednosti; navedel bi samo eno: zloraba Partije za kariero brez najosnovnejših znanstvenih kvalifikacij ni karierizem, naraven protest proti zahrbtnosti in zvestoba marksizmu-leninizmu in mednarodnemu proletariatu s SKPb in tov. Stalinom na čelu, to pa je karierizem, stolčkarstvo, klerikalizem v novi obliki, hlapčevstvo Stalinu, kakor se je izrazil eden od vodilnih partijskih funkcionarjev. Mislim, da zadostuje. Seveda se preiskava in zasledovanje nadaljuje, toda zagotavljam, da je vse to prazno tratenje časa in nalaga samo večjo odgovornost, to tem bolj, ker se nadaljuje ne samo proti podpisanemu, nego celo proti moji ženi, ki se je komaj opomogla od posledic nemške internacije. Zelo daleč smo prišli oziroma padli nazaj v ne vem katero dobo.

Vem, da se bo sedaj vsula ploha represalij, toda danes odgovarja vsak tudi povprečen komunist pred delavskim razredom Jugoslavije, pred vsemi narodi Jugoslavije in pred svetovnim proletariatom. Danes je treba odločno odkloniti soodgovornost za vse posledice in stopiti na stran resnice. Niti pred najhujšim preganjanjem v ekonomskem, moralnem in političnem pogledu ne bom klonil, kakor nisem v preteklosti in niti ne pred zaporom. Skušal bom samo, da se še bolj približam vsaj v minimalni meri idealu komunista, kakor ga označuje tov. Stalin v prvih besedah »Povodom Leninove smrti«. Tudi če ne bom sprejet (za kar zlasti po brezplodnih trimesečnih naporih ni razloga) v partijsko organizacijo univerze, sem še vedno član KPS kot Partije Lenina-Stalina, in v kolikor ne bom, potem je to nadaljnji dokaz, da za resnične komuniste – zveste marksizmu-leninizmu – danes v KPJ ni mesta in da se jih izloča pač na zahrbtnen način samo zaradi resnice. Toda resnica je samo ena in ta bo zmagała, takrat pa bomo popravili to, kar danes vedno bolj izgubljam – gradili bomo socializem in socialističnega človeka.

Upam, da se bodo odgovorni funkcionarji zamislili nad navedenimi dejstvi in sprejeli izvestne zaključke, ki naj popravijo dosedanje, človeku in predvsem komunistu nedostojne izpade in jasne odklone.

Smrt fašizmu – svobodo narodu!

Kobe Božidar
član KPS

V Ljubljani, 8. februarja 1949.

Pismo Tineta Logarja Univerzitetnemu partijskemu komiteju (posebni komisiji CK)

V zvezi s Stalinovimi pismi in njim sledečo resolucijo Informbiroja se je pred vsakega člana partije Jugoslavije postavilo izredno težko vprašanje: vprašanje zaupanja našemu partijskemu vodstvu. Če bi vprašanje pravilne linije našega vodstva pokrenil kak član ali skupina članov naše partije same, stvar ne bi bila težka: Naše vodstvo, ki je v najtežjih pogojih vodilo našo narodnoosvobodilno borbo in jo uspešno dokončalo, se je s tem izkazalo, da je sposobno, da vodi to ljudstvo po pravi poti tudi v povojni rekonstrukciji in graditvi socializma. Vprašanje zaupanja v partijsko vodstvo bi bilo ob takem stanju težko postaviti, pa čeprav bi to delalo posamezne napake. Moti se končno lahko vsakdo in tudi vodstvo kot celota, vendar se bodo konec koncev napake spoznale in odpravile in stvar bo šla zopet svojo pot. Tako sem gledal na naše vodstvo in njegovo politiko do Stalinovih pism in resolucije Informbiroja jaz. Napake, ki sem jih opazoval

na terenu – zlasti pri svojem vsakoletnem večmesečnem delu na terenu – sem pripisoval napačni aplikaciji generalnih partijskih direktiv, suženjskemu prenašanju teh direktiv na konkreten teren, samovoljnosti posameznih funkcionarjev na terenu, saboterjem, skritim sovražnikom socialistične graditve, ki se skrivajo za partijskimi in OF vrstami. Bolelo me je, a skušal sem vendar le najti pravilno razlago in jo ljudem podati. Prepričan sem bil, da so se tudi v Sovj. zvezi dogajale podobne napake, pa so vendarle zgradili socializem. Moje zaupanje v naše partijsko vodstvo zaradi tega ni bilo prizadeto.

Ko pa se je začela korespondenca med tov. Stalinom in Molotovim na eni strani ter tov. Titom in tov. Kardeljem na drugi strani o stanju v naši partiji, o napakah, ki jih dela naše partijsko vodstvo, pa je bilo vprašanje zaupanja v naše partijsko vodstvo postavljeno v popolnoma novi obliki: tu je sedaj šlo za debato med vodstvom Sovjetske zveze, ki je že ustvarilo socializem v svoji deželi, ki je v času graditve socializma ob silnih notranjih in zunanjih težavah dobilo ogromne izkušnje na tem področju, ki je bilo ves čas tudi vodstvo svetovnega proletarskega gibanja, ter med vodstvom naše partije, ki takih izkušenj iz svetovne perspektive razvoja socializma gotovo nima niti imeti ne more.

O mnogih vprašanjih, ki so predmet te korespondence, si sam ne morem ustvariti sodbe, ker jih ne poznam ali pa navadnemu partijcu izven vodstva sploh dostopna niso. So pa nekatera vprašanja, ki jih je postavil pred naš CK sovjetski CK, ki so lažja in jih zato tudi navaden partijec lahko presoja. Odgovori našega vodstva na ta vprašanja me niso prepričali. Med drugim so to sledeča vprašanja:

1. CKVKPb očita našemu vodstvu, da je naša partija na pol legalna, čeprav je v državi vodilna partija. Naše vodstvo je to zanikalo, vendar pa kmalu nato začelo uvajati legalnost partije.

2. CKVKPb očita našemu vodstvu, da v naši partiji vlada nedemokratičnost, vojaška disciplina, turški režim, da organi niso voljeni, ampak postavljeni, da je partija pod kontrolo OZNE itd. Naše partijsko vodstvo je to zanikalo, dasi se razprava o tem zopet vodi nedemokratično, ne vodi se v ozračju partijske kritike in svobodnega izražanja misli, svobodnega odločanja za in proti.

3. CKVKPb očita našemu vodstvu, da je naše partijsko (bivše) vodstvo po večini svojih članov kooptirano in ne izvoljeno. Naše vodstvo s številnimi podatki to zanika, nakar pa CKVKPb na osnovi Titovega poročila o rezultatih volitev istega vodstva neizpodbitno zanika trditev našega vodstva.

4. CKVKPb oziroma Informbiro je pozval vodstvo naše partije na sestanek Informbiroja, kjer naj bi se ta in ostala vprašanja obravnavala. Naše vodstvo je to odklonilo z motivacijo, da na ta sestanek ne more priti zato, ker bi šlo tja podpisat le svojo obsodbo, ki je bila vnaprej pripravljena že brez nas. Mislim, da je naše vodstvo pri tem napravilo napako, ker se ni držalo statuta, po katerem je vsak podpisnik dolžan podati obračun o svojem delu in je lahko od kateregakoli podpisnika kritiziran. Naše partijsko vodstvo se je s tem samo izključilo iz Informbiroja. Očitek nacionalizma našemu part. vodstvu v političnem pogledu je bil s tem v zvezi upravičen in zato tudi iznešen.

Že od vsega početka sem bil prepričan, da očitki, iznešeni v objavljenih pismih CKVKPb, niso edina stvar, ki jo ima CKVKPb proti vodstvu naše partije, temveč da mora biti še nekaj, o čemer se iz določenih razlogov javno ne govori. Že nekaj časa je od tega, ko se je to tudi res pokazalo. Razkril je to sam tov. Tito v svojem ljubljanskem pogovoru na SAZU in še pozneje večkrat – da gre namreč za ekonomske, pa seveda tudi politične odnose med SSSR in državami ljudske demokracije. Tako sem tudi jaz že pred tem pojmoval ta spor. Prepričan sem, da morajo biti ti odnosi taki, kakor so se izkristalizirali na nedavno ustanovljenem Svetu o medsebojnem gospodarskem sodelovanju in pomoči na osnovi enakopravnosti vseh njegovih članov. Bodočega socialističnega sveta si drugače predstavljati ne morem. Ali naj bo to skupina socialističnih držav brez medsebojno usklajenih gospodarstev in urejenih političnih odnosov? Gospodarstvo teh držav bo po mojem mnenju moralo biti koordinirano, s skupnim planom usklajeno, harmonizirano. Brez tega bi po moji misli moralo priti v socialističnem svetu do analogne anarhije in gospodarskih kriz, kakršne so v odnosih med kapitalističnimi državami. Kar velja za gospodarstvo, velja tudi za vodstvo svetovne revolucije. Fraza »pod vodstvom Sovjetske zveze«, ki jo stalno uporabljamo, bo morala dobiti konkretno in realno gospodarsko in politično osnovo. Trenutno sta to Informbiro in Svet za medsebojno gospodarsko pomoč in sodelovanje. V bodočnosti se bodo z razvojem posameznih članov in demokratičnega bloka kot celote ti odnosi gotovo izpreminjali in dobivali nove konkretne oblike. Z naše strani se je govorilo in namigovalo, javno in privatno, da gre v tem sporu za to, da nas je hotela Sovjetska zveza eksploatirati, preprečiti industrializacijo itd. Svet za medsebojno gospodarsko pomoč je vse to neizpodbitno ovrgel, da se mi je stvar sama že v principu zdela nesmiselna. V prejšnjem času pa je tudi tov. Tito sam večkrat poudaril, da je edino Sovjetska zveza tista dežela, ki nam popolnoma nesebično kot prijatelj pomaga. Končno pa to sledi že iz samega bistva socializma, kjer ni razreda, ki bi imel interes eksploatirati. Na problem naših gospodarskih odnosov s SSSR

planske ekonomike v socialističnem svetu kot celoti gledam analogno kot na problem gospodarskih odnosov med republikami in pokrajinami FLRJ. Če naš plan v eni republici predvideva to, v drugi ono, v tej pospešeno industrializacijo, tam intenzivno socialistično poljedelstvo, s tem še ni rečeno, da je ena republika forsirana, druga pa zapostavljena, da je ena eksploatacijski, druga pa eksploatacijski. Vse to je odvisno od celotnih potreb in realnih največjih in najugodnejših možnosti, pa seveda tudi od strateških perspektiv države kot celote. Do tega planskega gospodarstva bo po moji misli moralo priti, če naj socialistični svet sploh obstoji.

V zvezi s sporom CKVKP in Informbiroja se stalno govori o enotnosti in monolitnosti naše partije. Trdi se, da se je naša partija pokazala v tem sporu monolitno na strani pravilne politike našega partijskega vodstva. Res je, na zunaj je naša partija monolitna, kajti kdor misli drugače, in je to javno povedal, je bil zaradi monolitnosti iz partije izključen, pa naj bo še tako predan in iskren graditelj socializma. Na ta način in pa zaradi dejstva, da si partiji ne upajo govoriti, je sicer zunanja monolitnost ohranjena. Dejansko notranje stanje pa je v partiji drugačno. To se je odražalo tudi na naši celici. Mislim, da partija ob takem načelnem sporu monolitna sploh biti ne more, dokler ta spor ne bo s sodelovanjem vseh partijcev rešen. Partija, ki bi v takem načelnem sporu ostala monolitna, bi ne bila partija, ampak avtomat.

Nastaja vprašanje, zakaj doslej kljub tako različnemu gledanju na celici nisem govoril. To bi bila dolžnost poštenega, odkritega partijskega. In res se je v zvezi z razpustom naše celice govorilo tudi o tem, da je bilo ponašanje nekaterih članov te partijske organizacije nepartijsko, zahrbtno, neodkrito, svetohlinsko, da se niso odkrito izjavljali itd. Kar se mene tiče, bi povedal o tem tole: Ko so bila objavljena naši celici Stalinova pisma, sem skupno s Cenetom Logarjem prosil tov. Vojsko, naj bi šel k tov. Kraigherju Borisu in mu povedal moje in njegove pomisleke ter ga prosil za pojasnilo. Tovariš Kraigher Boris je odgovoril, naj kar mirno zaupamo našemu vodstvu, pa bo vse prav. Mene tak odgovor ni zadovoljil, saj je šlo za spor med sovjetskim CK, v katerem sem bil navajen gledati tisti organ, s katerim naš CK KPJ dela vse sporazumno in v soglasju. Sama partijska obravnava Stalinovih pisem na naši celici pa je bila taka, da diskusija takšna, kot je bila, biti ni mogla. Tudi končna odločitev celice in vsebina naše resolucije je bila vsaj načelno že vnaprej predvidena. Diskusija ni mogla biti demokratična, ker celotno vzdušje ni bilo demokratično. Tako je bilo še naprej ves čas do danes. Kdorkoli bi se izrazil za Informbiro ali vsaj tu in tam osporaval pravilnosti naše partijske linije, je vedel, da ga bodo vtaknili v eno ali vse škatlice z etiketami: oportunist, omahljivec, antipartijski element, ostanke klerikalne mentalitete, nesramnež, pijanec, izdajalec, sovražnik socializma itd. To je dejstvo, ki je neizpodbitno. To so naslovi, ki so jih »informbirojevci« sankcionirali naši voditelji od vrha navzdol. Mislim, da spričo tega o svobodni diskusiji in demokraciji v partiji ni mogoče govoriti. Nasprotno, mislim, da je prav diskusija o Informbiroju najjasneje dokazala Stalinov očitek o nedemokratičnosti v naši partiji. Zato je bila ta diskusija pri nas tako klavrna, bolje rečeno, je sploh ni bilo. Zato ni bil odlok o razpustu naše celice zame dogodek, ki bi me pretresel, ampak sem videl v tem edino priliko, da pri ponovni prošnji povem, kar mislim, kajti tako živeti in pri tem intenzivno delati, ne bi mogel dolgo več. Tu vzdušje, ta razcepljenost, brezperspektivnost, ne pa karierizem nekaterih članov naše celice, je dejanski vzrok razpusta naše celice. V tem je napačna analiza stanja v naši celici, in bi jo bilo treba pri motivaciji razpusta popraviti.

Ko končujem to izjavo, ki je odraz mojega osebnega gledanja, prosim za ponovni sprejem v partijsko celico na univerzi, toda samo pod pogojem svobodne diskusije o vprašanju našega spora s SSSR in državami ljudske demokracije. Sicer v partijo ne želim vstopiti, bom pa še nadalje predano gradil socializem.

Tine Logar, l. r.

V Ljubljani, 8. februarja 1949.

Pismo Mice Šlander-Marinko Centralni komisiji pri CK KPJ v Beogradu

V partijski organizaciji na univerzi v Ljubljani so že dalj časa vladale nezdrave razmere. Odgovorni univerzitetni profesorji so s svojim razdiralnim delom kvarno vplivali na vzgojo študentov, zato je CK KPS razpustil osnovno partijsko organizacijo in sestavil posebno komisijo iz:

1. Kimovec Franceta, načelnika Uprave za agit. in prop. pri CK KPS,
2. Maležič Matija, sekretarja Mestnega komiteja KPS Ljubljana,
3. Milčinski dr. Janeza, predstojnika Instituta za sodno medicino,

4. Urbančič Marjana, člana Univerzitetnega komiteja KPS Ljubljana, ki je imela nalogo pregledati dejansko stanje univerzitetne partijske organizacije. Vслед prezaposlenosti je komisija šele v oktobru 1949 uspela dati svoje poročilo. Iz Partije je izključila sledeče člane KP:

1. Logar Ceneta, roj. 1913,
2. Logar dr. Tineta, roj. 1916,
3. Kobe Božota, roj. 1913,
4. Škerlak ing. Tiborja, roj 1913 in
5. Svetek dr. Leona, roj. 1914.

Izključeni so s svojo kontrarevolucionarno dejavnostjo na univerzi potegnili za seboj lepo število univerzitetnih študentov.

Pošiljamo za izključene člane KP:

- a) statistično poročilo,
 - b) 5 dopisov za ponovno registracijo v KP – v prepisu,
 - c) 5 utemeljitev izključitve – v prepisu,
 - d) prepis dopisa od 27. 7. 1949.
- Smrt fašizmu – svoboda narodu!

Za Kontrolno komisijo pri CK KPS
Mica Šlander-Marinko

V Ljubljani, 29. oktobra 1949.

Odlok o izključitvi dr. Ceneta Logarja iz vrst članstva Komunistične partije Jugoslavije

Dr. Cene Logar, izredni profesor filozofije na Univerzi v Ljubljani, je s pismom CK KPS od 27. 1. 1949 izključen iz vrst članstva KPJ zaradi grobih prestopkov določil Statuta KPJ in aktivne politične ter organizacijske kontrarevolucionarne dejavnosti Informbiroja, ki ni v skladu z navori naših narodov za zgraditev socializma in z borbo naše KPJ pod vodstvom CK KPJ in tovariša Tita za ohranjanje čistosti nauka marksizma-leninizma proti revizionizmu voditeljev VKP(b).

Kot »starejši« član KPJ je izkoriščal avtoriteto KP za kontrarevolucionarno akcijo Informbiroja na Univerzi (npr. predavanje ob obletnici Leninove smrti 21. 1. 1949; predlog za študenta Sava Bratuža, da postane asistent filozofske fakultete).

Izkoriščal je družbeno funkcijo izrednega profesorja na Univerzi, da je dvomljivo in v popačeni obliki predaval osnove marksistične filozofije. Njegova predavanja so bila zgrajena na bazi idealistične, ne pa marksistične filozofije ter je s tem zavajal študente in manj zgrajene člane Partije v celici. (Npr. študent Savo Bratuž, nameščenka Pia Vavpetič, idr.).

Pomoč, ki mu jo je nesebično nudila naša Partija, da pride v posameznih nejasnih vprašanjih Informbiroja na čisto, je zasmehoval in se nepošteno, nepartijsko ponašal do tovarišev, ki so kritizirali njegova stališča (npr. dr. Danilo Vojska, ing. Ivo Jelačin idr.)

Njegovo pismo, ki je priloženo prošnji za registracijo, ga do kraja pokaže v pravi luči kot ambicioznega malomeščana, ki brez dogem, pa najsi so to verske ali »marksistične«, ne more živeti. (Primer: priloženo njegovo pismo komisiji za registracijo članstva.)

Dan izključitve se mu šteje od 29. 1. 1949.

Člani komisije:

Franci Kimer
Študent
Milovan Karić
Milovan Karić

V Ljubljani, 21. oktobra 1949.

**Sklep o uvedbi preiskave in o odreditvi preiskovalnega zapora
za inž. Dragutina Gustinčiča, dr. Ceneta Logarja, Viktorja Ljaševskega,
dr. Ivana Majcna, Dušana Majcna, Branka Arsenijevića, Mirka Goršeta
in Valentino Arsenijević**

Kio 404/58 = 2

Okrožno sodišče v Ljubljani je v kazenski zadevi zoper ing. Dragotina Gustinčiča, roj. 5. 12. 1882, univ. prof. v pokoju iz Ljubljane, Tavčarjeva 5, dr. Ceneta Logarja, roj. 14. 7. 1913, prof. iz Ljubljane, Šaranovičeva 6, Viktorja Ljaševskega, roj. 13. 11. 1903, upokojenca iz Ljubljane, Pražakova 10, dr. Ivana Majcna, roj. 15. 1. 1912, pravnika iz Ljubljane, Parmova 37, Dušana Majcna, roj. 28. 10. 1916, uslužbenca iz Ljubljane, Zupančičeva 8, Branka Arsenijevića, roj. 11. 11. 1924, uslužbenca iz Ljubljane, Bizenškova 34, Mirka Goršeta, roj. 3. 1. 1926, pravnika iz Ljubljane, Resljeva 4 in Valentino Arsenijević, roj. 19. 11. 1926, uslužbenko iz Ljubljane, Bizenškova 30, zaradi suma kaznivih dejanj po čl. 117/2 v zv. s čl. 101/2, 174, 110/1 in 120 KZ, na predlog okrožnega javnega tožilca v Ljubljani z dne 9. 6. 1958, št. Kti 959/58 ter na podlagi 1. in 2. odst. 156. člena iz 1. in 2. odst. 190 člena v zv. s 1. in 2. točko drugega odstavka 182. člena ZKP sklenilo :

I. Zoper vse navedene obtožence se uvaja preiskava, ker je podan utemeljen sum, da so storili kazniva dejanja in sicer:

1) ing. Dragotin Gustinčič, dr. Cene Logar, Viktor Ljaševski, dr. Ivo Majcen, Dušan Majcen, Branko Arsenijević in Mirko Gorše kaznivo dejanje združevanje zoper ljudstvo in državo po 2. odst. 117. člena v zv. z 2. odst. 101. člena KZ s tem, da so postali člani skupine oseb za izvrševanje dejanj, ki merijo na to, da bi se FLRJ spravila v podrejenost in odvisnost nasproti vzhodno evropskim državam s tem, da so se v teku leta 1957 povezali v Ljubljani zaradi ponovnega sovražnega delovanja proti FLRJ z raznimi osebami istega sovražnega nastrojenja iz Zagreba in Beograda, na skupnih sestankih pa so se solidalizirali s sovražnimi stališči in pritiski, ki jih izvaja ZSSR od novembra 1957 naprej proti FLRJ;

2) ing. Dragotin Gustinčič, dr. Cene Logar in Viktor Ljaševski kaznivo dejanje žalitve države njenih organov in predstavnikov po čl. 174 KZ s tem, da so ob priliki razgovorov sovražne vsebine v odnosu do državne in družbene ureditve v FLRJ v letu 1957 in 1958 do aretacije večkrat uporabili za predstavnike najvišjih organov oblasti predsednika republike Maršala Tita, Edvarda Kardelja in Aleksandra Rankoviča razne psovke in druge besede sramotilnega značaja;

3) Dušan Majcen in Branko Arsenijević kaznivo dejanje bega z namenom sovražnega delovanja po 1. odst. 110. člena KZ s tem, da sta z namenom, da bi z že opisanim sovražnim delovanjem proti svoji domovini pod tč. 1) zgoraj nadaljevala v tujini, se pripravljala konec maja 1958 za beg v tujino, nakar sta v začetku junija 1958 pobegnili iz Ljubljane neznanu kam;

4) Valentina Arsenijević kaznivo dejanje pomoči storilcu kaznivih dejanj zoper ljudstvo in državo po 120. čl. KZ s tem, da je s soobd. Branku Arsenijeviću kot storilcem kaznivega dejanja po čl. 117/2 v zv. s čl. 101/2 KZ vzdrževala zveze glede priprav za beg s tem, da je bila konec maja 1958 v telefonskih stikih z enim izmed vodilnih informatorjev iz Beograda Miletom Perovičem in da je v ta namen 2. 6. 1958 odpotovala v Beograd.

II. Zopet vse obtožence se odreja preiskovalni zapor do dveh mesecev, pri čemer se všteje ing. Gustinčiču, dr. Logarju, Ljašavskemu in dr. Majcnu pripor od 4. 6. 1958 in prav tako tudi Arsenijeviću, odb. Goršetu pa pripor od 5. 6. 1958.

III. Na podlagi 1. odstavka 160. člena ZKP se izvedba preiskave prepusti pooblaščenemu preiskovalnemu organu TNZ pri OLO Ljubljana.

Zoper ta sklep je dopustna pritožba na senat Okrožnega sodišča v Ljubljani. Pritožbo je podati pisмено ali ustno na zapisnik pri tem sodišču v treh dneh od prejema pismenega odprava sklepa.

Obrazložitev

Iz predloga Okrožnega javnega tožilstva v Ljubljani izhaja, da so bili vsi obtoženci, razen soobd. Arsenijevićeve po letu 1948 zaradi sličnega sovražnega sodelovanja proti FLRJ že upravno kaznovani in da so v letu 1957 ponovno pričeli s podobnim sovražnim delovanjem, ki se je pokazalo zlasti v tem, da so se povezali z raznimi osebami istega sovražnega nastrojenja v Beogradu in Zagrebu, izmenjali z njimi obiske in bili z njimi v tesnih stikih. S sovražnimi stališči in pritiski ZSSR do FLRJ, ki so se pričeli znova izvajati zlasti od novembra 1957 dalje, so se navedeni obdolženci v celoti strinjali. Značilna je okoliščina, da so bili povezani v trojko obd. ing. Gustinčič, dr. Logar in Ljaševski, posebej pa dr. Ivo Majcen, Dušan Majcen in Branko Arsenijević, dočim je soobd. Gorše imel stike z dr. Logarjem in drugimi osebami istega sovražnega

nastrojenja.

Utemeljenost suma, da so navedeni obdolženci postali znova člani v izreku opisane skupine in da so se v celoti solidarizirali s sovražnimi stališči in pritiski do FLRJ, izhaja v celoti iz priznanja obd. Ljaševskega in delnega priznanja ostalih obdolžencev. Obd. Ljaševski je hkrati tudi priznal, da so samo ing. Gustinčič in dr. Logar ob priliki razgovorov sovražne vsebine do FLRJ uporabljali za predstavnike najvišjih organov oblasti predsednika republike, podpredsednika ZIS Edvarda Kardelja in Aleksandra Rankoviča razne psovke in druge priimke sramotilnega značaja.

Aretacija soobd. Dušana Majcna in Branka Arsenijeviča ni uspela, ker sta v začetku junija letos pobegnila očitno preko zveze, ki sta jo pripravila obd. Valentina Arsenijevič in Mile Perovič iz Beograda.

Obd. Valentina Arsenijevič je vedela, da se je njen mož po prestani upravni kazni družil z osebami, ki so bile zaradi istovrstnega sovražnega delovanja že kaznovane kot z bratom Majcnoma, Viljamom Pavičevićem, Ivanom Jezerškom in da je vzdrževal stike z Miletom Perovičem, ki je bil tudi dvakrat na obisku na njunem stanovanju v Ljubljani. Znano je, da je vedela za dva telefonska pogovora, ki jih je imel s Perovičem iz Beograda, da je bila pri enem navzoča in da se je 2. 6. 1958 podala v Beograd na stanovanje Peroviča. Podan je utemeljen sum, da je obdolženka pomagala svojemu možu v zvezi s pripravami za pobeg s tem, da je vzdrževala zveze z enim vodilnih informbirojevcev v Beogradu.

Dalje predlaga javni tožilec zoper vse obdolžence, ki se nahajajo v priporu s sklepom TNZ Ljubljana, odreditev preiskovalnega zapora iz razloga begosumnosti in koluzijske nevarnosti po 1. in 2. točki 2 odst. 182 čl. ZKP. Obstaja utemeljena bojazen, da bi obdolženci na prostosti otežkočili izvedbo preiskave s tem, da bi se dogovorili o načinu zagovora, se med seboj obveščali, kakšen zagovor so podali in da bi vplivali na priče, ki jih bo v teku kazenske preiskave zaslišati, da bi svoje izpovedi prilagodile njihovim zagovorom. Hkrati je podana utemeljena bojazen, da bi v namenu, da se izognejo kazenski odgovornosti, odpotovali iz Ljubljane neznano kam, odnosno poskušali pobegniti v inozemstvo, kar sta že storila soobd. Dušan Majcen in Branko Arsenijevič.

Predlog javnega tožilca je utemeljen tako glede uvedbe preiskave kakor glede odreditve preiskovalnega zapora.

V teku poizvedb so bili zaslišani vsi dosegljivi obdolženci. Utemeljenost suma dejanja pod I/1) izhaja predvsem iz zagovora Viktorja Ljaševskega, ki dejanje odkrito priznava, prav tako pa deloma priznavajo dejanje soobd. dr. Logar, dr. Majcen in Gorše. To dejanje pa obširno opiše priča Jože Jurančič, pa tudi priča Martin Mencej. Deloma pa potrdi tudi priča Bogdan Veljak.

Utemeljenost suma kaz. dejanja pod I/2) pa izhaja predvsem iz zagovora soobd. Viktorja Ljaševskega, ki navaja, da so za najvišje predstavnike državne oblasti uporabljali psovke, »prasci, psi« in podobno in da so te izraze uporabljali prav tako ing. Gustinčič in dr. Logar. To pa potrdi tudi priča Jože Jurančič.

Sum kaznivega dejanja pod I/3) pa je utemeljen z ugotovitvami TNZ OLO Ljubljana, kar je razvidno iz njihovega poročila od 6. 6. 1958 in iz uradnega zaznamka okrožnega javnega tožilstva z dne 9. 6. 1958 in iz zagovora soobd. Arsenijevičeve in dr. Majcna.

Utemeljenost suma dejanja pod I/4) pa izhaja iz delnega priznanja obd. Arsenijevičeve in celotnega zbranega poizvedovalnega gradiva.

S tem so obdolženci pod I/1 in pod I/3 storili tako kaznivo dejanje, glede katerih je uvedba preiskave na podlagi drugega odst. 156. čl. obvezna, saj je za ta kazniva dejanja zagrožena kazen do dvajsetih let strogega zapora, s čemer so izpolnjeni pogoji za obvezno uvedbo preiskave. Kazniva dejanja pod I/2) in I/4) pa so taka kazniva dejanja, za katera se storilci preganjajo po uradni dolžnosti, zaradi česar je uvedba preiskave v smislu 1. odst. 156. čl. ZKP dopustna in utemeljena.

V predlogu navedeni priporni razlogi po 1. in 2. točki drugega odstavka 182. čl. ZKP dejansko obstojijo, kar izhaja že iz narave kaznivih dejanj in povezanosti obdolžencev, da bi se na prostosti dogovarjali glede zagovora in da bi vplivali na priče. Prav tako je podan tudi priporni razlog begosumnosti, ki ga je zazreti v visoko zagroženi kazni za ta kazniva dejanja in v dejstvu, da sta dva člana v izreku opisane skupine že pobegnili.

S tem je sklep o uvedbi preiskave in o odreditvi preiskovalnega zapora v celoti utemeljen.

Preiskovalni sodnik:

Dinko Gregorin

V Ljubljani, 10. junija 1958.

dr. Cene Logar

Ničesar si nisem izmišljal o naših voditeljih in tega mi tudi niso mogli dokazati. Kar se tiče očitka, da so leta 1948 naši voditelji postali revizionisti in renegati, izhaja iz dejstva, da so čez noč diametralno obrnili vsa svoja stališča in pojmovanja, s katerimi so nas leta in leta učili vse najlepše o Sovjetski zvezi in Stalinu. Večina članov partijske celice ni mogla čez noč na ukaz spremeniti tega pojmovanja, ki nam ga je naše vodstvo vcepljalo leta in leta pred vojno, med njo in po njej do leta 1948. Edino v tem je bila naša krivda in vzrok za izgon na Goli otok ter vsa mučenja na njem. Takega mnenja je bilo tedaj večina partijcev, le da si tega niso upali povedati.

Dokumente v zvezi z drugo aretacijo mi je dal odvetnik dr. Milan Lemež. V zaporu mi je namreč udbovec dal seznam odvetnikov, izmed katerih sem si lahko izbral enega, ki naj bi me branil v sodni obravnavi, ki so jo pripravljali proti meni in drugim aretirancem. Do obravnave seveda ni prišlo, saj bi se na njej izkazalo, da so glavne udbaške obtožbe izmišljotine. Takšnih izrazov o naših voditeljih nismo uporabljali, niti nismo imeli namena pobegniti čez mejo. Kdor je pobegnil, je pred drugimi skrival svoj namen. Meni so slušatelji na univerzi celo ponujali, da mi omogočijo beg na Madžarsko, a sem odklonil: nisem se čutil v ničemer kriv. Zato je tudi bila aretacija zame in za mojo ženo kot strela z jasnega neba.

Nikdar se nisem mogel braniti pred sodiščem, vselej sem bil le žrtev udbaških–policijskih podtikanj in obsodb. Le zato sem prebil skoraj sedem let na Golem otoku in Grgurju, kjer sem bil ves čas mučen tako, kot se ne muči tudi najhujšega zločinca; samo zato, ker Udba iz mene ni mogla napraviti zločinca, morilca, provokatorja, denuncianta, udbaša.

**Sklep Vrhovnega sodišča v Ljubljani zoper obdolžence inž. Draga Gustinčiča,
dr. Ceneta Logarja, Viktorja Lješevskega, dr. Iva Majcna, Mirka Goršeta
in Valentino Arsenijevič**

Kio 404/58

Vrhovno sodišče LRS v Ljubljani je pod predsedstvom s.v.s. Hribarja Staneta ob sodelovanju s.v.s. Simčiča Marjana in s.v.s. Košenine Karla kot članov senata in adm. Hervatin Vido kot zapisnikarice, v kazenski stvari zoper obdolžence ing. Draga Gustinčiča, dr. Ceneta Logarja, Viktorja Lješevskega, dr. Iva Majcna, Mirka Goršeta in Arsenijevič Valentino zaradi kaznivih dejanj po čl. 117/II v zvezi s čl. 101/II, 174, 110/I in 120 KZ, o predlogu preiskovalnega sodnika pri Okrožnem sodišču v Ljubljani za podaljšanje preiskovalnega zavora zoper gornje obdolžence, na seji

odločilo :

Preiskovalni zapor, odrejen zoper obdolžence ing. Draga Gustinčiča, dr. Ceneta Logarja, Viktorja Ljaševskega, dr. Iva Majcna, Mirka Goršeta in Arsenijevič Valentino se podaljša do vključno 4. 12. 1958.

Obrazložitev :

Zoper obd. ing. Draga Gustinčiča, dr. Ceneta Logarja, Viktorja Ljaševskega, dr. Iva Majcna, Mirka Goršeta in Valentino Arsenijevič je bila s sklepom preiskovalnega sodnika pri Okrožnem sodišču v Ljubljani z dne 10. 6. 1958 opr. štev. Kio 404/58-2 uvedena zaradi suma kaznivih dejanj po čl. 117/II v zvezi s čl. 101/II, 174, 110/I in 120 KZ preiskava, istočasno pa tudi odrejen preiskovalni zapor iz razlogov 1. in 2. tč. II. odst. 182 čl. ZKP. Prvi trije obdolženci so bili postavljeni v zapor že dne 4. 6. 1958 zadnja dva pa 5. 6. 1958. Senat Vrhovnega sodišča v Ljubljani je s sklepom z dne 31. 7. 1958 opr. štev. Kr. 234/58-2 odobreni preiskovalni zapor podaljšal za en mesec.

Preiskovalni sodnik predlaga, da se zoper vse obdolžence podaljša preiskovalni zapor za tri mesece. Ta svoj predlog utemeljuje, da je po dosedaj danem dokaznem gradivu podan utemeljen sum, da so vsi obdolženci povezani med seboj v sovražnem delovanju zoper obstoječo družbeno ureditev FLRJ, povezali so se tudi z enako organiziranimi sovražnimi skupinami v Zagrebu in Beogradu ter politično emigracijo v inozemstvu. Zaradi tega je nujno, da se v svrhu dokončne ugotovitve celotnega delovanja posameznih grup preiskovalni zapor v smislu II. odst. 191. čl. ZKP podaljša še za tri mesece.

Po pregledu kazenskega spisa je senat Vrhovnega sodišča LRS prišel do zaključka, da so navedbe preiskovalnega sodnika docela v skladu z dosedaj zbranim dokaznim gradivom in da je predlog za podaljšanje preiskovalnega zavora utemeljen. Kakor sledi iz navedenega, da se nahajajo v preiskovalnem postopku še ostale grupe obdolžencev povezane medsebojno s temi obdolženci tako v LR Hrvatski in LR Srbiji, utemeljeno zahteva nujno vskladiti preiskovalna opravila tudi z le-temi. Vse to kaže na resno tehnično oviro, zaradi katere preiskave ni bilo moči do sedaj uspešno zaključiti. Ta okoliščina tudi narekuje podaljšanje preiskovalnega zavora zato, da se v svrhu nadaljnjega razčiščenja in ugotovitve dokončnega dejanskega stanja, kakor to nakazuje predlog preiskovalnega sodnika, zbere še ostalo potrebno dopolnilno dokazno gradivo in preiskava zlasti z oziroma na zaslišanje ostalih sosterilcev primerno konča.

Ob upoštevanju nakazanih okoliščin pa se je še vedno upravičeno bati, da bi posamezni obdolženci skušali vplivati na priče in otežkočiti preiskovalna opravila ali pa skušali pobegniti. Zato je bilo predlogu preiskovalnega sodnika ugoditi in preiskovalni zapor zoper vse obdolžence podaljšati za tri mesece.

Zapisnikar:

Vida Hervatin, l. r.

Predsednik senata:

Stane Hribar, l. r.

V Ljubljani, 3. septembra 1958.

Odločba senata za prekrške pri Državnem sekretariatu za notranje zadeve LRS na pritožbo dr. Ceneta Logarja

Štev.: S/4-1161/1-58

Senat za prekrške pri Državnem sekretariatu za notranje zadeve LRS v Ljubljani je na seji, dne 6/1-1959, pod predsedstvom predsednika senata Ermina Ferfolja, ob sodelovanju sodnikov senata Marjana Šenka in Stane Brezar, na pritožbo dr. Ceneta LOGARJA iz Ljubljane, Šaranovičeva ul. št. 6, zoper odločbo Okrajnega sodnika za prekrške v Ljubljani št. UK 11620/58 z dne 27/12-1958, s katero je bil upravno kaznovan z zaporom v trajanju 30 dni in zoper katerega je bil izrečen varstveni ukrep določitve prebivališča za dobo dveh let zaradi prekrška po čl. 2. tč. 6 Zakona o prekrških zoper javni red in mir, na podlagi 55. in 138. čl. Temelnjega zakona o prekrških, spremenjenih in dopolnjenih s 30. in 57. členom Zakona o spremembah in dopolnitvah Temelnjega zakona o prekrških (Uradni list FLRJ št. 49/58).

odločil :

Pritožbi se ne ugodí.

Prvostopna odločba se v celoti potrdí.

Utemeljitev :

Z odločbo o prekršku je bil obdolženec upravno kaznovan s kaznijo zopora v trajanju 30 dni, obenem pa je bil izročen varstveni ukrep določitve prebivališča za dobo dveh let, ker je bil spoznan za krivega, da si je izmišljal in razširjal lažnive novice, ki motijo mir in vznemirjajo ljudi s tem, da je v letu 1957 in v letu 1958 do začetka meseca junija ob raznih priložnostih, predvsem na stanovanju ing. Dragutina Gustinčiča v Ljubljani, Tavčarjeva ul. št. 5, govoril med drugim, da je med našim državnim vodstvom prišlo do razkola, da se pri nas na veliko kraje, da se je razvil egoizem kot v kapitalističnem svetu, da sedimo med dvema stoloma, da so bile volitve v Trbovljah nedemokratske in volilni rezultat ponarejen, da so državni voditelji nacionalisti, revizionisti in renegati ter likvidatorji leninske partije in malomeščani.

Zoper to odločbo se je obdolženec pritožil. V pritožbi navaja med drugim, da ni resnično, da bi imeli pri ing. Gustinčiču stalne sestanke. Res je sicer, da je imenovanega nekočkrat obiskal, vendar to niso bili redni sestanki ob določenem dnevu. Na take sestanke ne bi mogel hoditi že zaradi dolgotrajne bolezni svojega otroka. Obdolženec nadalje zanika, da bi govoril o razkolu med našimi voditelji. Govoril je le o različnih stališčih partijskih voditeljev o vprašanju urejanja naših odnosov s KPSZ in ostalimi partijami. Njegovo govorjenje pa ni bilo nikoli sovražno do kateregakoli našega voditelja. Nasprotno je pozdravljal vsako akcijo tega ali onega voditelja, ki je merila na ureditev teh odnosov. Pritožitelj nadalje poudarja, da je vselej zagovarjal stališče, da morajo urediti odnose s SZ voditelji sami in da nihče drug ne more na svojo roko začeti katerokoli politično akcijo. Zaradi tega ni nikoli hotel vplivati na sotovariše v tem ali podobnem smislu. Nasprotno je bil vedno za red in mir in za izgradnjo socializma. Tako je sestavil tudi dva govora ob priložnosti odkritja spomenikov žrtvam fašizma, ki sta ugodno vplivala na ljudi. Enako je konstruktivno deloval tudi v Državnem arhivu proti grupi klerikalcev. Glede tatvin in kapitalističnega egoizma pri nas pa je po lastnem zatrdilu govoril le takrat, ko so o teh pojavi pisali naši časopisi ali govorili naši voditelji. O trditvi, da sedimo med dvema stoloma, pritožitelj pripominja, da je pri tem mislil na naš izvenblokovski položaj. Zanika tudi, da bi mislil ali govoril, da je Jugoslavija prešla popolnoma s pozicij socializma in postala agentura imperializma. Res pa je, da se stvar socializma v svetu slabi vse dotlej, dokler ne bodo popolnoma urejeni naši odnosi s KPSZ ter drugimi KP. Pritožitelj poudarja, da je smatral, da se odmikamo od najboljše poti v socializem, nikoli pa ni mislil ali izjavil, da pri nas ni več socializma. Smatral je le, da so nastopili pri nas nekateri momenti, ki so lastni kapitalistični družbi. To pa je le posledica našega spora s SZ, vendar v glavnem brez naše krivde. Njegove izjave in govorice izgledajo sovražne le tedaj, če se jih iztrga iz njegovih osnovnih stališč. Dejstvo pa je, da ni nikjer sovražno gledal niti na ureditev v FLRJ, niti na naše voditelje, niti na posamezne pojave. Vedno je smatral, da je stanje v mednarodni politiki krivo nekaterim težkim pojavom v našem gospodarstvu in politiki. Obdolženec sodi glede na to, da je kazni, ki mu je bila izrečena, preostra in nepravilna. Predlaga, da se mu oprostí vsaj varstveni ukrep določitve prebivališča za dobo dveh let.

Senat za prekrške je po pregledu in presoji zbranega dokaznega gradiva in obdolženčeve pritožbe ugotovil, da je upravno kaznovanje obdolženca glede na izrek prvostopne odločbe utemeljeno. Dejanski stan inkriminiranega prekrška je bil obdolžencu dokazan z njegovimi lastnimi priznanji, ki jih je dal ob priliki zaslišanj, dalje pa tudi z izpovedmi zaslišanih soobdolžencev ing. Dragutina Gustinčiča in Viktorja Ljaševskega. Glede na izvedbene dokaze ni nobenega dvoma, da je obdolženec dejansko iznašal v prvostopni odločbi inkriminirane izjave, za katere ugotavlja senat za prekrške, da imajo vse znake prekrška iz čl. 2

tč. 6 Zakona o prekrških zoper javni red in mir.

Obdolženčeve pritožbene navedbe, v katerih skuša omiliti pomen in značaj teh izjav, niso utemeljene. Inkriminirane izjave, ki jih je obdolženec ponovno iznašal, so po svoji vsebini jasne in nedvoumne ter se očitno ne skladajo s tolmačenji, kakor jih iznaša obdolženec v svoji pritožbi zoper prvostopno odločbo. Obdolženčeve trditve v pritožbi o njegovem konstruktivnem zadržanju in delovanju, kakor tudi o tem, da dobijo njegove izjave izgled sovražnosti le tedaj, če se iztrgajo iz njegovih osnovnih stališč, so ovržene z njegovimi lastnimi izpovedbami, ki jih je dal v izvedbenem postopku, kakor tudi z izpovedbami zaslišanih prvič odnosno soobdolžencev. Iz teh sledi, da je obdolženec uporabljal v prvostopni odločbi inkriminirane izraze o naših državnih voditeljih vselej tedaj, ko je bil govor o odnosih Jugoslavije do SZ, dalje ob priliki pogovorov o pomembnih političnih dogodkih v naši državi in kadar se je govorilo o delu ter aktivnosti jugoslovanskega političnega vodstva. Take diskusije pa je obdolženec imel po navadi tedaj, ko se je udeleževal sestankov v stanovanju ing. Gustinčiča. Omenjeni sestanki pa so se z nekaterimi izjemami redno ponavljali, kar je potrdil sam obdolženec ob priliki zaslišanja. S tem, da je obdolženec izjavljal, da spreminjamo politično linijo in da se vdinjamo zdaj zahodu, zdaj vzhodu in kričimo eno, drugo ali tretje, je vsekakor dokazal, da njegove izjave o sedenju med dvema stoloma ne pomenijo le označno izvenblokovski položaj naše države, kakor trdi v pritožbi, pač pa je hotel s tem vsekakor poudariti, da naše državno vodstvo izvaja nenačelno in dvolično politiko. Ako je obdolženec posamezne in izolirane negativne pojave v družbenem življenju posploševal, s tem nikakor ni deloval in uravnaval svoje aktivnosti v prid socializma v naši državi, kakor to zatrjuje v svoji pritožbi, pač pa je s tem le potvarjal dejstva. Tak značaj pa imajo tudi vse druge njegove izjave, ki so inkriminirane v prvostopni odločbi. Vse to dokazuje, da v danem primeru ne gre za posamezne iz celote iztrgane izjave, pač pa za enovito zadržanje obdolženca, ki ima glede na izjave in govorice, kakor so inkriminirane v prvostopni odločbi in ki so bile obdolžencu v celoti dokazane, vse znake izmišljanja neresničnih vesti, ki po svoji vsebini ne glede na svoj značaj vznemirjajo ljudi.

V teh dejanjih obdolženca pa je zazreti vse znake prekrška po določbah 6. točke 2. člena Zakona o prekrških zoper javni red in mir, za katerega je obdolženec glede na določbe Temeljnega zakona o prekrških v celoti odgovoren. Zaradi tega je izrek o krivdi v pobijani odločbi v celoti utemeljen.

Po presoji vseh za izrek in odmero upravne kazni pomembnih okoliščin je senat za prekrške ugotovil, da je prvostopni organ vse te okoliščine pravilno presodil in izrekel zoper obdolženca kazen, ki je primerna značaju in teži storjenega prekrška, stopnji storilčeve odgovornosti in nastalim posledicam. Zaradi tega ni bilo ugoditi obdolženčevemu pritožbenemu predlogu, da se mu kazen zniža.

Utemeljen za je tudi izrek varstvenega ukrepa določitve prebivališča, kakor ga je izrekel prvostopni organ. Obdolženec je namreč s svojimi dejanji pokazal brezobzirnost napram koristim družbene skupnosti in je spričo tega, da je ta dejanja ponavljal potrebno, da se ga iz dosedanje okolice izloči, ker obstaja nevarnost, da bi s takimi dejanji še nadaljeval ter tako ogrožal javni red in mir. Upoštevajoč značaj in težo prekrška in vse druge za izrek tega ukrepa pomembne okoliščine, je tudi trajanje ukrepa, kakor ga je določil prvostopni organ, utemeljeno in primerno.

Upoštevajoč takšno dejansko stanje obdolženčevi pritožbi ni bilo ugoditi, pač pa je bilo prvostopno odločbo kot zakonito in pravilno v celoti potrditi.

Zoper to odločbo ni pritožbe.

Taksa po tar. št. 5 Zakona o taksah v znesku 90 din je plačana in na pritožbi uničena.

Zapisnikar

Nada Koračin, l. r.

Predsednik senata

Ermin Ferfolja, l. r.

V Ljubljani, 6. januarja 1959.

**Pismo dr. Ceneta Logarja Tajništvu za notranje zadeve,
Ljubljana, Prešernova 18 (v roke tov. Kranjca)**

Ob moji aretaciji 1958. leta so mi organi udbe pri hišni preiskavi dne 4. VI. in 6. VI. 1958. odnesli celo vrsto predmetov, za katere sem sedaj ugotovil, da mi jih še niste vrnili. To je različna korespondenca, beleške, koncepti, notesi itd. Ker ves ta material nima popolnoma nobene zveze s kakršnokoli protizakonitostjo, ampak je to le osebna korespondenca in znanstvene beleške, Vas prosim, da mi ta material takoj vrnete.

V Ljubljani, 16. januarja 1961.

dr. Cene Logar

- Rojen 14. julija 1913 v Horjulu.
- Izobrazba:
 - klasična gimnazija v Ljubljani (1924–1932)
 - Univerza v Ljubljani, smer filozofija (1932–1936)
 - specializacija v Pragi, nemška in češka univerza
 - Brentanov inštitut (1936–1938)
 - specializacija v Parizu (1938–1940).
- Privatni docent (1939).
- Brez dela od 1938 do 1941.
- V narodnoosvobodilnem boju od 1941 do 1945.
- Od 1945 dalje:
 - član agitpropa CK KPS (načelnik ideološkega oddelka)
 - od decembra 1945 do decembra 1946 član in organizacijski sekretar IO OF Slovenije
 - od decembra 1946 do februarja 1949 profesor na univerzi (prva aretacija)
 - od februarja 1949 do novembra 1952 zapor v Ljubljani in na Golem otoku
 - od novembra 1953 do 1973 uslužbenec Državnega arhiva Slovenije
 - od junija 1958 do novembra 1962 (druga aretacija) zapor v Ljubljani in Grgurju.
- Dela, ki so izšla v knjigah:
 - *Analiza zavesti* (Razprave znanstvenega društva v Ljubljani), Ljubljana, 1940
 - *Fenomenologija* (Analiza in kritika filozofije Edmunda Husserla), Državna založba Slovenije, Ljubljana 1970
 - *Predmetna teorija* (Analiza in kritika filozofije Alksija Meinonga), Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1974
 - *Razprave*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana, 1978.
 - *Eksistencialna filozofija* (Analiza in kritika filozofije Martina Heideggra), Cankarjeva založba, Ljubljana, 1981.

Jože Horvat je v recenziji Cvetka Zagorskega knjige *Vračanje k sebi* (Delo, 14. 7. 1988) ugotavljal, da doživlja spominska proza vse večji razmah, kar se mu ne zdi pri pisateljih prav razumljivo, kajti »v glavnem resnično literaturo predstavlja umetniška imaginacija«. Menil je, da ima občinstvo iz različnih vzrokov (morda še nedavnih tabujev) raje dokument, verodostojen podatek kot fikcijo, ker da ima »magično moč le še kruta resnica«, ki jo lahko izraža avtobiografsko dejstvo. Recenzent je zapisal, da vsebuje *Vračanje* »nemalo motivov in situacij, ki bi jih bilo obdelati posebej, saj ponujajo izvirne zasnutek zgodb, ki bi bile v svoji popolni razvitosti lahko očarljivejše od svojega praelementa v življenjepisu« in vprašuje: »Zakaj torej pisatelji iz svojih življenjskih izkušenj ne naredijo romana? Zakaj dajejo prednost pisanju 'faktov', si ne 'izmišljajo'?

Zaradi sebe? Zaradi česa?»

Pričakovali bi, da bo Zagorski tudi po prvih dveh knjigah trilogije *Vračanje k sebi* in *Vračanje v čas* nadaljeval v istem slogu, vendar je preskočil iz nizanja osebnih in družbenih faktov v drug žanr – v roman, kakor sam podnaslavlja svojo novo knjigo. Pred *Vračanji* je objavljajl pesmi (predvsem *Kaplje časa* – 1978), povest *Zločin* – 1978, roman *Globoko in daleč* – 1982, novele in črtice v revijah, mladinske knjige in publicistiko, zdaj pa je po neposrednem preverjanju svoje življenjske poti do 1949. leta začutil nujo, da se povrne k svojemu prvotnemu nagibu, pripovedništvu. Tako tretja knjiga trilogije resda ni neposredno nadaljevanje prvih dveh knjig, je pa vsebinsko vendarle njuno nadaljevanje, saj se v posameznih sekvencah vsebinsko navezuje na zadnje poglavje v knjigi *Vračanje v čas*. Je pa razlika od prvih dveh knjig v tem, da v knjigi s simboličnim naslovom *Lisičji čas* »imaginira«, se pravi, da nastopajo v njej, čeprav je pisana v prvi osebi, fiktivne osebe in dogodki v smislu oznake, ki jo je pred pol stoletja zapisal ruski pisatelj Jurij Oleša: »Umetnik si vse izmisli sam. Kajpada si ni mogoče izmisliti ničesar, česar v življenju ni.«